

T.C.
NIĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

KAPİTALİZM NEREYE GİDİYOR?

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Serdar DUGAN

Niğde
Haziran, 2022

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

KAPİTALİZM NEREYE GİDİYOR?

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Serdar DUGAN

Danışman : Doç. Dr. Aslihan NAKİBOĞLU
Üye : Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ayberk Nuri BERKMAN

Niğde
Haziran, 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kapitalizm Nereye Gidiyor?” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 07/07/2022

İmza

Serdar DUGAN

ÖN SÖZ

Tarihsel süreçte kendine has değişim ve dönüşüm süreçlerini bünyesinde taşıyan kapitalizmin, bilim insanlarınca neden konuşulduğu, kapitalizmin nereye doğru gittiği, yaşadığı krizleri aşıp aşamadığı krizlere vermiş olduğu tepkiler, krizler karşısında uygulamış olduğu iktisadi politikalar, krizlere göre değişim ve dönüşüm süreçleri gibi kavramlar ve kapitalizmin günümüz dünyasında hangi noktaya geldiği gibi sorunsallar küresel sistem içerisinde kapitalizmin teorik açıdan değerlendirme gerekliliğini ortaya koymuştur.

Bu bağlamda çalışma iktisat yazınında, tarihsel ve kavramsal açıdan sıkça konuşulan kapitalizmin, teorik açıdan bir incelemesi olup kapitalizmin tarihsel süreçteki kırılma noktalarını iktisadi, siyasi ve toplumsal yapıdaki tepkilerini incelemektedir. Çalışma süresince birikim ve deneyimlerinde her daim yararlandığım, böyle bir çalışmanın iktisat yazınında yapılabileceği konusunda beni yüreklendiren tez danışmanım Doç. Dr. Aslıhan Nakiboğlu'na teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmanın biçimlenmesinde katkı bulunan Doç. Dr. Kerem Gökten ve Doç. Dr. Yeliz Sarıöz Gökten'e teşekkür borçluyum. Bilimsel eser verme sürecinde sık rastlanan, benim de bolca nasiplendiğim güçlüklerde bana destek olan ve çalışmanın her aşamasında görüşlerini benimle paylaşan kardeşim Sefa Koçyiğit'e ve bütün aile üyelerime de teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAPİTALİZM NEREYE GİDİYOR?

DUGAN, Serdar
İktisat Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aslihan NAKİBOĞLU
Haziran 2022, 172 sayfa

Kapitalizm tarihsel süreç içerisinde sürekli olarak değişim ve dönüşümlere uğramıştır. Feodal dönemden günümüze kadar olan süreçte kapitalist bir form benimseyen ülkeler ve toplumlar kontrol ettikleri coğrafi alanları ve pazarları küresel düzendeki çıkarları için korumak adına zaman zaman iniş ve çıkışlar yaşamışlardır. Bu bağlamda kapitalist sistemin tarihsel süreç içerisindeki değişim ve dönüşümlerinin bölgesel ve küresel güç dengeleri üzerindeki yansımaları iktisadi, sosyal ve politik etkileri bu çalışmanın içeriğini oluşturmaktadır. Feodal sistemden İkinci dünya Savaşına kadar olan zaman dilimine kadar bölgesel özellik taşıyan kapitalizmin bu tarihten sonra küresel bir güç olgusu haline gelmesi, iktisadi ve siyasi krizlerle kendini yeniden üretip dönüştürmesi ve ABD kontrolündeki küresel düzenin 2008 küresel finans ve Covid-19 pandemi krizleriyle sistemin tahmin edilen gerileyişi çalışmada ele alınan diğer önemli bir konu içerikleridir.

Çalışmada kapitalizmin hızlı ilerleyişinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümlerin açıklanabilmesi için bilimsel analiz yöntemi olarak teorik düzlemde tarihsel süreklilik anlayışı benimsenmiş, bu sebeple analizin tarihi feodal dönemle başlatılmıştır. Kapitalist dönüşüm perspektifinden, emek, sınıf, iktisadi ve siyasi kriz ve üretim ilişkileri eleştirel bir bakış açısı ile tarihsel süreç içerisindeki yapılar çerçevesinden değerlendirilmiş ve bu sayede kapitalizmin tarihsel analizi gerçekleştirilmiştir.

Ardından ticari sistemdeki ve üretim yapısındaki bir değişim ve dönüşüm sonucu olarak İngiltere özelinde Kıta Avrupası incelenmiş ve son olarak ikinci dünya savaşı sonrasında kapitalist sistemin süper gücü olan ABD'nin yükselişi ve krizlerle olası gerileyişi tartışılarak çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS

WHERE IS CAPITALISM GOING?

DUGAN, Serdar
Department of Economics
Thesis Advisor: Assoc. Dr. Aslihan NAKİBOĞLU
June 2022, 172 pages

Capitalism has undergone constant changes and transformations in the historical process. Countries and societies that have adopted a capitalist form from the feudal period to the present have experienced ups and downs from time to time in order to protect the geographical areas and markets they control for their interests in the global order. In this context, the economic, social and political effects of the changes and transformations of the capitalist system in the historical process on the regional and global power balances constitute the content of this study. The fact that capitalism, which had a regional character from the feudal system to the Second World War, became a global power phenomenon after this date, reproduced and transformed itself with economic and political crises, and the predicted decline of the US-controlled global order with the 2008 global financial and Covid-19 pandemic crises. Another important issue addressed in the study is their content.

In the study, the understanding of historical continuity on the theoretical plane was adopted as a scientific analysis method in order to explain the changes and transformations that emerged in the rapid progress of capitalism, therefore, the history of the analysis was started with the feudal period. From the perspective of capitalist transformation, labor, class, economic and political crisis and production relations have been critically evaluated within the framework of structures in the historical process, and thus, historical analysis of capitalism has been carried out.

Then, as a result of a change and transformation in the commercial system and production structure, Continental Europe in the UK was examined and finally, the rise of the USA, the superpower of the capitalist system after the second world war, and its possible regression with the crises were discussed and the study was completed with the conclusion part.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	iv
ÖN SÖZ.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAPİTALİZM NERDEN GELDİ? (ALTINDAN SERMAYEYE)

1.1. KAPİTALİZMİN AYAK SESLERİ	17
1.2. KAPİTALİST DÖNÜŞÜM PERSPEKTİFİNDEN FEODALİZMİN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI	18
1.2.1. Kent	21
1.2.2. Yeniden Dağıtımcılık ve Manifaktür 'ün Gelişimi	23
1.3. DÜNYA SERVETİNİN YAĞMALANMASI (MERKANTİLİZMİN ALTIN ÇAĞI).....	27
1.3.1. Külçecilik Üzerine Kurulan Bir Yapı (İspanyol Merkantilizmi)	32
1.3.2. Fransız Merkantilizmi	34
1.3.3. Alman Merkantilizmi (Kameralizm).....	35
1.3.4. İngiliz Merkantilizmi (Ticari Merkantilizm).....	37
1.4. ZENGİNLEŞEN KRAL & YOKSULLAŞAN HALK (FİYAT DEVRİMİ)	38
1.5. BURJUVAZİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE YÜKSELİŞİ.....	43
1.6. DEVRİMLER YÜZYILI	47
1.6.1. Sömürgecilik Ve İsyan Amerikan Devrimi	48
1.6.2. Fransız Devrimi	51
1.6.2.1. Burjuvazi Aristokrasiye Karşı	52
1.6.2.2. Ekonomik Yapı ve Devrim	52
1.6.3. Sanayi Devrimi.....	55
1.6.4. Demografik Yapının Dönüşümü	56
1.6.5. Emeğin Dönüşümü	60

1.6.6.Örgütsel Bir Olgı: Fabrika.....	64
1.6.6.1. Sermayenin Etkisi	64
1.6.6.2. Fabrikanın Doğuşu	68

İKİNCİ BÖLÜM

2. ULUSAL KAPİTALİZMDEN KÜRESEL KAPİTALİZME

2.1. BÜYÜK BUHRANDAN BÜYÜK SAVAŞA (1873-1914)	72
2.1.1.İngiltere'nin Sonu Kapitalizmin Yeni Çağı.....	76
2.1.2.Altın Standardının Çöküşü	77
2.1.3.Gücün Dönüşümü Ve Kapitalizmin Yeni Çağ.....	79
2.1.4.Kapitalizmin Yeni Kimliği: Emperyalizm	82
2.2. DAĞILAN DÜNYA VE BÜYÜK KARMAŞA (1914-1945)	86
2.2.1.Büyük Depresyonun Eşiği (I. Dünya Savaşı).....	86
2.2.2.Büyük Depresyon ve Etkileri (1929 Krizi)	88
2.2.2.1. 1929 Krizine Giden Süreç ve Krizin Nedenleri	89
2.2.2.2. 1929 Krizi ve Etkileri	92
2.2.2.3. Kara Perşembe ve Borsanın Çöküşü	94
2.2.2.4. 1929 Krizinin Sonuçları ve Küresel Görünüm.....	97
2.3. KAPİTALİZMİN BÜYÜK ATILIMI VE KRİZİ (1945-1979)	100
2.3.1.Çok Kutuplu Dünyanın Doğuşu ve Savaş.....	100
2.3.2.Kapital Düzendeki Büyük Atılım ve Refah	104
2.3.3.Çok Kutuplu Dünyanın Krizi (1973 Krizi)	108
2.3.4.Küresel Hiyerarşik Bir Sistem Neo-Liberal Paradigma	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KAPİTALİZMİN YOLCULUĞUNDA; KRİZ VE PANDEMİ

3.1. ÇOK KUTUPLU DÜNYANIN YIKILIŞI	116
3.1.1.Geçiş Dönemi ve Etkileri	119
3.2. BÖLGESEL KRİZİN KÜRESEL DÜZENE ETKİSİ (ASYA KRİZİ).....	124
3.2.1.Kriz Öncesi Güney Doğu Asya'nın Görünümü	124
3.2.2.Asya Krizinin Oluşumu ve Gelişimi	129
3.2.3.Asya Krizinin Sonuçları	131
3.3. BİTMEYEN KRİZ (2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİ)	132
3.3.1.Krizin Ortaya Çıkışı ve Nedenleri.....	135

3.3.2.Faiz Yapısının Bozulması	135
3.3.3.Konut Fiyatlarındaki İstisnai Artış	137
3.3.4.Likidite Bolluğu ve Mortgage Kredi Yapılarının Bozulması.....	138
3.3.5.Krizin Sonuçları	139
3.4. KAPİTALİZMİN UZUN YÜRÜYÜŞÜNDE ÇİN FAKTÖRÜ	141
3.5. COVID 19 PANDEMİSİ VE KAPİTALİZM	144
3.5.1.Covid 19 Salgınının Oluşturduğu Sosyo-Ekonomik Görünüm.....	145
3.5.2.Covid 19 ve Küreselleşmenin Geleceği	147
3.5.3.Covid 19 ve Yeni Küresel Düzen.....	149
SONUÇ.....	152
KAYNAKÇA.....	157
ÖZGEÇMİŞ.....	1

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1	Amerika'dan Avrupa'ya Altın ve Gümüş Sevkiyatları (Ton).....	29
Tablo 2	Bazı Avrupa Ülkelerinde Buğday Fiyatlarının Gelişimi (Gümüş Ölçüsü)	40
Tablo 3	Avrupa'da Kentleşme Oranları	42
Tablo 4	17. Yüzyılda Gregory King 'in İngiltere ve Galler'in nüfus ve servetine ilişkin tahmini hesapları	46
Tablo 5	Afrikalı Kölelerin Amerika Kıtasına Gönderilmesi, 1500–1870 (000) ...	49
Tablo 6	Tarım-Dışı Sektörlerde Çalışan İşçilerin Ortalama Yıllık Gelir Tahminleri ve Reel Ücretler (1781–1851).....	61
Tablo 7	İngiltere’de Pamuklu Dokuma Sanayiinin Ortalama Büyüklüğü ve Sayısı (1797–1850).....	65
Tablo 8	İngiltere’de Fiyatlar: (1790-1850)	66
Tablo 9	İngiltere’de Başlıca Sektörlerdeki Gayri Safi Sermaye Birikiminin Payları (%).....	67
Tablo 10	Toplam Yatırımlar (1760–1860).....	67
Tablo 11	İmalat Çıktısına Göre Nispi Paylar, 1750-1900.....	69
Tablo 12	Kişi Başına Düşen Sanayileşme Seviyeleri (%) 1750-1900	70
Tablo 13	İngiltere’de Fiyat Endeksi, 1871-1895.....	73
Tablo 14	İngiltere Almanya ve ABD’de Taş Kömürü Demir ve Çelik Üretimi	74
Tablo 15	Dünya Ticaretinin Dağıtımı (Yüzde) %.....	75
Tablo 16	Üretim ve kişi Başına Üretim (On yıllık Dönemler İtibariyle).....	75
Tablo 17	Sanayileşmiş Ülkelerin Üretimdeki Payları (%).....	77
Tablo 18	Bazı Kapitalist Ülkelerde İkinci kuşak Sanayiler	80
Tablo 19	Seçilmiş Dönemlerde Dünya Enerji Üretimi	81
Tablo 20	İngiltere ve Fransa’nın Yabancı Ülkelerdeki Varlıkları ve Yarımları (%) olarak)	83

Tablo 21	1876-1914 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Ülkelerin Sömürgeci Yayılımı (Milyon Kişi).....	84
Tablo 22	Bazı Kapitalist Ülkelerin Askeri Harcamaları (%)	85
Tablo 23	1914-1949 Arası Dönemde Batı Avrupa'dan Seçilmiş bazı Ülkelere Net Göç (000)	87
Tablo 24	Seçilmiş Ülkelerde Sanayi Ürünleri İhracatının Dağılımı (%)	90
Tablo 25	Seçilmiş Yıllarda İngiltere'nin Cari işlemler Dengesi	91
Tablo 26	1929-1933 Büyük Depresyon Yıllarda ABD'deki İşsizlik (%)	92
Tablo 27	1923-1938 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Ülkelerin Büyüme Oranları ...	93
Tablo 28	Seçilmiş Bazı Ülkelerde 1929-1935 Sanayi Üretim Endeksi (100).....	94
Tablo 29	1929 Kriz Esnasında Endüstriyel Üretimdeki Düşüş (Yıllık Bazda).....	96
Tablo 30	ABD'de 1929 Krizi Sonrasında GSMH (Milyar Dolar)	98
Tablo 31	1943-1956 Arası Çok Kutuplu Düzendeki Ortaya Çıkan Dönüm Noktaları.....	102
Tablo 32	Tarihsel Süreç İçerisinde Sanayi ve Ticaretin Oranları (%)	105
Tablo 33	Çok Kutuplu Düzen Sonrası Sanayi ve Ticaretteki Oranlar (%)	105
Tablo 34	3. Dünya Bölgelerindeki Kişi Başına Düşen GSMH	106
Tablo 35	Başlıca Kapitalist Ülkelerde 1950-1975 Arasında Üretim, Veremlilik ve Sermayedeki Artışı Ortalamaları	107
Tablo 36	1970 Öncesi ve Sonrası Başlıca Kapitalist ülkelerde Büyüme, Enflasyon ve İşsizlik	109
Tablo 37	1970-1980 Arası Dönemde GSYH Büyümesi (%)	110
Tablo 38	Belli Kurumsal Yapılar Çerçevesinden Keynesgil ve Neoliberal Yapının Karşılaştırılması	113
Tablo 39	1990'da SSCB Ülkelerindeki İktisadi Durum	117
Tablo 40	1975-1991 Arası Dönemde SSCB'nin İktisadi Performansı	118
Tablo 41	Geçiş Döneminde Ülkelerin Kriz Dönemleri.....	120
Tablo 42	Geçiş Döneminde Ülkelerdeki Krizin Derinliği	121
Tablo 43	2001-2012 Yılları Arasında Rusya'nın Yıllık Dış Ticaret Hacmi	123
Tablo 44	2008 Krizi ile İflas Eden Kuruluşları Kurtarma Operasyonları	134

Tablo 45	2005 ve 2010 Yılları Arasında ABD ve Çin'deki Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyar Dolar)	141
Tablo 46	Covid-19 Sürecinde Çalışma Saati Kayıpları (2020).....	146
Tablo 47	Pandemi Süreciyle Beraber İstihdam, İşgücü ve İşsizlikte Yaşanan Değişimler (2019'a Göre)	146

ŞEKİLER LİSTESİ

Şekil 1.	İngiltere’de Doğum ve Ölüm Oranları (Binde).....	57
Şekil 2.	Nüfus Artışı (1700–1849)	58
Şekil 3.	İngiltere’de Nüfusun Gelişimi (1651-1851).....	58
Şekil 4.	İngiltere’de Nüfusun Artış Hızı (1651-1851).....	59
Şekil 5.	İngiltere’de Reel Ücretler	62
Şekil 6.	1968-1976 Ham Petrol Varil Fiyatları.....	111
Şekil 7.	Tayland- Kişi Başına GSYİH- (1980-2010)	125
Şekil 8.	Malezya- Kişi Başına GSYİH- (1980-2010).....	126
Şekil 9.	Filipinler- Kişi Başına GSYİH- (1980-2010).....	126
Şekil 10.	Güney Kore- Kişi Başına GSYİH- (1980-2010).....	127
Şekil 11.	1992-2001 arasında ABD Faiz Oranlarındaki Artış ve Azalışı.....	128
Şekil 12.	Tayland, Malezya ve Güney Kore’de Enflasyon ve Tüketici Fiyatları (%) (1996-2005).....	130
Şekil 13.	Endonezya’da Enflasyon ve Tüketici Fiyatları (%) (1996-2005)	131
Şekil 14.	2001-2013 Yıllarında ABD Faiz Oranlarındaki Salınımlar	136
Şekil 15.	1990-2010 Yılları Arasında ABD’de Konut Fiyat Endeksindeki Değişim	137
Şekil 16.	2005-2010 Yılları Arasında ABD Gayri Safi Yurt İçi Hasılasında (GSYİH) Hane Halkı Borçları.....	138
Şekil 17.	ABD 1998-2018 Yılları Arası Gayri Safi Yurtiçi Hasılası	139
Şekil 18.	2000-2020 Yılları Arasında Bazı Seçilmiş Ülkelerdeki GSYİH Oranları (\$).....	142
Şekil 19.	Ticari Açıklık Endeksi (1870-2017).....	148

GİRİŞ

1700’lü yıllar bünyesinde iktisadi siyasi ve toplumsal yapıları barındıran önemli bir süreç olmuştur. Bu dönemi ifade edebilmek de değerlendirebilmek de bu dönüşüm sürecini ve bu dönemin dünyasının barındırmış olduğu bilgi setini sağlıklı değerlendirmekten geçmektedir. Bu süreç feodalizm, fiyat devrimin, merkantilizm ve burjuva sınıfı gibi birçok kavramı anlamayı, kavramsallaştırmayı, kapitalizmin nereden geldiğini ve nereye gittiğini değerlendirebilecek bir anlayış ve yöntem sunarak bizden sonraki bilimsel çalışmalara daha kaliteli ve anlaşılabilir bir değerlendirme imkânı sunacaktır. 1700’ler endüstri devriminin düşünsel zeminini ortaya çıkaran yani kapitalizmin gelişinin habercisi olan bir dünyayı anlatmaya başlamıştır. Yani bu süreç tıpkı Eric Hobsbawm’ında ifade ettiği gibi içinde yaşadığımız dünyadan hem daha küçük hem de daha büyük olmuştur. Bu sürecin yani kapitalizme geçişin en dikkat çeken konu başlıklarından bir tanesi feodalizmdir. Bu süreç özellikleri itibariyle her zaman çalışmalarda önemli bir tartışma konusu olmuştur. Tartışmaların birleştiği temel nokta kapitalizmin doğuşuna sebep olan feodalizmin doğuşu, olgunlaşması ve gerilmesiyle ilgili olan konu başlıkları olmuştur. Tartışmaların sonucunda ise tarihsel düzlemde feodalizmin, orta çağı açıklayan siyasal, iktisadi ve sosyal düzenin tanımlanması ve anlamlandırmasında oldukça önemli olduğu kanısına ulaşılmış olmalarıdır. Bu süreç, orta çağda feodalizmle kapitalizm arasında zaman zaman yaşanan sistemsiz sorunlar olmasına rağmen aslında birbirlerine tamamlayarak bütüncül bir sonuç ve anlama ulaşılmasında önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

18. yüzyıla gelindiğinde tarihsel süreçte yaşanan birtakım gelişimlerle artık kapitalizmin feodalizm üzerinde ki zaferini kesinleşmiştir. Böylece feodalizmle şekillene Avrupa tarım toplumun toplumsal dönüşümünün kapitalimin yükselişine neden olan bir takım temel tartışma konularına da gündeme getirmiştir. Bunlar; neden bütün tartışmaların Avrupa üzerinden yapılmış olduğu, kapitalizmin yükselişinin neden daha hızlı veya yavaş olup olmadığı, neden bir ekonomik sistem olarak tanımlandığı gibi konu başlıklarından oluşmuştur. Böylece feodalizm, taleplerin bir para ve aidat karşılığında yerine getirilecek bir hizmet şeklinden çok bir derebeyinin belirli ekonomik taleplerini yerine getirme zorunluluğudur. Üreticinin iradesinde bağımsız olarak yükselen bir sorumluluk olarak tanımlanmıştır. Maurice Dobb ‘un da ifade ettiği

gibi feodalizmin zayıflaması ve parçalanması, feodal sistemin daha fazla kazanma arzusu, serflerin aşırı sömürülmesi gibi kendi iç dinamikleri ve uzun mesafeli ticaretin canlanması, kentleşme ve Pazar ilişkilerinin gelişmesi şeklindeki diğer baskın sebepler yüzünden kapitalizm tetikleyi sebepleri olmuştur.

Tabii ki bu süreçte feodal dönemin sınıf mücadeleleri tarımsal kapitalizme ve kapitalist alıcı satıcı pazarlarının oluşumuna sebep olup kapitalist gelişim unsurlarına öncülük etmiştir. Böylece kapitalizme geçiş süreci oldukça karışık olsa da üç ayrı olaya bağlı olarak bu eşsiz dönüşümü bağlamak mümkün hale gelmiş bunlar; manifaktür, kentleşme ve emeğin proleterleşerek toprağın ticarileşmesi yani metalaşmadır. Bu üç kavram tarihsel süreçte incelendiğinde kapitalist dönüşüm süreçlerini açıklamakta faydalı olacağına inanılmaktadır. Çünkü bu süreçler dünya servetinin nasıl acımasızca yağmalanmış olduğunu ve sınıfsal anlamda bir burjuvazinin nasıl ortaya çıktığının en önemli göstergeleri olmuştur.

Tabi bu süreçte dünya servetinin acımasızca yağmalanma sürecinde iki iktisadi düşünce yapısının etkili olduğu görülmektedir bunlar fizyokrasi ve merkantilist düşünce sistemleridir. Kapitalist sistem kendinde önceki çalışılan teorilere göre kuramsallaşmasını tarihsel süreç içerisindeki olayların ve değişimlerin etkilemiş olduğu teorik kurallara göre şekillenmiştir. Yani sistem Batı Avrupa'daki yaşanan iktisadi, siyasi gelişmelerle bağlantılı bir şekilde günümüzdeki haline kavuşmuştur. Yani orta çağın sonlarında feodalizmin yıkılışı ve merkezi devletlerin ortaya çıkışı yönündeki siyasal değişimler iktisadi düşünce anlamında 15. Yüzyıldan sonra harekete geçmiştir. Merkantilizmin iktisadi açıdan sermaye birikimine yardımcı olurken merkantilizme karşı oluşan liberal doktrin de ticari kapitalizmin ve piyasa ekonomisinin şartlarına hazırlayarak sanayii kapitalizminin öncülüğünü yapmıştır. Merkantilizmle birlikte ilk şekli ortaya çıkan ve kapitalist bir yapı taşıyan oluşum sürecinde sistemsel bir politikalar bütünü takip edildiği görülmektedir. Ayrıca merkantilistlerin iktisadi yapıları ulus devletlerin iktisadi politikalarına müdahalesi, merkantilizmin fikirsel bütünlüğünün oluşumu açısından da önemli olup bu politikalar doğrultusunda hareket edilmiştir. Çünkü bu süreçte merkantilizm sadece devlet idaresine dayalı bir iktisadi politikası olmanın dışında sosyal toplumsal yapıları sınıfsal anlamda etkileyerek değiştirmiştir. Yani merkantilizm kapitalist üretim tarzının yapısının ilk hali olan ticari kapitalizmin bütün argümanların bünyesinden bandırmaktadır. Bu bağlamda merkantilizm içermiş olduğu uzun dönem ve devletler açısından da farklılıklar göstermiş

olduğu için mutlak bir düşünce tanımı yapmakta sıkıntı yaşanılmıştır. Bu sebeple devletler ve egemen uluslar bazında farklı merkantilizm tanımları yapılmıştır. Bunlar İspanyol merkantilizmi, Fransız merkantilizmi, Alman merkantilizmi, İngiliz merkantilizmi olmak üzere isimlendirilmiştir. Bu arada 18. Yüzyıl Fransız devrimin yaşanmış olduğu bir yüzyıl olmasının yanı sıra aydınlanma döneminin tanığı olmasa açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü bu dönemde sosyal bilimler açısından bilimler özerkliklerini kazanmışlardır. Bu yüzyılda bir bilim olarak iktisadın doğuşunu fizyokrasi düşüncesiyle oluştuğunu söylemekte yanlış olmayacaktır. Bu düşünce Fransa'nın düşünsel ve iktisadi açıdan merkantilist düşünceye karşı bir tepkisi olarak ortaya çıkmıştır. Tarihsel, toplumsal bir sistemi temsil eden kapitalizm, gelişimi açısından da tarihsel bir olgu olup, bu süreç içerisinde kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak toplumsal dönüşümlerde meydana getirmişlerdir. Fizyokrasi düşüncesindeki laissez faire laissez passer öğretisi liberalizmin en büyük edimlerinden biri olmuştur. Fizyokratların iktisadi düşünce alanına belirginin toprak sahiplerinden alınmasının önerilmesi, her türlü ayrıcalığa karşı çıkmaları laissez faire laissez passer politikalarını desteklemeleri, devlet müdahalesinin reddetmeleri, loncaların dağıtılmasını savunmaları açısından katkıları olmuş olup bu düşünceleri fizyokratik düşüncenin kapitalist uygulamayı yönlendireceği yönündeki görevi de üzerlerine almış oldukları görülmektedir.

Tabi bu arada batı Avrupa'nın tarım ekonomisinde sanayi ekonomisine değişim ve dönüşüm sürecinde belki de yaşanan en önemli olaylardan bir tanesi de 16 ve 17. Yüzyılların başındaki fiyat devrimi olmuştur. Fiyat devrimi sonucunda Avrupa'da fiyatlar oldukça uzun bir süre artış göstermiştir. Avrupa devletlerinin fiyat artış seviyelerine paralel bir şekilde yükselmiştir. Bu beklemedik fiyat artışı enflasyona, toplumsal bunalımlara ve sıkıntılara neden olmuştur. Fiyat devrime sebep olarak da Güney Amerika'daki İspanyol sömürge imparatorluğunda Avrupa'ya akan tonlarca gümüşün sebep olduğu ifade edilmiştir.

Tarihsel süreçte buraya bakıldığında kapitalist dönüşümün ön koşullarını yavaş yavaş oluştuğu ve kapitalizmin ortaya çıkışının iyide iyice hız kazandığı görülmektedir. Tüccar sınıfı, mevcut banka ve ticaret sistemi sayesinde oldukça büyük bir finans ağına sahip olarak dikkate değer bir servet elde etmişlerdir. İşte bunlardır ki 16 yüzyılı kapitalist dönüşümün bir başlangıç şeklinde algılanmasına sebep olmuştur ve 16. Yüzyılda görülen ticari kapitalizmin sanayi devrimine dönüşmesinde oldukça önemli

bir kavram vardır ki bu kavram ilerleyen dönemde liberal devletlerin şımarık çocuğu olarak tanımlanacak olan burjuva olmuştur. Burjuva batı Avrupa'nın tarihsel gelişiminde test ettiği, evrensel olarak tanımlanan iktisadi, sosyal ve siyasi dönüşümler eşliğinde ortaya çıkmış olan iktisadi anlayışın oldukça önemli bir şekilde değişim ve düşünce devrimine zemin oluşturduğu için oldukça önemli olmuştur. Burjuvazi kasaba ya da kent kökenli olup sermaye, kira ve mülk sahibi, iktisadi unsurların yanı sıra geçimlerini ticaret ya da finans sektörüyle sağlayan kişilerden meydana gelmiş olan toplumsal sınıftır. Tarihsel süreçte kapitalizmin başlangıç tarihi olarak 15 ve 16. Yüzyıllar verilse de bu zaman dilimi Avrupa'nın içinde yaşadığı dönem, İspanya'nın ve Avusturya'nın lehinde bir gelişme göstermemiştir. Çünkü Birleşik Eyaletler, İngiltere ve Fransa'nın kapitalizme doğru yürüyüşü daha hızlı olmuştur. Bu süreçte merkantilist politikalar mülkiyet şeklindeki değişimler, üretim tekniklerindeki değişimler, kıta Avrupa'sının iktisadi, sosyal, siyasi ve sınıfsal değişimleri sömürgeleşme, sermaye birikimindeki değişim metalaşma vb. gibi özellikler kapitalist bir özellik taşıyan burjuvalarca emek gücü ihtiyacını kullanmak için desteklenir olmuştur. Ayrıca burjuva sınıfı çeşitli devlet müdahaleleri ve finans gruplarıyla gerçekleştirmiş olduğu ittifaklarla kendi sınıfsal varlığını olgunlaştırarak yayılma sürecine girmiştir. Kapitalizmin bu sınıfsal varlığını oluşturma sürecinde dikkat çeken bazı unsurlar göze çarpmaktadır. Bunlar; burjuvazinin soylu aristokrasi ile işbirliği içinde, oluşu İngiltere'de nüfus ve sermaye birikiminin diğer ülkelerden daha farklı bir süreç oluşturması, köylü sınıfın emeği sonucunda bir artış görülmesi ve vasıfız emek sahiplerinin geçimlerini yardımlarla sürdürmesi gibi oluşumlar iktisadi sosyal ve toplumsal anlamda yaşanan sıkıntıların boyutunu güçlendirerek toprağın emeğin ve piyasanın metalaşması sonucunu daha hızlandırmıştır ve böylece 19. Yüzyılın ortalarına doğru tarihsel bir olgu olarak tanımlanan burjuvaziyi, dünya tarihi içerisinde konuşturur hale getirmiştir. Bu hareketlenme sonucu ortaya çıkan iktisadi, siyasi ve sosyal yapılardaki değişim ve dönüşümler beraberinde dünya tarihine yeni farklılıklar kazandırmıştır.

Bu süreci sermaye birikimi ve sanayileşme birlikteliği belirgin bir hale gelerek, burjuva, ticarileşme, küresel bağlamda dış ticaret, ulaşım gibi yapıları etkileyerek kapitalizmin küreselleşmesine yardımcı olmuştur. Bu arada bir toplumun, devletin ya da sınıf temelli grup ya da grupların hızlı ve temelden dönüşümü olarak tanımlanan toplumsal devrimler dikkat çekmektedir. Devrimler modern dünya açısından sık

görülmeyen ama önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç incelendiğinde toplumsal devrimlerin oluşumu ve gelişiminin çoğunlukla sınıf temelli olduğu ve belli noktalara bu sınıf aracılığıyla taşınmış olduğudur. 18. Yüzyıl bağlamda devrimlerin yüzyılı olarak tanımlanmıştır. Bu yüzyılda ticari ilişkiler ve kapitalizm özgül yapılarına kavuşarak kavramsal problemler ortadan kalkmıştır. Yani küresel çapta görülen sömürgeleşme ve bağımsızlık hareketi, Fransa’da soylu burjuva yaşanan problemler ve anlaşmazlıklar, üretim tekniklerinde yaşanan değişimlerin sonucu, bütün alt ve üst yapı ilişkilerinin etkilendiği Sanayi Devrimin içinde yer aldığı bir yüzyıl olarak tarihe geçmiştir. Bu devrimlere örnek olarak Amerikan devrimi, Fransız devrimi ve Sanayi Devrimini vermek mümkündür.

Tabi bütün bu yaşananlar birtakım kavramlarda belirli dönüşümlere sebep olmuştur. Emeğin dönüşümde iktisadi büyüme dikkate alınmış ve bunu etkileyen unsurların doğal kaynaklar, teknolojik gelişme, sermaye birikimi ve iş gücünün nitelik ve niceliği şeklinde ifade edilmiştir. Bu süreçte karşımıza örgütsel bir olarak tanımlanan fabrika kavramı çıkmaktadır. Bilindiği gibi sanayi devrimi ile eş anlamda tutulan en önemli kavram sermaye birikim süreci olmuştur. Dolayısıyla sanayi devrimi sırasından fabrikalaşmanın oluşumundaki en önemli itici ve dinamik gücünde kendi sürekli yenileyen ve üreten sermaye birikimi olgusu olduğudur. Bütün bunların çitleme hareketi, kentleşme, ticari yaşamdaki değişiklikler, ulaşım, teknik buluşlar sayesinde kesintisiz bir üretim sürecine geçiş sermaye birikiminin kendini yeniden üretime hızının artışı, maliyetlerdeki düşüş ve yeniden üretimin hız kazanması olarak göstermiştir.

Bu başlık altında özellikle 1790 ve 1800 yıllar arasındaki on yıllık dönemin üretim sistemi anlamında fabrikaların doğuşunda önemli bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. Yine bu süreci teknoloji, kapitalizmin düşünce yapısı üretim sürecindeki bazı önemli gelişmeler, verimlilik, ticari yaşam, küreselleşme tarımsal modernizasyon, proletarya gibi olayların desteğiyle fabrika sisteminin gelişimini önemli bir şekilde desteklemiş, üretim sistemlerindeki yapısal ve mekânsal dönüşümü ciddi anlamda desteklemiştir. Bu yüzyıl sermaye birikiminin önemli bir şekilde geliştiği fabrikaların önemli ölçüde yayıldığı toplumsal ve sınıfsal alanda önemli değişikliklerin ve dönüşümlerin gerçekleştiği bir yüzyıl olmuştur. Tabi bu gelişmeler sırasında kapitalist düzen ve sürecin hâkim olmadığı zamanlarda siyasi ve iktisadi yapılar tarihsel süreçte birtakım krizler ve buhranlarla karşı karşıya kalmışlardır. Kapitalizm ve sanayileşme süreçleri ülkelerde bir süre refah dönemleri ve iktisadi büyüme adına olumlu unsurlar

kazdırsa da beraberinde devamlılık gösteren krizlere yol açıp iktisadi tarihi çalışanlarına yeni konu başlıkları hazırlamıştır.

Bunalım ya da depresyon kavramları tarihsel anlamda 1873’de başlayıp günümüzde kadar karşımıza çıkan iktisadi yapıdaki düzensizlikler çöküşler ya da ticari dengede karşılaşılan negatif yönlü salınımla aynı anlamda kullanılmıştır. Bu bizlere iktisadi anlamda başlayan negatif yönlü salınımların sosyal ve toplumsal anlamda bütün kuramsal yapılara etkide bulunması anlamına gelmektedir.

20. yüzyıla gelindiğinde İngiltere’nin iktisadi ve siyasi analımdaki gerilmesi küresel bağlamda bir takım değişim ve dönüşümlere sebep olmuştur. Bu süreç İngiltere’nin küresel güç kaybına sebep olurken ABD’nin dünya siyaseti ve ekonomisinde ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu süreç küresel ve bölgesel alanda bir istikrara döneminin sona ermesine kapitalizmin özünde var olan serbest rekabetçi yapıyı korumacı ve sınırlayıcı bir forma dönüştürmüştür. Ayrıca yaşanan birtakım olaylar sonucunda 1870-1914 dönmlerinde uygulanan ülkenin ulusal parasının altın cinsinden tanımlandığı ve sabitlendiği, sermaye denetiminin ve yapılandırmasının olmadığı bir sistem olarak tanımlanan altın standartının dönemi itibariyle finansal piyasa ve fiyat istikrarında karşılaşılan problemlere çözüm sunamaması sebebiyle 1931 yılında çökmüştür. Bu da yeni bir sistemin zorunluluğunu gündeme getirmiştir.

İngiltere’nin 1873’deki büyük depresyon sırasında Birinci Dünya Savaşına kadar geline sürecinde İngiltere’nin endüstrileşmedeki öncülüğünü kaybederek kapitalist üretim sisteminin belli bir aşamayla küresel bir hale dönüştüğü görülmektedir. Bu değişim ve dönüşümlerin en önemli sonuçlarında biride serbest ticarete devlet rolünün giderek artması ve serbest piyasa ekonomisine bağlı olarak devam eden sürecin, devlet kontrolünde kapitalizme geçiş yapmasıdır.

Bu dönemde İngiltere hariç diğer ülkelerde karteller, tröstler aracılığıyla uygulanan bu korumacı yeni yapı, üretim düzeyini kontrol etme, sermaye stokunu denetleme pazarın paylaşımı ve fiyatların belirlemesi konusunda, serbest ticaretin tersine bu yapıları tek bir kurumsal düzlem içinde örgütlemiş ve sistemi bu yeni yapı üzerinden yeniden inşa etmiştir. Bu süreçte madencilik, makine ve inşaat endüstrisinin yanında kimya ve elektrik endüstrisi de önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Böylece enerji ihtiyacının ne kadar artış gösterdiği ve yeni kapitalist devletlerin üretim verimliliğinde en üst düzeye ulaşabilmek için farklı kaynaklara yönlendirmiştir. Tabi

böylesi bir süreç emperyalizm olarak tanımlanan kapitalizme özgü unsurları bünyesinde saklayan ve değişen küresel şartlar içerisinde kendini farklı yapılarla gösteren tarihsel bir sisteme dikkat etmemizi gerektirmektedir. Emperyalizm ulusal anlamda kapitalizmin küresel ölçekte işlerlik kazandığı olgunlaşma aşaması olarak kabul edilmiştir.

Kapitalist yapıda yaşanan krizlerin, ülkelere iktisadi, sosyal ve toplumsal açıdan oldukça olumsuz etkilemiş olması sebebiyle krizler önemli bir konu başlığı karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 1914 ve 1945 dönemi küresel anlamda ödeme sistemlerinin çöktüğü geleneksel unsurlarla hareket eden iktisadi siyasi ve toplumsal örgütlenmelerin önemli ölçüde zarar gördüğü bir depresyon dönemi olmuştur. Bu süreçte 20. Yüzyılda dünya düzeninde kriz refah ve savaş dönemlerini beraber yaşadığı ve 1929 yılına gelindiğinde o döneme kadar görülmemiş devasa bir küresel krizle karşı karşıya kalındığı bir dönemdir. Yaşana bu olumsuzluklar sonucunda küresel düzen oldukça değişmiş ve dönüşmüştür. Bu süreç İngiliz proletaryasını yıkılırken ABD'yi iktisadi anlamda ön plana çıkarmıştır. Almanya yeniden örgütlenme ve yeniden yapılanmaya yönelmiş, başta Japonya olmak üzere kıta Avrupası dışında birçok ülke sanayileşme yarışı içine girmiştir. Ayrıca kriz öncesi zamanlarda kapitalist devletlerde hâkim olan kapitalist içerikli iktisadi anlayış ve bu yönde şekillenen politik ve toplumsal yapı krizi tetikleyerek küresel alanda birtakım çelişkiler ve uyumsuzlukların ön plana çıkmasına sebep olmuştur.

1929 krizi borsa çöküşü ile küresel anlamda sermaye yatırımlarının önünü keserek piyasalardaki güveni azaltarak istihdamda ve üretimde yeni krizlere ortam hazırlamıştır. Bu da bizlere krizler sonucunda düzeni bozulan yeni bir dünyaya yol aldığımız göstermektedir.

1945-1979 dönemlerinde küresel kapitalizmin çok yoğun olmadığı, örgütsel unsurların bir hazırlık dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani bu süreçte değişen ve dönüşen sermaye birikimin ortaya çıktığı ve olgunlaştığı devlet müdahaleciliğinin giderek yoğunlaştığı üretim yapısındaki ve kaynak dağılımdaki farklılıkların ortaya çıktığı ve sınıfsal yapıdaki dönüşüm hız kesmeden devam ettiği bir dönem olmuştur.

Savaş sonrasında iktisadi büyümenin sürekli artması 1945-1979 arasında görülen uzun süreli bir barış dönemi aslında kapitalizmin altın çağının şartlarının hazırlayarak çok kutuplu dünyanın oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu süreçte bozulan

uluslararası para sistemi ABD öncülüğünde yeniden düzenlenerek 1944 yılında Bretton Woods anlaşılması ile sabit kura dayalı bir sistem devreye sokulmuş kapitalist finans kapital perspektifinden yeniden tanımlanmıştır. Bu anlaşma ile beraber doların küresel iktisadi anlamdaki gücü başlayarak kapitalizm uzun soluklu yürüyüşüne bu yeni aktörle etmiştir.

Tabi bu arada SSCB’nde unutmamız gerekir çünkü bu süreçte iki kutuplu bir düzen ve sonrasındaki bir gücü ve aynı zamanda sömürgeciliğin iktisadi ve siyasi anlamda tasfiyesini belirlemektedir. Çok kutuplu düzene kadar küresel yapıya baskısını önemli bir şekilde hissettiren kapitalizm sistem dışı ulusal güçlerin ortaya çıkışıyla var olan etkinliğini yavaşlatmaya başlamıştır. Yeni düzenle beraber bir anlamda küresel piyasa ve hammaddeler hâkim olamayacağını anlayarak üretim araçlarında kollektifleşmeyi, planlamayı ve devlet gücüne dayanan yeni iktisadi ve sermaye sistemine istemeden kabul etmek zorunda kalmıştır. Yani bu süreç çok kutuplu düzenle birlikte kapitalizmin küreselleşme perspektifinde değişimine sebep olmuş ve yeni bir dünyanın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu yeni dünya zamanla sömürgeciliğin kapitalist sistem için önemli bir unsur olduğunu ve tarihsel süreç diliminde sürekliliğini karşısına çıkan dönemsel faktörlere göre yenilemiştir. Ayrıca kurumsal yapılardaki hareketlilik kapital düzeni ulusötesi bir unsura taşımış ve kapitalizm yoluna daha da güçlenerek devam etmiştir. ABD ve SSCB baskısı küresel iktisadi yarış hızlandırarak kapitalizmin yeni bir atılım sürecine yönlendirmiştir. Bu yeni dönemde kapitalist sistemi benimseyen ülkeler büyüme süreçlerine girerek sermaye hareketliliği ticari genişleme ve sanayi üretimi tarihsel süreç içerisinde zirvesine yaklaştırmışlardır. Yani kapitalizmin altın çağı başlamıştır.

Bu dönemin sonucunda ülkeler tarihsel süreç dikkate alındığında, daha önce görülmedik bir refah dönemi yaşamışlardır. Bu dönemin örgütsel ve kurumsal yapıdaki dönüşümleri iktisadi, siyasi ve toplumsal yapıları önemli ölçüde etkilemiştir. Çok kutuplu düzenin ortaya çıktığı ve bu düzendeki güç unsurlarının rekabet ettiği bu dönem de kapitalizm, gelişim sürecinde bir dönüm noktası olarak, içsel dinamikleriyle sonraki dönemlerde ortaya çıkan dinamik yapıyı da belirlemiştir. Bu süreç her ne kadar bir atılım ve refah dönemi olarak ifade edilse de kapitalizm deki bu değişim süreci sonrasında metin içerisinde bahsettiğimiz krizlerinde devamlılığına engel olmamıştır. Bunlar; 1973 krizi, SSCB’nin dağılması ile ortaya çıkan kolektivist bloğun dağılması, Asya krizi, 2008 küresel finans krizi ve Covid-19 pandemi krizidir.

1973 petrol krizi, 15 Ekim 1973 tarihinde petrol ihraç eden Arap ülkeleri birliğinin 1973 yılında meydana gelen Arap İsrail savaşında İsrail ordusuna destek veren batılı ülkelere yönelik başlattığı ambargodur. Bu ambargo çok kısa sürede çarpıcı etkilere sahip olmuştur. Petrol fiyatlarının dört kat artması petrol ihraç eden ülkelerin iktisadi yapılarını oldukça etkilemiş ve bu süreçte petrol gelirinin yönü değişerek orta doğu ülkelerine akmıştır. Bu süreç üretim maliyetlerini artırarak tüketicilere olumsuz bir şekilde yansımıştır. Ülke ekonomilerinde daralma ile birlikte durgunluk dönemi görülmeye başlamıştır. Bütün bu yaşananlar stagflasyon olgusunun yaşamasına sebep olmuştur ve ülkeleri krizle birlikte ortaya stagflasyon mücadele için iktisadi politikaları hazırlamaya yönlendirmiştir. 1973 krizi ile Milton Friedman ve Friedrich August von Hayek düşünceleri ön plana çıkmış, ABD’de Ronald Reagan İngiltere’de Margaret Thatcher ile göreve gelişi ile bu görüşler iktisat politikası haline dönüşmüştür.

Bu arada küresel iktisadi yapının yeniden düzenleme şekli olarak tanımlanan Neoliberalizm karşımıza çıkmaktadır. Neoliberalizm piyasada meydana gelen problemlerin temelinde sistemsel sorunların yeterince ele alınmadığı konusu üzerinde durarak, piyasayı temel unsur olarak kabul edip özelleştirmeleri ve de-regülasyonları bu politika açısından devreye sokmuştur. Böylece finansal sistem ve üretim ilişkilerinin küreselleştiği bu yeni düzende, refah devletin sistemsel problemleri gidermeye yönelik etkinsizliği görülerek devletlerin tam istihdam ve toplumsal refah yerine, iktisadi yapıda etkinliği ve küresel iktisadi düzende rekabet edilebilirliğini güçlendirme görüşünün önemi artmıştır. XX. Yüzyıl sonlarına gelindiğinde küresel iktisadi ve siyasi düzende oldukça önemli olaylarla karşı karşıya kalınmıştır yüzyılın sonunda yaşanan değişim ve dönüşümler küresel iktisadi düzene yeniden şekli vererek yeni bir düzenin oluşmasına sebep olmuştur.

Bunlardan bir tanesi 1991 yılında SSCB dağılması, küresel düzen içindeki çok kutuplu dünyada güç dengelerinin değişmesi ve kapitalizmin işleyişini etkilemesi olarak görülmüştür. Bu süreçte uygulanan reform paketleri içeriğinde sosyalist iktisadi düzene piyasa mekanizması eklenmeye çalışılmış ve piyasa sosyalizmi kavramı gündeme getirilmiştir. Böylece 1991 yılında SSCB’nin dağılması ile başlayan süreçte SSCB içinde bulana 15 cumhuriyetin bağımsızlık ilanı ile merkezi planlamaya dayanan sosyalist iktisadi rejim sona ermiştir. Sonrasında ise küresel bağlamda kapitalizm rakipsizleşmiş yani çok kutuplu düzen sonra ermiştir.

Asya krizine bakıldığında ise güney doğu Asya ülkelerinin kapitalizme eklemlenme süreci sonrasında yüksek tasarruf oranları ile dikkat çekmişlerdir. Piyasadaki paranın bankada değerlendirilmesi ve büyük firmaların yatırımlarının banka aracılığıyla ile finanse etmesi Güney Doğu Asya'daki kapitalist düzen içinde bir tasarruf bölgesi oluşturmuştur. Bu sebeple Güney Doğu Asya firmalarının borç öz sermaye oranları oldukça yüksek olan firmalar elde ettikleri kar tutarlarında daha fazla yatırım yapma imkânı elde etmiş ve Asya bir anlamda kalkınma ve büyüme dönemine girmiştir. Fakat piyasalarda oluşan negatif beklenti dalgası ve güven kaybı Güney Doğu Asya Ülkelerindeki büyüme ve kalkınma dönemini bir anda yavaşlatarak Asya'yı bir kapitalist kriz ve resesyonlar sürecine sürüklemiştir. IMF gibi ulus ötesi kurumların kriz unsurlarının algılamakta gecikmeleri ve kriz sonrasında uyguladığı politikalar krizi daha hızlandırarak Güney Doğu Asya ülkelerinde başlamış olan iktisadi, bunalımı tüm bölgeye yayılmakla kalmamış etkilerini küresel ölçüğe sıçratmıştır. Her ne kadar Asya krizi bölgesel bir bunalım ismine sahip olsa etkileri ve sonuçları itibariyle küresel ve kapitalist bir kriz özelliğindedir. Öyle ki bu kriz küresel iktisadi bir güç olan ABD piyasasını önemli bir biçimde etkilemiştir ve bu değişim ve dönüşümle sonucunda kapitalizmin tipolojik anlamda yeniden şekillendirmiştir.

Asya krizi küresel kapitalist sistemi etkilemekle birlikte yüksek dış borçlanmaya, düşük büyüme oranlarına ve bazı dönemlerde küçülmelere sebep olmuştur. Krize geç müdahale edilmesi ve uygulanan iktisadi politikalarda eksiklikler sebebiyle politika anlamında çok başarılı olunamamıştır. Kriz döneminde uygulanan para ve maliye politikalarında Güney Asya ülkelerinde krizi daha büyütürken küresel açıdan iktisadi yıkımı daha fazla hissettirmiştir.

2008 krizine gelindiğinde ise, finansal piyasaların durma noktasına geldiği şirketlerde ödeme güçlülüklerinin olduğu iflaslar ve bunu sonucu olarak ortaya çıkan bankacılık sistemindeki sıkıntılar küresel piyasaları bu dönemde ciddi bir şekilde tehdit etmiştir. ABD 'de başta Fed olmak üzere bir takım düzenleme otoritelerinin ve bir takım sistematik riskleri görememeleri, kriz öncesi ve sonrasında gerekli önemleri almamaları uluslararası mali piyasaları ve finansal çöküşleri ve makro ekonomik dalgalanmaları beraberinde getirmiştir. Merkez bankaları ve karar mekanizmaları bir takım iktisadi kurutma paketleri hazırlamışlardır.

2008 krizi başlangıçta Mortgage krizi olarak ortaya çıkmış ve takip eden süreçte bir likidite kirliliğine dönüşen para akışındaki aksaklıkların piyasalarda bir güven problemine zemin hazırlamıştır. Kriz küresel yapıda olduğun için etkileri ABD ile sınırlı kalmayarak gelişmiş ve gelişmekte olan birçok kapitalist ülkede etkisine almıştır. Krizle beraber birçok mali ve finans kuruluşları iflasın eşiğine gelmiş ve küresel iktisadi düzende ciddi sıkıntılar yaratmıştır. Bunlar; faiz yapısındaki bozulma, konut fiyatlarının istisnai artış, likidite bolluğu ve Mortgage kredi yapısının bozulması gibi konu başlıkları olmuştur.

2008 küresel krizin iktisadi düzen içinde sonuçları oldukça ağır ve büyük olmuştur. 2008 krizi her ne kadar Mortgage krizi olarak algılsa da küresel iktisadi düzende önemli sorunlar ortaya çıkarmış ve tüm iktisadi unsurlar ciddi kırılmalara sebep olmuştur.

2008 krizi sonrası Kıta Avrupa'sında iktisadi bunalımlar ve resesyonlar oluşmuş, yatırım riskleri, deflasyon ve stagflasyon krizlerine sürüklenmiş IMF gibi uluslararası kuruluşlar tekrar güçlenmiş gelişmekte olan ülkelerin piyasa sistemine eklemlenmesi ile enflasyon süreci hızlanmış, geleneksel olmayan farklı para politikalarına başvurusu ve piyasada bir likitte fazlasına sebep olmuş küresel piyasalarda likidite miktar artmıştır.

2008 ekonomik kriz etkileri ve sonuçlarıyla bütün sanayileşmiş kapitalist ülkeleri ve kapitalist bir yapı benimseyen birçok gelişmekte olan ülkeleri etkilemiş bu sebeple de ülkeden ülkeye farklı etkiler göstermiştir. Krizle beraber piyasa sisteminin doğal döngüselliliği bozulurken mali ve finansal yapılar kırılgan bir süreç izlemiştir. Bunlar ise; küresel piyasalarda bir likidite bolluğuna bu ise enflasyonist bir krize ve ülkelerin ithalat ve ihracat dengesinin önemli ölçüde bozulmasına neden olmuştur.

2020'nin ilk günlerine gelindiğinde dünya sağlık örgütü yeni bir salgınla karşı karşıya kalmış olduğunu bildirmektedir. Covid-19 olarak adlandırılan bu yeni tip Corona virüsü ülkelerin iktisadi ve toplumsal anlamda yoğun bir mücadeleye zorlamış ve küresel iktisadi düzeni önemli ölçüde etkileyen birtakım tedbirler almaya yönlendirmiştir. Her ne kadar Covid-19 pandemisi sağlık alanında karşımıza çıkan bir kriz olarak kabul edilse de etkileri ve sonuçları itibarıyla kapitalist küresel bir sistem içerisinde ele alınması gerekliliği önem arz etmektedir. Çünkü Covid-19 salgını ile dünya ülkelerinin önemli değişim ve dönüşümlere uğramıştır. Krizle birlikte kapitalist küresel sistemin nasıl bir

değişim ve dönüşüm geçireceği ve yeni oluşan sistemin ne olacağı tartışma konusu olarak karşımıza çıkmıştır.

Krizle birlikte iktisadi düzen içerisinde birçok olumsuzluklar görülmüştür. Bu olumsuzlukların başında üretimde daralmalar istihdamdaki istikrarsızlıklar ve işsizliğin istisnai artışı dikkat çekmiştir. Kriz iktisadi sorunlarla birlikte 21. Yüzyıl küresel kapitalizmin özgül yapılarında var olan zayıflıkları gündeme getirerek küresel sistemdeki birçok yıkılışa zemin hazırlamıştır. Krizle birlikte devletlerin küresel düzendeki rolleri küreleşmenin geleceği dünya düzenindeki liderlik mücadelesi ve ulus ötesi kurumların politikaları ciddi anlamda değişmiş ve dönüşmüştür. Tarihsel süreç dikkate alındığında, radikal değişim ve dönüşümlerin genellikle beklenmedik durumlarda karşımıza çıktığı iktisadi bunalım krizler savaşlar ve salgın gibi konuların sebep olduğu değişim ve dönüşümlerin toplumları ve toplumsal yapıları tarihsel süreç içerisinde farklı yollara yönlendirmiş olduğu görülmektedir.

Covid-19 salgınında küresel sistemin içeriğinde var olan birçok dinamik yapıyı da etkilemiştir. Kapitalizmin temel söylemi olan küreselleşme Covid-19 önlemleri sonucunda önemli bir daralma göstermiştir küresel ekonomiler iç içe geçmiş olduğu bu sistemde tedarik zecirlerinde yaşanan kopuşlar küresel iktisadi sistemi olumsuz etkilemiştir.

Krizle birlikte devletlerin küresel koordinasyonun sağlamasında önemine dikkat çekmiştir. Devletin rolü liberal ülkelerde tekrar sorgulanmaya başlamıştır. Mali destek kullanımı kamulaştırma, finans mekanizmalarının işletilmesi konularında devletin önemi dikkat çekmiştir.

2008 kriz sonrasında küresel sistemde oluşan popülist yapı Covid 19 krizi ile beraber yaygınlık kazanmış ve Çin'in krizle mücadelede başarılı olması liberal devlet anlayışının sorgulanmasına neden olmuştur. Buna ek olarak ABD ve Avrupa eksenli ulus ötesi kurumların krizle beraber kapsayıcılıktan uzaklaşması bu kurumların örgütsel yapılarında bir reformu gerekli kılmıştır.

Küresel kriz ve covid-19 sürecinde küresel ekonomide yaşanan olumsuz gelişmeler sonucunda yaşanan bu sıkıntıların küreselleşmenin bitmesi ile ilgili yeni sorunlarla dünya ekonomilerini yönlendirdiği görülmektedir. Yani bütün bu sorunlar küreselleşmeden mi yoksa kapitalizmin kendi doğasında mı kaynaklandığı soruları gündemi meşgul etmektedir.

Hızla artan borç seviyeleri ve iktisadi büyüme oranlarının düzmesiyle ortaya çıkan durumun aslında kapitalist süreçlerin sürekliliği ara eden problemleri olduğu makro iktisadi göstergeleri bu sorunları giderecek şekilde politikalarla destelenmedikçe düzelemeyeceği ve bu sebeple de her sıkıntının altında küreselleşme konusu tek başına sorumlu olmayacağı anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda Kapitalizm Nereye Gidiyor? isimli tez çalışmasında kapitalist sürecin tarihsel başlangıcından hareket edilerek Covid-19 pandemi krizi ve sonrasındaki geldiği nokta ele alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda mümkün olduğunca kapitalist süreci ilgilendiren konu başlıklar ele alınmaya çalışılmış ve çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Kapitalizm feodalimim yıkılışından günümüze kadar batı dünyasına egemen olan iktisadi sistemi ifade etmek için kullanılan bir terim olmuştur. Kapitalizm olarak tanımlanan herhangi bir sistemin temel şartı insan dışındaki üretim araçlarının özel sahipleri ile emeğini iş verenlere satan hür fakat sermayesiz işçiler arasındaki, ilişkiler olarak tanımlanmıştır.

Kapitalizm kavramı kendinden önceki bütün ekonomik sistemlerden üstün olmasını sağlamış olan özel erdemi yüzünde olmuştur. Bu erdem sosyal artığın üretkenliği olarak tanımlanmıştır. Feodalizmle başlayan ve kapitalizmin günümüze kadar gelmesinde önemli bir dönüşüm yaşanmış olması ve kapitalizmin gidişatının anlamlandırmasında oldukça önemli olmuştur. Kapitalizm sürekli kriz tehdidi ile yaşamını devam ettiren yani önce bir kriz yaratıp sonra da bu krizden beslenerek ya da yenilenerek ortaya çıkabilen bir iktisadi politik sistemdir. İşte bu önemli sebeptir ki tarihsel açıdan konuya dikkat edildiğinde kapitalizmin önemli krizlerle karşı karşıya kaldığı ve her defasında yeniden üreterek ayakta kalabilmeyi başarmasıdır.

Çalışmada kapitalizmin bünyesinde yaratmış olduğu özelliğine rağmen kapitalizmin büyük dünya ülkeleri açısından vazgeçilmez olduğu konusu çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

Araştırtmanın yöntemi

Kapitalizm Nereye Gidiyor? İsimli yüksek lisans tez çalışmasında kapitalizmin gelişim süreci teorik perspektiften ele alınarak tarihte süreklilik ve değişim kavramları açısından dönemsel bir analizle konular ele alınmıştır.

Araştırmanın amacı

Tarihsel süreçte kendine has değişim ve dönüşüm süreçlerini bünyesinde taşıyan kapitalizmin bilim insanlarınca neden konuşulduğu kapitalizmin nereye doğru gittiği, yaşadığı krizleri aşip aşamadığı krizlere vermiş olduğu tepkiler, krizler karşısında uygulamış olduğu iktisadi politikalar, krizlere göre değişim ve dönüşüm süreçleri gibi kavramlar ve kapitalizmin günümüz dünyasında hangi noktaya geldiği ve bununla ilgili değerlendirmeler çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Araştırmanın sonucu

Kapitalizm Nereye Gidiyor? Yüksek lisans tez çalışmasında bir iktisadi politik sistem olarak kapitalizmin tarihsel süreçteki değişimi ve dönüşümü ele alınarak bu değişim ve dönüşüm süreci içeriden tarihe damgasını vuran iktisadi krizlerden yola çıkarak kapitalimizin bünyesinde sürekli bu dinamik yapının yer almış olduğu ve bu dinamizmle krize giren krizden çıkan krizden beslenen ve krizden yenilerek yeniden üreterek ayağa kalkabilen bir iktisadi politik sistem olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve kapitalist sürecin bu dönemin yapısı sebebiyle bünyesinde kriz yaratma yeteneğinin geçmişte olduğu gibi günümüzde de mevcudiyetini koruyacağı ve krizlerin sadece kapitalist sistemin bünyesinden kaynaklanmayıp ülkelerin iktisadi göstergelerindeki gidişatında dikkate alınarak bir bütün halinde değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu bağlamda üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde tarihsel süreç içerisinde kapitalizmin nereden geldiği, o döneme kadar var olan tarihsel yapılarıdaki kendine özgü genel kabullerin küresel bir sistemi nasıl hazırladığı incelenmiştir. Feodal sistemin yıkılışı ile ortaya çıkan manifaktür üretim tarzı ile üretim ilişkilerinde ki kapitalist dönüşüm, coğrafi keşifler ve sömürgeleştirme hareketi sonrasında Kıta Avrupa'sında oluşan sermaye birikimi ve iktisadi dönüşümün siyasi yapıya bir etkisi olan merkantilist politikaların ulus devletler bazındaki etkisi irdelenmiştir. Buna ek

olarak bu bölümde kapitalizmin uzun yürüyüşünün bir çıktısı olarak toplumsal devrimler, iktisadi, siyasi ve toplumsal bağlamda ele alınmış ve sonuçları bu perspektiften değerlendirilmiştir. Birinci bölümün son kısmında Kıta Avrupa'sında oluşan, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları derinden etkileyen Sanayi Devrimi, üretim ilişkileri, toplumsal sınıf ve demografik açıdan nicel verilerle değerlendirilmiş ve kapitalist sistemin dönemin devlet ve toplum yapılarındaki etkisi irdelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, kapitalizm özgül yapısında olan krizler kronolojik sıra ile değerlendirilmiş ve sistemin her krizden ne gibi değişimler ve dönüşümlere uğradığı iktisadi bir perspektifle irdelenmiştir. Bu bağlamda ikinci bölümün ilk kısmında Birinci Dünya Savaşı, 1929 ekonomik Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı nicel verilerle değerlendirilmiş ve kapitalizmin uzun yürüyüşündeki dönüşümler incelemiştir. İkinci bölümün son kısmında ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin küresel güç olgusu olarak ortaya çıkışı ve kapitalist bloğa karşı kolektivist bloğun liderliğin üstelenmesi ve dünya düzeninde ki çok kutuplu düzene geçiş kapitalist krizler perspektifinden değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, kapitalist blok karşısında kolektivist bloğun dağılışı ve kolektivist bloktaki ülkelerin kapitalist sisteme eklenme süreçleri irdelenmiş, geçiş döneminin küresel düzene etkileri ve bölgesel görünümlü kapitalist küresel bir kriz olan Asya krizinin etkileri nicel verilerle değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümün sonunda, küresel düzen de ABD dominasyonunu ciddi ölçüde sarsan 2008 küresel finans krizinin nedenleri ve sonuçları kapitalist dönüşüm perspektifinden incelenmiştir. Buna ek olarak çalışmada, bir sağlık krizi olarak görülen fakat etkileri ve sonuçları itibarıyla kapitalist bir kriz özelliği taşıyan Covid-19 pandemisi sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bağlamda ele alınmış ve kapitalizmin geleceği bu krizle tekrar tartışılmıştır.

Sonuç olarak bir iktisadi politik sistem olarak kapitalizmin tarihsel süreçteki değişimi ve dönüşümü ele alınarak bu değişim ve dönüşüm süreci içeriden tarihe damgasını vuran iktisadi krizlerden yola çıkarak kapitalimizin bünyesinde sürekli bu dinamik yapının yer almış olduğu ve bu dinamizmle krize giren krizden çıkan krizden beslenen ve krizden yenilerek yeniden üretmek ayağa kalkabilen bir iktisadi politik sistem olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve kapitalist sürecin bu dönemi yapısı sebebiyle bünyesinde kriz yaratma yeteneğinin geçmişte olduğu gibi günümüzde de

mevcudiyetini koruyacağı ve krizlerin sadece kapitalist sistemin bünyesinden kaynaklanmayıp ölkelerin iktisadi göstergelerindeki gidişatında dikkate alınarak bir bütün halinde değeriendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAPİTALİZM NERDEN GELDİ? (ALTINDAN SERMAYEYE)

1.1. KAPİTALİZMİN AYAK SESLERİ

1700’lerin dünyası; yani kapitalizmin ayak seslerinin duyulmaya başlanıldığı, toplumsal anlamda binlerce yıllık hiyerarşik normların yıkıldığı, siyasal anlamda kendilerine “ulus devleti” diyen yağmacıların ortaya çıkmaya başladığı, iktisadi anlamda 19.yy uygarlığının çöküşüne neden olacak gelişmelerin yaşanılmaya başlandığı (Polanyi, 2001 , s. 3), Fransa’da başlayıp hemen hemen tüm dünyayı saran ve bu ayak seslerinin fikri alt yapısının oluşturan ve düşünce yapısını temellendiren, -o kadar ki bağımsızlık mücadelesi veren yeni doğan ulusların amblemi olan üç renkli bayrakların simgeleştiği- (Hobsbawm, 2019, s. 63), sadece makinelerin devriminden ibaret olmayacak kadar büyük bir entelektüel düşünce yapısının ürünü olan, Endüstri Devriminin düşünsel temellerinin fikri anlamda atıldığı bir dünya karşımıza çıkmaktadır.

Kısacası 1700’lerin dünyasında dikkat çeken ilk şey, bizim dünyamızdan hem daha küçük hem de daha büyük olmasıdır (Hobsbawm, 2019, s. 15).

1700lerin dünyasını, bünyesinde barındırdığı iktisadi, siyasi ve toplumsal perspektiften anlamak ve daha iyi analiz edebilmek için; o dönemi hazırlayan öncülleri, yani kapitalist dönüşüm perspektifinden feodalizmi, yağma ve işgal temelli başlayan ve o dönemin en önemli fenomenini -fiyat devrimini- içinde barındıran merkantilizmi ve kapitalizmin sınıfsal bir sonucu olan ve belki de en kötü bir hediyelerinden biri olan burjuvayı anlamak ve kavramsallaştırmak gerekmektedir. Ayrıca bu kavramsal perspektifin anlaşılması bize kapitalizmin, nerden geldiğini anlamaktan ziyade nereye gittiğini anlamada da önemli bir yöntem ve anlayış sunabilecektir.

1.2. KAPİTALİST DÖNÜŞÜM PERSPEKTİFİNDEN FEODALİZMİN KAVRAMSALLAŞTIRILMASI

Feodalizmin kapitalizme geçişinin en önemli konu başlıklarından Birisi olmuştur. Bu süreç yayınlarda bir geçiş konusu olarak önemli tartışmalara konu olmuştur. Bu dönem, feodalizmin doğuşuna ve gerilemesine sebep olan güçlerin kapitalizmin doğuşuna sebep olan analizlerdeki farkı kavramsallaştırmalardan kaynaklanmıştır (Yayla, 2019, s. 1). Böylece tarihsel manada feodalizm orta çağda yaşanan siyasal, iktisadi ve sosyal düzen olarak tanımlama imkânı elde etmişlerdir.

Orta Çağ'ın toplumsal, siyasal ve iktisadi anlamda temel belirleyicisi olan feodalizmin kapitalizmle aralarında sistemsel bir problem var olsa da birbirinde ayrılmayan, dönemsel perspektifle değerlendirilesi gereken sonuç ve anlam bütünlüğüne sahiptir¹ (Beaud, 2016, s. 15).

Tarihsel süreçte 18. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde yaşanan birtakım gelişmelerin kapitalizmin feodalizm karşısındaki zaferini önemli ölçüde belirlemiştir. Bu da bizlere kapitalist sistemin günümüzdeki konumuna ulaşmasında uzun bir tarihsel gelişim sonucunda geldiğini göstermektedir. Aşağıdaki konu başlıklarında, kapitalizmin tarihsel sürecine ilişkin konular hakkında bir çerçeve çizilerek kapitalist sistem ve bu sistemi tetikleyen kurumsal yapılar hakkında bilgi verilecektir.

Bu sebeple feodalizmin çözülmesi ile başlayan ve kapitalizmin uzun yürüyüşü² olarak tanımlanan dönüşümde, feodalizmin yıkılış sürecinin çözülmesi ve kavramsallaştırılması, tarihsel perspektifle 1700'lerin genel görünümünün iktisadi ve sosyal anlamda analiz edilmesi, kapitalizmin gidişatının anlamlandırılmasında önemli olmaktadır.

Maurice Dobb feodalizmi, genellikle serflik ile ilişkilendirmiş ve feodalizm tanımlamalarını bu ilişki çerçevesinden oluşturmuştur (Dobb, 1950, s. 37) . Bu tanıma göre, taleplerin bir para veya aidat karşılığında yerine getirilecek bir hizmet şeklinden çok, bir derebeyinin, belirli ekonomik taleplerini yerine getirme zorunluluğudur. Yani

¹ Bu çelişki, sadece kapitalizmin çıkışına özgü değil, her türlü toplumsal, siyasal ve iktisadi fenomenin ilişkisi ve bu ilişkinin bir sonucu olarak simgeleşmesi için gerekli olan bir çelişkidir (İnsel, 2012, s. 227). İktisat İdeolojisinin Eleştirisi Feodalizmde toplumsal tabakalardaki güç dengesizliği ve bunun salt kapitalizmin gelişimin ivmesinin bir öncülü olarak gösterilmesi; yani kapitalizmin temel tetikleyicisi olan “iktisadi ve siyasi güçlerin eşitsizliği ilkesi” bu tezi destekler niteliktedir.

² “Kapitalizme doğru uzun yürüyüşü”, deyimini Beaud’ un Kapitalizmin oluşumu ve gelişimini tarihsel çerçeveden ayırmadığının ve bu oluşumun tarihsel bir süreç içerisinde değerlendirdiğinin en önemli kanıtıdır. Bkz. (Beaud, 2016, s. 13)

üreticinin iradesinden bağımsız olarak yüklenen bir yükümlülüktür (Sweezy & Dobb, 1950, s. 134). Bu sebeple feodalizm tarafından şekillenen Avrupa tarım toplumunun, toplumsal dönüşümü bu açıdan gündeme getirildiğinde kapitalizmin yükselişinin neden daha hızlı veya daha erken gerçekleşmediği daha iyi anlaşılmaktadır. (Comninel, 2000, s. 43).

Orijinal bir feodalizm-kapitalizm tartışmasının en dikkat çekici özelliklerinde birisi, nerdeyse tüm tartışmalarının Batı Avrupa üzerinden yapılmış olmasıdır. Bunun birkaç nedeni vardı: tartışanların kültürel yanlılığı; uzun bir geleneğe miras kalan batı Avrupa feodalizminin bu kendine has toplumsal oluşumun arketipi olduğuna inanmaları ve elbette batı Avrupa'nın bugün bilinen kapitalizmin ortaya çıktığı yer olmasıdır (Sweezy, 1986, s. 83).

Dobb 'un tanımından yola çıkarak, Batı Avrupa feodalizminin serfliğin üretim sürecinin baskın ilişkisi olan, üretimin efendinin arazisinin sınırları çerçevesinden düzenlenen bir ekonomik sistem olarak tanımlamaktadır³. Bu tanım, “doğal ekonominin” veya “para ilişkilerinin” ya da “para hesaplamalarının” olmadığı anlamına gelmemektedir. Bunu anlamı; pazarların çoğunlukla yerel olması, uzun mesafeli ticaretin gerekli olmamakla birlikte, üretimin amaçlarında ve yöntemlerinde temel belirleyici unsur olmamasıdır (Sweezy & Dobb, 1950, s. 136). Feodalizmin bu anlamda en önemli özelliği, üretimi kullanım değeri üzerine odaklaması ve toplum ihtiyaçlarını karşılamak üzere planlanıp örgütlemesidir. Bu sebeple Avrupa da gelişen kendine has feodalizmin türlerinde kapitalist sisteme geçişin kökenlerini düşünmeden önce feodalizmin anlamını ve karakteristik unsurlarının, sınıfsal anlamda toplumun belirli bir biçimi olarak kabul etmek gerekmektedir (Comninel, 2000, s. 9).

Kapitalizmin nihai baskın haliyle fiilen ortaya çıkması, feodalizmin dağılmasında neredeyse iki yüzyıl sonrasına kadar gerçekleşmemiştir. Bu sebeple geçiş sürecinin aşamaları arasında herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Yani bir yanda feodalizmin gerilemesi diğer yanda kapitalizmin yükselişi. Bundan dolayı Dobb, feodalizmin zayıflamasını ve parçalanmasını feodal sistem içerisindeki nedenlerden

³ Bu haliyle feodal bey, serflerin sınıfsal olarak temelini oluşturduğu bölgelerde, mülkiyetini elinde bulundurduğu malikaneyi sömüren bir soylu statüsündeydi. Bu malikanelerin büyüklükleri inanılmaz boyutlardı: Polonya kökenli Radziwill ailesinin şu anki İrlanda'nın yarısı genişliğinde mülkleri vardı. Rusya İmparatoriçesi II. Katerina, gözdelelerine kırk ile elli bin arsında serf bağışlamıştır. Polonya Krallığı'nın önde gelen soylu ailelerinde biri olan Potocki ailesinin Ukrayna'da yaklaşık üç milyon dönüm toprağa sahip olduğunu belirtmektedir (Hobsbawm, 2019, s. 24).

kaynaklandığını bunların –*efendilerin daha fazla gelir ihtiyacı, serflerin aşırı sömürü tutkuları*- şeklinde açıklanmıştır. (Sweezy, 1986, s. 82).

Başka bir deyişle, Dobb 'un teorisine göre, feodalizmin çöküşü, iş gücünün aşırı sömürülmesi sonucu serflerin lortların mülklerini terk etmesi ve geride kalanlar sistemin eski temelde kendini koruması için çok fazla çalışmaması şeklinde olmuştur. Bu nedenle feodal yönetici sınıfın, emek gücünün dönüşümünü benimsememesi, topraklarının özgür çiftçilere kiralamaya zorlanması gibi unsurlar, ticaretin yükselişinden ziyade bu dönüşümün temel tetikleyicileri olmuştur. Bu tetiklemenin bir sonucu olarak da kırsal kesim üretim ilişkilerinde, önemli dönüşümler meydana gelmiştir. (Sweezy & Dobb, 1950, s. 138).

Fakat feodal sistemin dağılmasındaki içsel sebeplerin dışında, diğer baskın sebepsel unsur ise, uzun mesafeli ticaretin canlanması, kentleşmenin artması, Pazar ilişkilerinin gelişmesi olarak ortaya çıkmaktadır. Batı Avrupa feodalizmi, kapitalizminin yükselişinin gerekli ön koşulunu belirlemiştir (Sweezy, 1986, s. 81). Yani feodalizm her ne kadar sistemsel ve dönemsel olarak kapitalizmden kopuk olsa da dağılmasındaki nedenler sebepleriyle kapitalizmin tetikleyicisi olmuştur.

Ayrıca Hilton, feodalizmden kapitalizme geçişte toprak ağaları ve köylüler arasında ortaya çıkan fazlalık üzerine dikkat çekmekte ve geçişi bu mücadelenin sonucu olarak görmektedir. Bu görüşe göre; Kira üzerindeki mücadele, kendi kendine yeten köylünün feodal sistemle beraber topraklarından atılmasına sebep olmuştur. Pazar için giderek artan ve uzmanlaşan varlıklı köylülerin (gelecekteki özgür çiftçi sınıfı) bir kısmından yaralanarak büyüyen sosyal farklılaşmaya yol açmıştır. Böylece pazar amaçlı üretim ortaya çıkmıştır⁴. Bu da yaşam gereksinimlerinin çoğunu piyasadan satın almak zorunda olan çok sayıdan bağımlı ücretliler yaratmıştır (Epstein, 2007, s. 252). Yani feodal yıkım perspektifinden kapitalizm, ticaretin, herhangi, bir ticaret öncesi sosyal örgütlenmenin çözücü etkisinin sonucu olmuştur (Sweezy, 1986, s. 81). Yani ticaretin (eş zamanlı emtia üretiminin) feodalizmi yıkmada önemli bir rol oynadığı ve bununla beraber kapitalizmin yükselişi için gerekli ön koşulları oluşturduğudur.

Sonuçta feodal dönemdeki sınıf mücadelesi, tarımsal kapitalizme ve kapitalist satıcı ve alıcı pazarlarının oluşmasına yol açarak kapitalist gelişim unsurlarının ön koşullarının bazılarının oluşmasına neden oldu.

⁴ S.R. Epstein Rodney Hilton, *Marxism and the Transition from Feudalism to Capitalism* isimli makalesinde Pazar amaçlı üretimi, satılabilir mallar (saleable commodities) olarak tanımlamaktadır.

Aslında feodalizmden kapitalizme geçiş tartişmaları karışıktır çünkü  yarı fenomen bir araya getirilmiştir: bunlardan ilki, yeniden dağıtıcı bir dünya imparatorluğunun feodal varyantının kapitalist bir sisteme eşsiz dönüşümü (manifaktür) , bu dönüşüme dış alanların dahil edilmesi ve kentleşme, son olarak süregelen kapitalist bir dünya ekonomisinde, emeğin proleterleşmesi ve toprağın ticarileşmesinin -yani metalaşması- 5genişletilmesidir (Wallerstein, 1976, s. 273). Bu üç ayrı sürecin tarihsel bir perspektiften açıklığa kavuşturulması, kapitalist dönüşüm tartişmalarını açıklamakta faydalı olmaktadır.

1.2.1. Kent

Kapitalist dönüşüm öncesinde kentler bir kent görünümünden ziyade, üretimi el zanaatlarına dayanan maddelerin ve gıda mallarının bir Pazarı olmuştur (Alkan & Duru, 2002, s. 38). 12 ve 13. Yüzyıllardan itibaren feodal yapı içerisinde yaygın olan bu pazar yerleri birleşerek feodal bir yapı içerisinde toplu yerleşim yerleri oluşturmuşlardır (Fülberth, 2018, s. 101). Feodal dönemde ortaya çıkan ve kapitalist özellik taşıyan modern kent kavramından oldukça faklı olan bu yerleşim yerlerinin kendine has siyasi, iktisadi ve toplumsal yapıları olmuştur. Bu yapı feodal sistemin oluşumunda ve olgunlaşmasında anahtar rol oynamıştır.

Orta ağ feodalizmin 'nin baskın olduğu bir dönemde ortaya çıkan kentlerin iktisadi ve sosyal yapısı, sanayi sonrası ortaya çıkan kent yapısından oldukça uzaktır. Kapitalizmin başlıca unsuru ve tetikleyicisi olan makineleşme ve kapitalizme has emek örgütlenmelerinin bu dönemde olmayışı bu farkın en önemli özelliğidir. Feodal dönemin üretim yapısı, o dönem için sınırlı düzeyde bulunan insan emeğine ve ilkel yapıda yer alan bir takım teknik aletlerle oluşmuştur. Buna karşın kapitalist dönemde ortaya çıkan kentlerde, önceki dönemlere göre insan emeğini artıran teknikler -*buhar gücü ve elektrik gücü*- kullanılmıştır. Ayrıca feodal kentlerin aksine kapitalist dönemde oluşan kentlerde, iktisadi ve sosyal örgütlenmelere yol açan yeni üretim biçimleri gelişmiştir (Gündüz, 2020, s. 47-48).

⁵ Polanyi' ye göre piyasa mantığı ya da piyasa sistemi kendi varlığını devam ettirebilmek için metalaşmaya ihtiyaç duyar. Yani kapitalist dönüşüm perspektifinden bakacak olursak; iş gücünün, göstermiş olduğu performans miktarınca cretlendirmesi, özel mülkiyet kavramının gelişmesi (itleme hareketi), üretim faktörleri arasındaki serbest değişim. Bütün bunlar emeğin, toprağın ve paranın metalaşmasının bir soncuydu (Polanyi, Büyük Dönüşüm ağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri, 2010).

Feodal dönem kent yapısında, iş bölümü ve uzmanlaşma çok sınırlı bir yapıda olmuştur. Bu durum feodal dönem kentlerde bulunan üretim biçimiyle ilgilidir. Bu dönemde üretimden sorumlu zanaatkarlar küçük lonca toplulukların denetim ve sınırlılıkları içerisinde, evlerinde ya da evlerine yakın küçük dükkanlarda üretim yapmışlardır. Bu yapı zanaatkarların, üretimin ve denetimin her aşamasında bulunmasına neden olmuştur. Buna karşın kapitalist dönem kent yapısında, büyüyen üretim hacmiyle birlikte iş bölümü artmış ve karmaşıklaşmıştır. Ayrıca çalışanların denetimi ve üretimi için feodal dönemde göremeyeceğimiz fabrika sistemi ortaya çıkmıştır (Alkan & Duru, 2002, s. 39).

Kapitalist dönem öncesi kent tipolojisi bir takım sosyal ve siyasi yapılanmaları içinde barındırmıştır. Feodal dönemde ortaya çıkan ve kendine has özellikler barındıran bu yapılardan bir tanesi de lonca teşkilatlanmasıdır. Lonca yapılanması çeşitli meslek gruplarını bir araya getiren siyasi, sosyal ve toplumsal etkileri bulunan bir örgütlenmedir. Bu yapılanmanın genel işlevi aşağıdaki gibidir;

- Loncaya kayıtlı zanaatkârların mülkiyet haklarının korunması,
- Mübadele ilişkilerinde karşılıklı sözleşmelerin (Contract enforcement⁶) sağlanması,
- Üretim ve işgücünü desteleyecek bir biçimde eğitimin düzenlenmesi.

Buna ek olarak feodal dönemde lonca yapılanması kent güvenliğinin sağlanması ve vergi toplanması toplumsal ve siyasi açıdan önemli görevleri yerine getirme özelliğidir. Fakat kıta Avrupa'sında lonca yapılanmalarının etkisi sınırlı düzeyde kalmış, etkileri ancak bölgesel düzeyde görülmüştür. Kapitalist dönemde ortaya çıkan kent yapılanmalarında ve iktisadi örgütlenmelerinde olduğu gibi iletişim ve bilgi alışverişi henüz ortaya çıkmamıştır (Çeven, 2019, s. 86).

Feodal dönem kent yapısında orya çıkan pazar ilişkileri, kapitalist dönem ile karşılaştırıldığında, akıcı bir şekilde ilerlemediği görülmektedir. Çünkü feodal toplumlarda dönem yönetim ve din anlayışıyla birlikte hareket etmiş, iktisadi yapının güç kazanmasına engel olmuştur. Kapitalist dönem öncesi kent tipolojisinde, soylu sınıf ve geliri yüksek kesim merkezde yoksul sınıf ise daha kentin daha dış kesimlerinde bulunmuştur. Bu da ekonomik yapıdaki akıcılığın önündeki en büyük engellerden birisi

⁶ Karşılıklı sözleşme ilişkisi, tarihsel sistemlerin tümün de iktisadi gelişme için her zaman önemli bir olgu olmuştur. Adam Smith ulusların zenginliğinde firmaların ve bireylerin uzmanlaşmasına ve emek bölünmesine büyümenin unsuru olarak bakmıştır. Bu nedenle karşılıklı sözleşme ilişkisi bu yapının ana unsur olagelmıştır (Messick, 2005, s. 3).

olmuştur. Ayrıca bu durum kapitalist dönemde ortaya çıkan girişimci burjuva sınıfının ortaya çıkmasını engellemiş sermayenin belli ellerde toplanmasına neden olmuştur (Keleş, 2005, s. 9).

Sonuç olarak feodal dönem ve kapitalist dönem kent kavramı ile ilgili karşılaştırıldığında üretim yapısı ve sanayileşme diğer siyasal, sosyal ve toplumsal kavramlarda olduğu gibi kilit bir oynamaktadır. Feodal dönemde üretim yapısının, sadece canlı insan emeğine dayanması toplumsal yapıyı etkilemiş, sosyal ve iktisadi örgütlenmeler bu devrim üzerinde gerçekleşmiştir. Bu açıdan feodal dönem kent yapısındaki iktisadi, siyasi ve sosyal ilişkiler, kapitalist dönem kent tipolojisinden oldukça uzak olmuştur. Feodal dönemde ortaya çıkan lonca yapılanması gibi iktisadi örgütlenmeler kapitalist dönüşümün ön cephesi gibi görünse de üretim sistemlerinde belirgin bir değişime sebep olmadığı için bir önkapitalist özelliği göstermediği de anlaşılmaktadır.

Bu açıdan feodal kentin kapitalist bir yapıya bürünmesinin ilk adımı Avrupa’da 14 ve 15. Yüzyılda ticaretin gelişmesiyle ortaya çıkan manifaktür üretim yapılanmasının yaygınlaşmasıyla mümkün olmuştur.

1.2.2. Yeniden Dağıtımcılık ve Manifaktür ’ün Gelişimi

Avrupa’da 14. ve 15. Yüzyıllarda başlayan ticari hareketlenme o döneme kadar içine kapalı ve kâr amacı gütmeyen iktisadi yapıyı ciddi anlamda dönüştürmüştür. Her ne kadar bu döneme kadar bölgesel bazda sermaye ve üretim tekniklerinde bazı hareketlenmeler görülse de feodal sistemin baskın olduğu kıta Avrupa’sında bu gelişmeler çok zayıf kalmıştır.

Manifaktür böyle bir dönüşüm sonucunda, 15. ve 18. Yüzyıllar arasında Avrupa’da, feodal üretim sisteminin kapitalist bir yapıya dönüşmesinin de etkili olmuş bir üretim tarzı olarak şekillenmiştir. Manifaktür üretim sistemi kentlerde ve kırsal yerlerde üretim yapan küçük üreticilerin tek bir üretim merkezinde (atölye ’de) toplanması sonucunda ortaya çıkmıştır (Tezgel, 2013, s. 99).

Feodalizmden kapitalizme geçişte önemli bir yapı olan manifaktür, hem feodal sistemin üretim tarzı olan zanaat üretimini, hem de kapitalist bir yapı olan makine ile üretimi içinde barındırmıştır. Buda geçiş tartışmalarında manifaktür kavramını önemli hale getirmiştir.

İlk bakışta zanaat üretim tarzından çok da farklı olmayan manifaktür, üretim sistemi ve bu sistemin bir sonucu olan toplumsal ilişkiler açısından, feodal sisteme özgü yapılardan oldukça farklı olmuş ve bu sistemden kesin bir çizgi ile ayrılmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında manifaktür, feodal sistem özgü el zanaatlarından farklı ve yeni bir üretim ve örgütlenme biçimi olarak, bir sermayedar (kapitalist) altında aynı atölyede çalışan zanaatkarların türdeş meta üretme amacı ile bir araya gelip çalışması olarak tanımlanmıştır (Berg, 1994, s. 63).

Manifaktür Orta çağın baskın siyasi ve iktisadi yapısı olan feodalizmin yıkılma sürecinde, nüfusun görece yoğun olduğu kentlerde el zanaatlarına dayanan üretim sisteminin dönüşümüne ve kentsel alanların dışında kalan kırsal bölgelerin üretim yapısına eklenmesine ve kapitalist üretim yapısının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan kapitalist üretim sistemi, zanaatkar ve tüccar arasında oluşan satın alma (purchasing system) sistemini, feodal dönemine göre daha örgütsel ve sistemli bir yapıda olan atölye sistemine dönüştürmüştür. Üretimi daha düşük maliyetle yapmak ve sıkı lonca denetimlerinden kurtulmak isteyen girişimci, bu üretim sürecini benimsemiş, kapitalist bir özellik taşıyan manifaktür üretim sisteminin kıta Avrupa'sına yayılmasında öncülük etmiştir (Tezgel, 2013, s. 111). Bu açıdan bakıldığında manifaktür üretim sisteminin ortaya çıkışı ve gelişmesi, dönemin feodal üretim yapısını değiştirmekle kalmamış, sınıfsal anlamda girişimci sınıfının doğmasının da tetikleyerek toplumsal yapıyı da etkilemiştir.

Zanaat üretiminin hâkim olduğu feodal bir dönemde kapitalist bir üretim tarzına öncülük eden manifaktür'ün ortaya çıkıp yaygınlaşması, feodal zihniyetin yerini, kapitalist bir zihniyetin almasının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu sebeple manifaktür'ü ortaya çıkaran iktisadi yapılar birbirleriyle ilişki içinde olmuşlardır. (Dobb, 1981, s. 15).

Sonuç olarak bakıldığında manifaktür üretim sistemi, feodal sistem içerisinde ortaya çıkardığı yapısal dönüşümler açısından, kapitalist bir üretim sisteminin ve tarzının sonucu olmuştur. Buradan hareketle manifaktür (atölye) yapısının ortaya çıkışı ve kıta Avrupa'sında yaygınlaşması feodal yapının çözülmesini hızlandırmış ve kapitalizmin ortaya çıkışını tetiklemiştir.

Kıta Avrupa'sında 12 ve 13. Yüzyılda balyan kentleşme hareketi ve 14 ve 15. Yüzyılda başlayan ticari hareketlenme geçiş tartışmaları için bir dönüm noktası olmuştur. 16. Yüzyıl, kıta Avrupa'sında birbiri ardına gerçekleşen ve kapitalist üretim

tarzını hızlandıran birçok iktisadi ve sosyal gelişmeye sahne olmuştur. Bu gelişmelerin beklide en önemlisi; manifaktür üretim yapısının ortaya çıkmasıyla, sistemli bir şekilde üretimden bağımsızlaştırılan, el çektirilen ve hayatta kalmak için emek gücünü satmak zorunda kalan işçi sınıfı olmuştur (Hunt & Lautzenheiser, 2019, s. 46).

14 ve 16. Yüzyıl dönemleri içerisinde nispeten farklılık göstermeyen Avrupa nüfusu 1600'lerin başında neredeyse 70 milyona kadar ulaşmıştır (Maddison, 2006, s. 34). Nüfusun bu denli hızlı artışına, özellikle İngiltere'de 13. Yüzyıl sonları gibi nispeten erken bir zamanda ortaya çıkmış olan çitleme hareketi eşlik etmiştir. Dönemsel açıdan daha etkinliğini kaybetmemiş olan feodal soylu sınıfı, çitmek hareketinin etkisi ve sürekli artan nakit ihtiyacını karşılamak için, hayvan otlatmak için kullandıkları toprakları, giderek kapitalist bir form halini alan tekstil atölyelerinin taleplerini karşılamak için çevirmişlerdir. Bu durum manifaktür üretim sistemi ile ortaya çıkan tekstil atölyelerinin yüne olan talebini artırmıştır. Dolayısıyla tekstil atölyelerinde ve çiftliklerde ihtiyaç duyulan emek gücü en üst düzeye çıkmıştır (Hunt & Lautzenheiser, 2011, s. 17).

Feodal sistemin yıkılma sürecinde ortaya çıkmış olan, kapitalist dokuma sanayii, üretimi el zanaatlarına dayanan ilkel sistemden daha fazla yün ve emek gerektirmiştir. Bu durum da o dönem de koyun yetiştiriciliği daha karlı bir iş haline gelmişti. Koyun yetiştiriciliğinin karlı bir hal alması, geniş ve verimli topraklar olan ilgiliyi artırmıştır. Fakat bu topraklar, küçük köylü gruplarının ellerindeydi. Bu durumda feodal senyörler (landlordlar) bu toprakları elde etmek için küçük köylü işletmelerini dağıtmaya ve ellerindeki toprakları alarak onların mülksüzleşmelerine sebep olmuşlardır. Mülkleri ellerinden alınan ve topraklarında kovulan köylüler, kapitalist bir özellik taşıyan manifaktürlere bağlanmak zorunda kaldılar. Bu zorunluluk geçimlerini sağlamak zorunda olan köylüler, kırsal kesimleri terk edip, kent merkezlerine yani manifaktür üretim tarzının yaygın olduğu yerlere gitmeye mecbur bırakmıştır. Bu açıdan kapitalist dönüşüm çerçevesinde ortaya çıkan mülksüzleştirme hareketi, kapitalist bir işçi sınıfının ve ilkel anlamda sermaye birikimin doğuşuna yol açmıştı (Zubritski, Mitropolski, & Kerov, 2011, s. 219).

Ancak ortaya çıkan yeni işçi sınıfını oluşturan sadece çitleme ve göç hareketleri olmamıştır. Feodal dönemin sonlarında bazı küçük senyörler (landlordlar) ve küçük toprak sahipleri rantlardaki atış nedeniyle iflas ile karşı karşıya kalmıştı. Şehirlerdeki lonca yapılanmaları içinde durum pek farklı değildi, ödenemeyen borçlar ve üretim aksaklıkları feodal dönem iktisadi yapısını ciddi anlamda zorlamaktaydı. O dönem için

lonca yapısında bulunan tüccar ve zanaatkarların sayısının azaltılması bu krize bir ölçüde çare olmuştu. Fakat loncaların bu tekelleşme arzusu kapitalist bir özellik taşıyan işçi sınıfının orya çıkışına zemin hazırlamıştır (Hunt & Lautzenheiser, 2019, s. 47).

Sonuç olarak bakıldığında feodal dönemin sonunda ortaya çıkan çitleme hareketi ve feodal lorların köylüyü mülksüzleştirme hareketi, köyden kente göçü hızlandırmıştır. Manifaktür 'ün kent merkezlerinde yaygınlaşması, göç sonucunda ortaya çıkan vasıfsız iş gücünü üretime dahil etmiş ve yeni üretim sistemiyle beraber yeni bir sosyal sınıfın yani işçi sınıfını oluşmasına zemin hazırlamıştır. İşçi sınıfı ilkel halini feodal kentlerde tipolojisinde oluşturmasıyla, orta çağ feodal yapısı ciddi anlamda bir önkapitalist halini almış ve kapitalist dönüşümün temel sebebini oluşturmuştur.

Sonuç olarak bakıldığında, orta çağın siyasal, sosyal ve iktisadi anlamda temel belirleyicisi olan feodalizm, olgunlaşmış biçimine 11. yy' da ulaştı. Üretim örgütlenmesi belirli sınırlar çerçevesinde yapılmıştır ve artı değere toprağın tek sahibi olan feodal tarafından el konulmuştur. Fakat feodal sistem oluşumunu henüz tamamlamadan yıkılışına neden olacak unsurlar ortaya çıkmıştır. Toprak mülkiyetinin gelişmesi, ticaretin nispi oranda serbestleşmesi, emek gücünün özgürleşmesi, bu süreci hızlandıran unsurların başında gelmektedir. Ayrıca bu sürecin hızlanmasında, ticari oluşumların loncalar çerçevesinde gerçekleşmesi, kent yaşamının hızlanması, ticari anlamda burjuvazinin gelişmesi, feodal düzeni çözerken ticari anlamda kapitalizmi ortaya çıkarmıştır (Beaud, 2016, s. 19).

Birçok batı Avrupa ülkesinde farklı düşünsel açılardan kendine has bir ifade şekli bulan feodal sistem, iktisadi anlamda geçerliliğini yitirse de siyasal açıdan hala güncelliğin korumaktaydı. Soylu sınıfın, lüks harcamalarının ve fiyatların yükselişi karşısında görece gelirlerinin geri kalmasına neden olan feodal sistemin yetersizliği, soylu sınıfın yani aristokrasini o güne dek görülmedik bir yoğunlukla sınıfsal ayrıcalıklarını ve statülerini kullanmalarına sebep olmuştur⁷ (Hobsbawm, 2019, s. 25).

Bu da bizlere göstermektedir ki; kapitalizm her şeyden önce iktisadi ve tarihsel açıdan oldukça önemli bir toplumsal sistem olmuştur. Böyle bir sistemin tanımında, sistemler arasındaki sınırın tarihsel formda net bir ayırım çizgisi belirlemekte güçleşmektedir. Yani herhangi bir verili dönemde homojen bir sistemden söz etmek

⁷ Hemen hemen çoğu halk tabakasından gelen devlet memurları oranın 1719' da %66'dan 1780'de %23'e düşürüldüğü İsveç'ten, feodal tepki sonuca hızlanan büyük devrime ev sahipliği yapan Fransa'ya dek, görece aşağı sınıftan rakiplerini, tacın kanatları altındaki kazanç kapılarından attılar.

zordur. Tarihin herhangi bir döneminde o dönemden önceki ve sonraki dönemlerin unsurları bir karmaşa içindendir. Her yeni toplumun öğeleri eski toplumda, her eski toplumun önemli öğeleri de yeni toplumda görülmektedir. Ussal bir zincirleme içinde kendinden hemen önceki bağlanmayacak hiçbir olay olamaz ve tarihsel süreç baştan sona süreklilik göstermektedir. Bu sebeple kapitalimin kökenlerine ve nereden geldiğine bakabilmek için önemli olan yeni şeklin bütün topluma damgasını vuracak ve gelişim yönünü şekillendirecek şekilde geliştiği aşamaların önemle dikkate alınması gerekliliği olduğu unutulmamalıdır.

Bu anlamda kapitalizmin ayak seslerini, birkaç yüzyıl öteden yani 1700lerin dünyasından duymak mümkün olduğu görülmektedir. Sınıfsal perspektiften burjuvazinin oluşması, modern devletlerin şekillenmesi, ticari anlamda ulusalcılığın öne çıkması, ticaretin dünya ölçeğindeki gelişimi ve egemenliği, farklı üretim süreçlerinin ortaya çıkışı, birbirinden ayrılması mümkün olmayan oldukça karışık süreçlerdi. Kapitalizmin ayak seslerinin duyulmaya başlanıldığı bu döneme damgasını vuran belki de en önemli iki unsur; dünya servetinin trajik biçimde yağmalanması ve sınıfsal anlamda burjuvazinin yaratımıydı

1.3. DÜNYA SERVETİNİN YAĞMALANMASI (MERKANTİLİZMİN ALTIN ÇAĞI)

Çağdaş iktisadi istemlerden birisi olan kapitalizm fizyokrasi ve merkantilist düşünce sistemlerinden etkilenmiş olduğunu görülmektedir. Kapitalist sistem daha önce çalışılan teorilere göre kurumsallaşmasını zaman dilimi içinde olaylara ve değişimlerin etkilemiş olduğu teorik kurallarla şekillenmiştir. Sistem batı Avrupa'nın yaşamış olduğu iktisadi, siyasi gelişmelerle bağlantılı olarak günümüzdeki haline kavuşmuştur. Yani, “ortaçağın son dönemlerine doğru feodalizmin yıkılışı ve merkezi devletlerin meydana gelmesi, yönündeki siyasal değişimler iktisadi düşüncede XV. Yüzyıldan itibaren yön değiştirmiştir. Merkantilist doktrin iktisadi yönden kapital birikime yardımcı olurken mekanizme karşı oluşan liberal doktrin ise ticari kapitalizmin ve piyasa ekonomisinin şartlarını hazırlayarak sanayi kapitalizmin sözcülüğünü yapmıştır (Ülgen, 2000, s. 85).

“Merkantilizm” terimi mutlak hükümdarların sahte mülklerine dayanan, liberal olmayan politikaların takip edildiği geniş bir Avrupa tarihi dönemini ifade eder.

Merkantilizm 16., 17. ve 18 yüzyıllarda büyük ticari devletlerin iktisadi sistemlerine atıfta bulunarak, ulusal zenginliğin ve gücün, ihracatın artırılması karşılığında, külçe (değerli maden) alımına dayanmaktadır. (Jean Beuve, 2016) .

Merkantilizm altında bir ulusun, iktisadi anlamda dengesinin, sahip olduğu değerli maden, altın veya gümüş miktarı ile ölçülebileceğine inanılmış, bu değerli metaller refah prestij ve güç kaynağı olarak kabul edilmiştir (İslahi, 2006).

On altıncı yüzyıldan on yedinci yüzyıllara kadar, Avrupa hükümdarları ulusal ekonomilerini güçlendirmeyi amaçlayan bir merkantilizm politikası benimsemişlerdir. Bunlar;

- Bir ulusun servetinin sahip olduğu altın ve gümüş (külçe) ile ölçüleceği
- Bir ulus ithal ettiğinden daha fazla mal ihraç etmesi. Başka bir deyişle, bir ülkenin altın ve gümüş arzını inşa edebilmesi için ticaretin, ihracat lehine olumlu bir dengesi olması gerekliliği.
- Kolonilerin Avrupa’da üretim ve ticaret için mevcut olmayan hammaddeleri tedarik etmesi ve merkez ülkelerde üretilen mallar için bir pazar görevi üstlenmesi (Romano, 2003, s. 111).

Bu sayede merkantilizm sadece belirli bir iktisat politikası değil, daha da önemlisi, iktisadi fikirlerin karakteristik bir organı haline gelmiştir. Çünkü en iyi politika araçlarını neyin oluşturduğuna dair görüşler, iktisadi yaşamın eğilimlerinin bilinçli ya da bilinçsiz yorumlarına dayanmaktadır (Heckscher, 1936, s. 45).

Belirli fikirlerin karakteristik bir organı haline dönüşen merkantilist politikaların, belirli bir devlet sisteminde ve dünya bölgesinde gelişmesi için bazı faktörlere ihtiyaç duymaktaydı. Bunlar;

- 1) Yüksek miktarda ticaret varlığı.
- 2) Aralarındaki rekabeti canlandırmak için yeterli sayıda devlet olması gerekliliği.
- 3) Yeterince merkezileştirilmiş, bürokratik açıdan etkili devletlerin olmayışı.

(1) Olmadan, merkantilist politikalardan kazanılacak çok az şey olurdu, (2) olmadan rekabetçi olmak için çok az motivasyon olurdu ve kazanacak hiçbir rakip olmazdı ve (3) olmadan rekabetçi politikaları etkili bir şekilde uygulamak için hiçbir yol olmazdı (Ballinger, 2008, s. 8). Kısacası 1500 civarında gelişen erken merkantilizm dönemi en

çok 'külçecilik' ile belirlenmiştir. Bu dönemde Yeni Dünya'dan ve Asya'dan Avrupa sömürgelerine büyük miktarda altın ve gümüş girişi olmuştur (İslahi, 2006).

Tablo 1

Amerika'dan Avrupa'ya Altın ve Gümüş Sevkiyatları (Ton)

Yıllar	Altın	Gümüş
1500-1600	150	7 500
1600-1700	158	26 168
1700-1800	1400	39 157
Toplam (1500-1800)	1708	72 825

Kaynak: (Maddison, 2006, s. 66)

Tablo 1'deki durumu Hernán Cortés, şu sözleri ile ifade etmiştir; “Bizler yani İspanyollar, öyle bir hasatlığın pençesindeyiz ki bunu tek çaresi altındır”. Avrupa'ya 1503'te değerli madenlerden oluşan ilk gemi Antiller 'den gelmiştir. 1519' da Güney Amerika Azteklerinin hazineleri yağmalanmıştır. 1534'de şimdiki ismi Peru olan İnka medeniyetinin hazineleri ortaya çıkarılmıştır (Beaud, 2016, s. 22).

Tablo 1'de görüleceği gibi 1500 ile 1800 arasında Amerika'dan Avrupa'ya toplamda 1708 ton altın, 72 825 ton gümüş taşımıştır. Kristof Kolomb merkantilist Avrupa'nın bu altın tutkusunu şu sözlerle ifade etmektedir; “Altın o kadar mükemmel bir şeydir ki ruhları cennete bile gönderebilir”.

Merkantilist devletler, gittikleri bölgelerde büyük bir nüfus kıyımına sebep olmuştur. Öyle ki; Meksika'daki yerli nüfus %90 azalarak, 25 milyondan neredeyse 1,5 milyona kadar düşmüştür. Peru'da 1495-1530 yılları arasında yaklaşık 3 milyon insan kayboldu, katledildi ya da köle olarak satıldı (Beaud, 2016, s. 22).

Şeker kamışı üretimi, köle ticareti, kıymetli madenlerin yağmalanıp Avrupa'ya getirilmesi hemen hemen bir yüzyıl boyunca başta İspanya olmak üzere birçok merkantilist devletin, önemli bir zenginlik kaynağı olmuştur. Hatta İspanya kralı borçlarının önemli bir kısmını ödemiş, savaşları bu altın ile finanse etmiştir. Kısacası değerli madenler dalgalar halinde akmaya devam etmiştir.

İktisadi bir yapı olarak feodal orta çağ sonlarından 16. yy' a kadar geçen süre içerisinde sosyal ve toplumsal anlamda etkisini ciddi oranda hissettiren merkantilizm, bulunduğu dönem itibariyle bir iktisat politikası veya bir iktisadi düşünceden çok daha fazla anlamı bünyesinde barındırmıştır. Bu açıdan merkantilizm, temsil ettiği iktisadi,

siyasi ve sosyal yapılar itibariyle geniş bir tartışmanın merkezi konumunda olmuştur (Magnusson, 2015, s. 15-16).

Coğrafi keşiflerin hız kazanması ve daha da önemlisi Amerika'nın keşfi ile dönemsel anlamda küresel bir Pazar ortaya çıkmıştır⁸. Bununla beraber meta üretimi ve çeşitliliği artmıştır. Gelişen üretim yapısı beraberinde yeni iş kollarını da ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda gelişen ticari yapı ve üretim sistemlerinde ki farklılaşma kıta Avrupa'sını farklı bir sürecin içine sürüklemiştir. Coğrafi keşiflerin sonucunda oluşan karşılıklı meta dönüşümü, kıta Avrupası için karlı bir ticari ortama zemin hazırlamıştır (Demir, 2020, s. 127).

Amerika ve diğer deniz aşırı bölgelerin keşfi ile oluşan dış Pazar kıta Avrupa'sına değerli maden ithalatının önünü açmış ve sömürgeleşen bu topraklardan gelen değerli maden Avrupa'nın zenginleşmesine sebep olmuştur. Sömürgeleşen topraklardaki ticari yapıların ve yeni alanların oluşması Batı Avrupa'nın gelişimi açısından oldukça önemli olmuştur. Bu bağlamda gelişen ticaret hacmi, sonrasında ortaya çıkan tüccar sınıfının desteklenmesi ve ulusal devletlerin ortaya çıkan tüccar yapılanmasını desteklerken korumacı bir yapıya bürünmesi dönemsel açıdan iktisadi yapıyı etkilemiş, korumacı yönelimli iktisat politikaların oluşmasına neden olmuştur (Peukert, 2012, s. 93-94-95).

Bir iktisat politikası olarak merkantilizm, bir ulusun niceliksel bazda zenginliğinin ve gücünün artırılması üzerine kurgulanmış bir sistemdir. Başka bir ifade ile merkantilizm ulus devletlerin siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için ortaya koydukları iktisadi sistemler bütünüdür. Bu açıdan bakıldığında merkantilizm, egemen devletlerin siyasal yapılarının iktisadi açıdan rasyonel bir belirleyicisi konumunda olmuştur (Wood, 2004, s. 111). Bu durum o döneme kadar ki tarihsel sistemler dikkate alındığında bir ilk olma özelliğini de taşımaktadır. Çünkü önceki tarihsel sistemlerin iktisat politikaları belli bir sistemsel örgütlenme bütününden yoksun, dönemsel olaylara ve durumlara göre şekillenen argümanları ve yapılanmaları içermektedir. Merkantilizmle beraber ilk şekli ortaya çıkan ve kapitalist bir form taşıyan yapılanmada bu durum tersine sistemsel bir politikalar bütünü takip edilmiştir.

⁸ 15. yy. sonlarından 17.yy'a kadar ki dönemde de denizcilik ve gemicilik faaliyetlerinde yaşanan gelişmeler ve pusula ve haritacılık alanlarında ortaya çıkan teknolojik ilerlemeler uluslararası ticari mal hareketlerini artırmıştır teknolojik yapıda ortaya çıkan yeni gelişmeler ulus devletlerin değerli maden elde etme isteğini tetiklemiş ve külçecilik hareketlerini hızlandırmıştır. Özellikle Yeni dünya 'nın keşfi ve Hindistan'a farklı ticari yollar ile ulaşılması küresel kapitalist sistemin ilk formu olan ticari kapitalizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Aydemir & Güneş, 2006, s. 141).

İktisadi ve sosyal açıdan orta çağa hâkim olan feodal yapının çökmesinin ardından önem kazanan ulus devletler iktisadi anlamda ki merkezileşme görevinde önemli roller üstlenmiştir. Çünkü merkantilist iktisadi düşünce yapısı, ulus devletlerin iktisadi politikalarına müdahalesi, merkantilizmin fikirsel bütünlüğü için gerekli olmuş ve politikalar bu doğrultuda oluşmuştur (Demir, 2020, s. 128). Ortaya çıkan müdahaleci ve korumacı merkantilist yapı iktisadi anlamdaki merkezileşmeyi sağlamış ve ulus devletler arasında bir rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Merkantilizmin, devlet idaresine ve müdahalesine dayanması, niceliksel anlamda iktisadi yapının büyüyüp gelişmesinin de bu müdahaleler koşulu ile gerçekleşecek olması sosyal ve toplumsal yapıda birtakım değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, iktisadi anlamda güçlü olmanın koşulu hazinenin sürekli büyümesi ve dış ticaret dengesinin merkantilist ülkeler lehinde pozitif bir yapıda olması olmuştur. Yani ithalat ve ihracat dengesinin ihracat yönünde artırılması hatta ithalatın minimum düzeye kalması koşusu ön plana çıkmıştır. Bu durumda egemen devlet ile tüccarlar arasında bir çıkar birliğinin oluşmasına sebep olmuştur (Aydemir & Güneş, 2006, s. 136-137). Ortaya çıkan bu durum, o döneme kadar ki tarihsel sistemler incelendiğinde ilksel bir özellik göstermektedir. Çünkü merkantilizm sadece devlet idaresine dayanan bir iktisat politikası olmaktan öte, sosyal ve toplumsal yapıları sınıfsal anlamda etkilemiş ve değiştirmiştir.

Merkantilizm kabaca 16 ve 18. yüzyıllar arasında, kapitalizmin iktisadi, siyasi ve sosyal formlarının kıta Avrupa'sında yayılmasına sebep olan politikaları tam anlamı ile içinde barındırmış bir iktisadi düşünce yapısıdır. Bu bağlamda merkantilizm kendinde önceki diğer tarihsel sistemler ile kıyaslandığında ilk defa niceliksel anlamda bir zenginlik ve dış ticaret temelli bir kar hedefini dile getiren ve bunların uygulanması için devlet müdahalesini ve gücünün kullanılması fikrini ortaya atmış ve uygulamış bir sistemler bütünüdür (Gençoğlu, 2013, s. 81). Egemen devletler tarafından hedeflenen kar olgusu, tarihsel dönemlerde diğer devletler ve imparatorluklar tarafından da hedeflenip uygulansa da merkantilist dönemde ki gibi olamamıştır. Merkantilist dönem öncesinde ortaya koyulan kar, olgu ver gelirlerinden öteye geçememiştir. Bunun aksine merkantilist dönemde, dış ticaret yapısı oluşturulmuş ve geliştirilmiş, kurumsal yapıların içine ithalat eğilimli politikalar yerleştirilmiştir. Kısaca merkantilizm basit bir hazine artırımından öte kurumsal politikalar içeren iktisadi düşünce biri.

Bu açıdan bakıldığında merkantilizm, kapitalist üretim tarzının ve yapısını ilk hali olan ticari kapitalizminin tüm argümanlarını ve yapılarını içinde barındırmıştır.

Fakat 200 yıldan fazla bir dönemi ihtiva eden bu sistemler bütünü dönemler ve ülkelere göre farklılık göstermiştir.

Kıta Avrupa'sında merkantilist yapılanmalar ve politikalar ülke çıkarları ve toplumsal yapılmamalar dikkate alındığında ciddi farklılıklar göstermiştir. Örneğin; ticari kapitalizmin başat faktörlerini, kendi kurumsal yapısı içinde özümseyen ve uygulayan İngiltere merkantilizmi, sanayi kapitalizminin ön koşulu olarak görmüş ve uygulamıştır. İspanya merkantilizmle beraber değerli madenleri Avrupa'ya akıtan bir koloni imparatorluğuna dönüşmüş, Hollanda ise gemicilik faaliyetleri ile ticari kapitalizme vurgu yapmıştır. Almanya ve Avusturya'da bürokrasiye dayanan bir merkantilizm söz konusu olmuş ve bu iki ülkede oluşan merkantilist politikalar bu çerçevede şekillenmiştir. Maliye bakanı Jean-Baptiste Colbert öncülüğünde oluşan merkantilist politikalar Fransa'yı klasik merkantilizmden ayırmıştır (Eren, 2011, s. 47).

Sonuç olarak merkantilizmin, ihtiva ettiği uzun dönem ve devletler bazında farklılaşması kesin ve mutlak bir düşünce tanımının yapılmasını güçleştirmiştir. Bu sebeple iktisadi sistemler içinde merkantilizmin önemini anlamak ve kavramak için devletler ve egemen uluslar bazında bu kavramı ve yapıyı incelemek önem arz etmektedir.

1.3.1. Külçecilik Üzerine Kurulan Bir Yapı (İspanyol Merkantilizmi)

Tarihsel bir yapı sistem ve iktisat politikası olarak merkantilizm, devletler bazında incelendiğinde ilk ve en basit hali İspanyol merkantilizmi olmuştur. İspanyol denizcilerin Amerika'yı keşfi ve kıymetli madenlerin sömürü yoluyla kıta Avrupa'sına akması İspanya'nın bu duruma gelmesinde temel etken olmuştur. Yeni dünyadan gelen değerli madenlerin İspanyol sömürgelerinden gelmesi ve kıta Avrupa'sında sadece İspanyolların para basımını bilmesi İspanya'nın bülyonist anlayışını, o dönem için hâkim bir konuma getirmiştir. İspanya'nın tipolojik açıdan metalist bir görünüm arz eden merkantilist anlayışına göre değerli madenler 3 şekilde artırılarak biriktirilebilmiştir (Koçak, 2019, s. 25). Bunlar;

1. İthalatı kısıtlayıp altın ve gümüş çıkışını engellemek
2. Faiz oranlarının yükseltilmesi yoluyla ülkeye değerli maden akışını artırmak ve ihracat yönelimli politikalarla para çıkışını engellemek
3. Ticari sözleşmeler yapmak

Her ne kadar merkantilist dönem başında İspanya, değerli maden akışıyla niceliksel bir zenginliğe ulaşmış olsa da uygulanan politikalar sebebiyle bu durum geçici olmuştur. İspanya'nın 15. Yüzyılın sonunda Hispaniola (Haiti) yerleşmesiyle başlayan sömürgecilik faaliyetleri merkantilist politikaların uygulanması açısından önemli olmuştur. Bu dönemde yürütülen sömürü sistemi merkantilist politikalar gereği sadece egemen devlet lehine yürütülmüştür. Bu politikalar sonucunda tek taraflı ticaret artmış ve tüccar kontrolündeki işletmelerin tekelleşme süreci hızlanmıştır. Merkantilist politikaların uygulanması sonucunda ortaya çıkan bu gelişmeler İspanyol sömürge imparatorluğunda ki sanayileşme hareketinin ciddi anlamda önünü kesmiş ve sanayii baz alan yeni iş kollarının çıkışını engellemiştir (Williams, 1970, s. 91). İspanya'da sanayi temelli yeni endüstrilerin çıkışını, uygulanan yanlış politikalarla engellenmesi, iktisadi döngünün temeli olan üretim aşamasını etkilemiş Proto-Kapitalist temelli bir iktisadi kalkınmanın ve büyümenin önünü kesmiştir.

Buna ek olarak 17. Yüzyılın başından itibaren İspanyol sömürgelerinde başlayan ve giderek yayılan mülksüzleştirme olgusu egemen devletin ve otoritenin, toplumsal yapı üzerinde bir egemenlik görüngüsü şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu durum, 17. yüzyılın ortalarına doğru İspanyol sömürgelerinde merkantilist İspanyol hakimiyetini ciddi oranda yavaşlatmıştır. Sömürgelerde İspanyolların, merkantilist politikaları sonucunda oluşan tekelci ve tek taraflı ticari yapılanmaları bu durumu daha artırmış ve köle ticareti⁹ İspanya'nın elinden çıkıp diğer Proto-Kapitalist devletlerin eline geçmiştir (Williams, 1970, s. 91).

16.yüzyıl İspanya'sında sömürgelerde ve ticarete uygulanan yanlış politikalar ve bu politikalarındaki ısrar değerli maden akışını engellemiştir. Bunun sonucu olarak sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan üretim yarışında İspanya ciddi anlamda geri kalmış ve İspanya'nın sıkıntılı bir durumun içine girmesini beraberinde getirmiştir. Portekiz ile sömürgeler için yarışan İspanya için 17. Yüzyıla gelindiğinde durum çok daha farklı bir hale gelmiştir. Bu dönemde başta Birleşik Eyaletler, Fransa ve İngiltere olmak üzere güçlü merkantilist ülkeler ortaya çıkmış, sömürü yoluyla bulyonist hareketler hızlanmıştır. Buna ek olarak 17. Yüzyılın başında başlayan savaşlar, yüzyılın sonuna kadar sürmüş, bu durum ispanyayı iktisadi, siyasi ve sosyal anlamda bir krizin eşiğine getirmiştir (Motomura, 1994, s. 112).

⁹ Köle ticareti, İspanyol egemenliğinde sonra sırasıyla 17. Yüzyılın ortalarına kadar Portekizli, 1640-1695 yılları arasında Birleşik Eyaletlere, 1696- 1701 yılları Cenovalı, 1701'den 1712'e kadar ki dönemde Fransızlara, 1713 ve sonrasında İngiliz egemenliğine bırakılmıştır (Doğruer, 2009, s. 29).

16. yüzyılın başlarında İspanya, ticari tekelleşme ve sömürgeleşme gibi merkantilist politikalar sonucunda kıta Avrupa'sının güçlü devletlerinden biri olmuştur. Fakat yüzyılın sonlarına doğru iktisadi ve siyasi anlamda İspanyanın gücü ciddi anlamda zayıflamıştır. İspanya'nın, değerli madenlerin ülke içinde kalması adına uyguladığı merkantilist ticaret ve taşıma politikaları ülke içindeki fiyatlarda bir patlama meydana getirmiştir. Durumu toparlamak adına İspanya merkantilist politikaları daha sert bir şekilde uygulaması ters tepmiş ve birtakım ürünleri ithal etmek durumunda kalmıştır (Koçak, 2019, s. 26).

Sonuç olarak bakıldığında, merkantilist veya bülyonist bir yapı olarak adlandırılan İspanyol merkantilizmi uygulanan yanlış politikalar sonucunda 16. Yüzyılın başında iktisadi ve siyasi anlamda en güçlü imparatorluklarından biri olan İspanya'yı yüzyılın sonunda fiyat devrimi gibi bir krizle yüz yüze gelen altın ihraç eden bir ülke durumuna düşmüştür.

1.3.2. Fransız Merkantilizmi

16 ve 19. Yüzyıllar arası yapısal bir iktisadi bütün olarak merkantilizm, İngiltere'de kapitalist bir form taşıyan, tüccar eliyle yürütülürken, Fransa'da merkantilizm, bürokrasi tarafından şekillendirilmiştir (Örs, 2013, s. 19). Temelinde ulusal bir iktisadi yapı olan Fransız merkantilizmi, İspanyol merkantilizminden farklı olarak ekonomik yapının temelini değerli maden yani bülyonist bir yapı üzerinden kurmamıştır. Fransız merkantilizminde temel amaç ülkedeki metal para stokunu kullanarak üretimi artırmak olmuştur. Bu sebeple üretimi temel alan ve fikri alt yapısını bu yönde oluşturan Fransız merkantilizmi, ülke zenginliğinin oluşmasında endüstrileşmeye önem vermiş ve sanayiye tarıma bir ölçüde tercih etmiştir. Bürokratik bir yapıyı esas alan ve sanayileşme üzerine kurulan Fransız merkantilizminde devlet; ihracatı teşvik etmek ve ihracata konu olan mal maliyetlerinin en asgari düzeye indirmek amacıyla faiz hadlerini düşük tutmuştur. Buna karşın ithalat, diğer merkantilist devlet geleneklerinde olduğu gibi çeşitli kısıtlamalarla engellenmiştir. Bu açıdan Fransız merkantilizminde, merkantilist politikalar gereği ortaya çıkan devlet müdahaleleri tam anlamıyla uygulanmıştır. (Ülgen, 2000, s. 87).

Fransız merkantilizminin iktisadi düşünce tarihinde ve ekonomi politik literatüründeki diğer adı "Colbertizm'dir." Fransız merkantilizmini "colbertizm" diye

adlandırılmansın nedeni ülkedeki merkantilist politikaların Jean-Baptiste Colbert (1619-1698) eliyle oluşturulup yürütülmesi olmuştur. Maliye bakanı göreviyle merkantilist politikaların oluşmasında önemli bir pay sahibi olan Colbert döneminde, Fransa’da sanayi canlanmış ve ihracat temelli teşvik paketleri desteklemiş, ithalatı kısıtlayan gümrük tarifeleri uygulamaya konmuştur. Colbert dönemindeki üretim faaliyetleri büyük ölçüde devlet kontrolünde yürütülmüş ve tüm ülkede geçerli olan gümrük tarifeleri yürürlüğe konulmuştur (Savaş, 2007, s. 161).

Colbert öncülüğünde oluşan Fransız merkantilizminde, manifaktür üretim tarzına sahip meslek yoncalarında, Proto-Kapitalist bir form taşıyan patron işçi ilişkisinden, üretim sonucunda ortaya çıkan kalite kontrole kadar her şey devlet kontrolünde olmuştur. Devletin üretim ve üretim yapıları üzerindeki kontrolü, niceliksel ve niteliksel anlamda devlet gücünü artırmış ve kurumsal olarak feodal bir özellik taşıyan yapılar, millileştirme politikaları perspektifinden yapısal bir dönüşüme uğratmıştır.

Fransız merkantilizmi, uygulanış biçimi ve getirdiği yapısal argümanlar bakımından Kıta Avrupa’ında uygulanan diğer merkantilist politikalardan farklı olmuştur. Örneğin; İngiltere’de feodal bir yapı taşıyan kurum ve uygulamalar tamamen ortadan kaldırılmaya çalışılırken, Fransa’da tipolojik anlamda feodal bir özellik taşıyan kurum ve yapılar ortadan kaldırılmak yerine, bir dönüşüm çerçevesinde millileştirilmiştir (Heckscher, 2007, s. 78).

Jean-Baptiste Colbert (1619-1698) öncülüğünde oluşan ve gelişen Fransız merkantilizmi, sanayiye tarımdan daha fazla önem vermiş, Kıta Avrupa’ında Proto-Kapitalist yapı taşıyan yeni üretim tekniklerinin oluşumuna ve gelişimine yol açmıştır. Buna ek olarak Fransız merkantilizminde sanayinin tarımdan daha öncül bir yapıda olması ve daha önemli görülmesi, bir takım mali reformlarla sanayiye desteklemiş fakat tarımsal yapıyı geri bırakmıştır. Bu durum Fransa’da bir takım yeni arayışları ortaya çıkarmış ve merkantilizm *-toplumsal yapını tabii kanunlara göre yönetilmesini-* esas olan “*fizyokrasi*” evrilmiştir.

1.3.3. Alman Merkantilizmi (Kameralizm)

Başta Almanya ve Avusturya’daki merkantilist politikaların uygulanma şekline Kameralizm adı verilmiştir. Kameralist politikalar, diğer merkantilist düşünce

yapılarında olduğu gibi egemen devletin niceliksel anlamda gelirinin artması ve koruması üzerine kurulmuştur (Haney, 1920, s. 137). Kameralizm'i diğer merkantilist düşüncelerden ayıran en önemli unsur iktisadi düşünce yapılarının yanında, hukuki ve siyasi etmenlerinde politikaların oluşmasındaki etkisi olmuştur (Örs, 2013, s. 20). Orta çağın sonlarına doğru iktisadi düşünce yapısında ortaya çıkan farklılaşmalar ve bu farklılaşmanın bir sonucu olarak mali yapıya verilen önemi gittikçe artırmıştır (Savaş, 2007, s. 162).

Kameralist bir düşünce yapısını benimseyen Almanya'nın, Kıta Avrupa'sının ortasında bulunması diğer merkantilist düşünce yapılarında ayrılmasına neden olmuştur. Diğer merkantilist yapılarının olgunlaşmasında ve gelişmesinde dönemin fikir insanları etkili olurken alman merkantilizmin (Kameralizm) ortaya çıkışında ve gelişiminde alman bürokratik yapısının ve devlet adamlarının etkisi olmuştur. Bu açıdan alman merkantilizmi ihracata dayalı dış ticaret varsayımını temel amaç olarak görmemiş, iktisadi sistem içerisinde idari ve hukuki yapıyı da sisteme entegre etmiştir. Ayrıca diğer merkantilist politikalardan farklı olarak nüfus artışını ve nitelikli göçü desteklemiştir.

Alman merkantilizmine (Kameralizm) göre bürokratik anlamda ulusal bir ekonominin temelinde emek gücü ve para bolluğu olmuştur. Fakat merkantilist politikalar uygulandığı dönemde salgın hastalıklar ve otuz yıl savaşları gibi etmenler, emek gücünü ciddi anlamda etkilemiştir. Bu bağlamda Kameralist bir düşünce yapısının uygulandığı Almanya yönünü nüfus politikalarına çevirmiştir. Bu politikalar sonucunda da bürokratik yapı nakit para ve sermaye mallarında oluşan kamu kaynaklarının büyük bir kısmı kırsal alana aktarmıştır. Bu durum da hububat üretiminde ciddi bir artışa neden olmuştur (Coleman, 1956, s. 287).

Sonuç olarak bakıldığında, Kıta Avrupa'sında uygulanan merkantilist politikalar bütününden farklı bir düşünce yapısı olan Alman Merkantilizminde (Kameralizm) devlet gücü ile iktisadi gücün beraberliği esas alınmış ve Kameralist politikalar bu çerçevede oluşturulmuştur. İktisadi sistemde devlet ön plana çıkarılmış olması, Almaya ve Avusturya'yı Kıta Avrupa'sında ön plan çıkarmış olsa da emek piyasasında, nüfus politikalarında yaşanan aksaklıklar ve otuz yıl savaşlarının kaybedilmesi Kameralist politikaların devam etmesini engellemiştir. Buna ek olarak içe dönük bir iktisadi anlayışın benimsenmesi Almanya'nın Kıta Avrupa'sındaki yarışta rakiplerinin gerisinde kalmasıyla sonuçlanmıştır.

1.3.4. İngiliz Merkantilizmi (Ticari Merkantilizm)

İngiltere kıta Avrupa'sındaki diğer ulus devletler ile karşılaştırıldığında Proto-Kapitalist bir yapı taşıyan manifaktür üretim tarzını -yani bir ölçüde sanayileşmeyi- daha geç başlatmış ve iktisadi yapısının oluşumunda tarım önemli bir faktör olmuştur. Bu durum İngiltere'yi Kıta Avrupa'sında güçlü bir ticaret merkezi haline getirerek, merkantilist politikaların İngiltere'de ticari merkantilizm şeklinde uygulanmasına sebep olmuştur (Örs, 2013, s. 20). Bu politikalar çerçevesinde; ülkede nicel anlamda zenginliği artırabilmenin yolu, ihracat temelli bir dış ticaret algısının oluşması olmuş ve diğer ülkelere verilen borçlar değerli maden cinsinden verilip ülkenin rezerv bakımından zenginleşmesi amaç edinilmiştir.

İngiliz merkantilizmi, Kıta Avrupa'sındaki diğer merkantilist politikalarda olduğu gibi, değerli madeni ülke içinde tutmaya özen göstererek ithalat temelli politikalardan kaçınmış ve tasarruf eksenli tedbirlerle ülke güçlü bir ticaret merkezi haline dönüştürülmüştür. Ticareti gelişmesi sonucu oluşan denizcilik faaliyetleriyle beraber sömürgecilik faaliyetlerinin artmış ve İngiliz sömürgeciliği yaygınlaşmıştır (Ülgen, 2000, s. 87).

Ticari merkantilizmi temel alan ve ihracat yönlü bir dış ticaret politikası benimseyen İngiliz merkantilizminde bu politikalar eksenli 3 amaç olduğu görülmektedir (Koçak, 2019, s. 32).

Bunlar;

1. Sömürgeci faaliyetleri artırarak devam ettirmek ve İspanya, Birleşik Eyaletler gibi deniz ticaretinde baskın ülkelerin önüne geçmek
2. Dış ticarete önemli bir paya sahip olan endüstriyel ürünlerin ithalatını engellemek ve bu yolla ülkedeki para çıkışını en aza indirmek
3. Merkantilist politikalar çerçevesinde ticareti diğer iktisadi kalemlerin önünde tutmak¹⁰

¹⁰ İngiliz merkantilizminde temel amaç her zaman ticaret olmuştur. Ticaret diğer sektörleri besleyen bir yapı olarak görülmüş ve sanayinin büyümesini ticaretin gelişmesine bağdalanmıştır. Sonuç olarak İngiliz merkantilizmi, dönemsel anlamda sanayii bir araç, ticareti ise amaç olarak görmüştür. Bu görüşü destekleyen başlıca merkantilistler; John Hales (d. 1571) Gerard de Malynes (1586-1641) Edward Misselden (1608-1654) Thomas Mun (1571-1641) Sir William Petty (1623-1687) Charles Davenant (1656-1714) Nicholas Barbon (1640-1698) John Locke (1632-1704) Sir Dudley North (1641-1691)

Tüm yönleriyle ticaret temelli bir politikalar silsilesi benimseyen İngiliz merkantilizmini dış ticaret dengesinde ihracatı desteklemiş ve ithalatı da bu minvalde en az düzeyde tutmak istemiştir. Bu amaçla iktisat politikalarına çeşitli gümrük tarifeleri ve kotalar koymuştur.

1.4. ZENGİNLEŞEN KRAL & YOKSULLAŞAN HALK (FİYAT DEVRİMİ)

Batı Avrupa'nın tarım ekonomisinden, sanayi ekonomisine dönüşümündeki beklide en önemli olay, on altı ve on yedinci yüzyılların başındaki fiyat devrimidir. Herkes Avrupa'yı derinden etkileyen enflasyonun etkisi konusunda hemfikir olmasa da değerli maden girişinin (çoğunlukla gümüş) Amerikan kolonilerinden olduğu konusunda hemfikirdir. Bu değerli maden akışı, on altı yüzyıl başlarından otuz yıl savaşlarına kadar tüm hızıyla devam etmiştir. Bunun sonucu olarak, fiyatlar Avrupa'da uzun bir süre yukarı yönlü bir kayma yaşamıştır. Bu olayın en dikkat çeken özelliği, Avrupa'daki devletlerin fiyat seviyelerinin kabaca paralel bir biçimde yükselmesidir¹¹ (Fisher, 1989, s. 883).

Sömürgeleştirme hareketlerinin devamı sırasında İspanya, Avrupa ve Asya ülkelerinin ekonomik yapılarında oldukça önemli değişimler görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte birçok ürünün fiyatı 1500 ve 1650 yılları arasında 5 kat artış göstermiştir. Toplumsal yapının bütünü bu fiyat artışlarından etkilemiştir. Özellikle sabit gelirlielerin üzerinde fiyat artışının oldukça yıkıcı etkileri olduğu görülmüştür. Beklenmedik fiyat artışının birçok toplumda bunalımlarla ve sıkıntılarla sebep olmasına, toplumların dinsel ve siyasal çatışmalara doğru sürüklenmesine sebep olmuştur. Küresel çapta hissedilen, oldukça kısa bir sürede yaşanan fiyat devrimini tetikleyen unsurlar nelerdir, diye sorular sorulmaya başlanmıştır. Güney Amerika'daki İspanyol sömürge imparatorluğunda Avrupa akan tonlarca gümüş, fiyat devrimini başlatan en önemli etken olarak kabul edilmiştir (Özensoy, 2019, s. 829).

İspanya'nın başını çektiği fiyat devriminin başladığı kesin tarih ülkeden ülkeye değişmektedir. Fakat 1525'den 1600'a kadar olan değerli maden akışının en hızlı olduğu dönemde, Avrupa'daki çoğu ülke fiyat seviyelerinde kabaca paralel bir artış

¹¹ XVI yüzyılın başından XVII yüzyıla kadar ki dönemde İspanyada fiyatlar neredeyse üç kat artış gösterdi. İtalya'da buğday fiyatları 1520-1599 yılları arasında üç kat arttı. Fransa'da XVI yüzyılın ilk çeyreğiyle son çeyreği arasındaki fark 2.2 iki kat iken, bu oran İngiltere'de 2.6 kattı (Beaud, 2016, s. 23).

yaşamıştır ve fiyatlardaki ani yükseliş ve ücretlerdeki sert düşüşler¹² bu felaketi¹³ daha da şiddetlendirmiştir.

16. yüzyıl boyunca tüm Avrupa ülkelerinde istikrarlı bir fiyat artışı gözlenmiştir. Yüzyılın sonundaki fiyatlar yüzyılın başına göre neredeyse 3 kat daha yükselmiştir. Aslında 20. Yüzyıl enflasyonist tecrübesi göz önüne alındığında 16. Yüzyıldaki en enflasyon oranlarının %1 ile %1,5 arasında yıllık bir enflasyon oranına eşit olduğu dikkat çekmiştir. Bu enflasyon oranı bugünkü merkez bankalarının fiyat istikrarına yönelik hedef enflasyon oranına yakındır. Fakat 16. Yüzyıl parasal rejiminin gümüş ve altın bazlı metalik bir standart olması nedeniyle bu seküler enflasyon oranları dikkat çekicidir. Çünkü böyle bir parasal rejimin kendine özgü bir fiyat seviyesi ve istikrar özelliğini yansıtmaktadır (Bernholz & Kugler, 2007).

16. yüzyıldaki fiyatların yükselme eğilimi, Avrupa'nın farklı ülkelerinde görülen genel bir özellikti. Başta İspanya, Fransa ve Hollanda olmak üzere birçok ülkede buğday fiyatlarındaki değişim ise;

¹². XVI yüzyıla genel olarak bakıldığında ücretlerin %50 oranında azaldığı tahmin edilmekteydi. Buda alım gücü zaten görece olarak düşmüş olan halkta hoşnutsuzluğa sebep oluyor ve isyanlar patlak veriyordu (Beaud, 2016)

¹³ Literatürün çoğunun on altıncı yüzyıl fiyat değişimlerinin 'felaket' görüşüne destek vermesi nedeniyle bu terimin bu döneme uygun olduğu belirtilmektedir.

Tablo 2

Bazı Avrupa Ülkelerinde Buğday Fiyatlarının Gelişimi (Gümüş Ölçüsü)

Dönem	Saksonya	Fransa	İngiltere
1455-80	13.9		
1511-20			20.59
1521-30		31.28	21.96
1531-40	29.8	32.96	21
1541-50	25.8	34.33	17.02
1551-60	31.59	36.03	28.85
1561-70	41.32	64.05	26.22
1571-80	53.04	71.08	34
1581-90	60.43	82.33	
1583-92			48.32
1590-1600		145.13	
1593-1602			70.68
1601-1610		63.48	
1603-1612			69.88

Kaynak: (Bernholz & Kugler, 2007)

Tablo 2’deki rakamlar incelenirken iki nokta dikkat çekmektedir. Birincisi, fiyat artışlarının sadece yüzyılın ikinci yarısında başlamış olması ise; bu Yeni Dünyadan gelen değerli maden girişini desteklemektedir. İkincisi, her ne kadar on yıllık ortamalar kullanılmış olsa da ara dönemlerde bazı güçlü dalgalanmalar görülmektedir. Ayrıca Avrupa’da 16. yüzyıldaki seküler fiyat seviyesinin artmasının (fiyat devrimi) o dönemin şartlarındaki gümüş madeni endüstrisinin verimlilik artışından kaynaklandığını göstermektedir¹⁴ (Bernholz & Kugler, 2007).

16. yüzyılda ortaya çıkan belki de bu yüzyılın en önemli fenomeni olan “fiyat devrimini” toplumsal perspektiften değerlendirmek gerekirse; ücret ve fiyatlardaki makas açıklığı, sınıfsal açıdan görece daha düşük halk kitlesinde yoksulluğa sebep olmuş ve isyanlar patlak vermiştir. Para ve fiyatlardaki dalgalanma sonucu ortaya çıkan kargaşa karşısında, soylu sınıf huzursuz olmuş ve hükümdarlar yasaklayıcı kararlara başvurmuşlardır. 1539’ da Villers-Cotterêts yönetmeliği, Fransa’daki işçi hareketlerini

¹⁴ Ayrıca Fransız bir hukukçu olan J. Bodin’e göre o dönemki fiyat artışlarının temel nedeni son dört yüzyıl boyunca altın ve gümüş miktarının hiç olmadığı kadar bollaşmasıdır (Beaud, 2016, s. 24). Yani fiyatların görece artışının temel nedeninin malların piyasa fiyatının ölçüldüğü şeyin nispeten artmasıdır.

düzenleyen ve sınıfsal anlamda işçi sınıfına ortak hareket etme imkânı tanıyan tüm koalisyonları yasaklamıştır¹⁵. 16 yüzyılın başlarında İngiltere’de zorla çalışma evleri açılıyor (*workhouses*), dilencilik ve serserilik yasaklamıştır (Beaud, 2016).¹⁶

16 yüzyılda ücret artışlarının fiyatlardaki artışlara yetişememesi, tüm enflasyonist dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de sınıfsal açıdan gelir dağılımında bir makas açıklığına sebep olmuştur. Toprak sahiplerinin elde ettiği kira gelirlerinin, fiyatlara göre sabit kalması ya da görece daha yavaş artması gelirlerin azalmasına yol açmıştır. Ücreti sınıf içinde durum pek farklı değildi. Fakat tüccar imalatçılar gibi, fiyat yükselişlerine görece daha duyarlı yeni guruplar, gelir dağılımından daha kazançlı çıkmışlardır. İşçilerin ve toprak sahibi feodallerin, gelir dağılımdan aldıkları pay azalırken, özellikle İngiltere ve Fransa’da tasarruf eğilimi görece daha yüksek olan grupların zenginleşmesi, kapitalist unsurların oluşumu için ivme kazandıran özellikler olmuştur¹⁷. (Güran, 2017, s. 136)

On altıncı yüzyıldaki toplumsal, sosyal ve sınıfsal gelişmeler paralel olarak, fiyat ve para odaklı düşünce ve tartışmalar da ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların genelinde çiftçiler suçlanıyor ve sattıkları ürünlerin pahalılığından şikâyet ediliyordu. Benzer şekilde tüccarlar, aracılar, ihracatçılar ve yabancı tacirlerin, para miktarını artırmak için uyguladıkları, paradaki değerli maden oranını düşürme çabası ciddi şekilde eleştiriliyordu¹⁸ (Beaud, 2016, s. 29). Şüphesiz bu tür bir uygulama, 16. yüzyıldaki enflasyonist dalganın baş suçlusunu oluyor ve toprak sahibi feodal soyluların ve kralların lüks hayatları, borç yükümlülükleri ve savaş maliyetlerini karşılamadaki tezatlıklarının üstü örtüyordu¹⁹.

¹⁵ Bu yönetmelik, her ne kadar karşılıklı yardım gruplarını (Benefit society) etkilememiş olsa da işçi grevlerini bastırmak amacıyla loncalar ve ticaret federasyonlarını da yasaklamıştır.

¹⁶ VIII. Henry’ nin iktidar yıllarında (1509-1547) serseriler ve dilenciler kırbaçlanıyor hatta hapis cezasına çarptırılıyorlardı. Serseriliği ve dilencilğe devam edilmesi halinde kulakları kesiliyor ve sonunda asılıyordu. VIII. Henry iktidarı döneminde nerdeyse 70 bin kişi bu şekilde cezalandırıldı. Bkz (Beaud, 2016, s. 23)

¹⁷ Bu görüş ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. İngiltere için yapılan bir çalışmada, XVI yüzyılda fiyat devrimi sırasında, mevcut fiyatlarla rant oranlarının aynı anda yükseldiğini ve ücretlerdeki azalışın görece daha sınırlı olduğunu göstermiştir. Ücretlerdeki düşüşün sınırlanmasında, ürün bazlı gıda maddelerinin fiyatlarının, tahıl fiyatlarına nispeten daha az yükselmiş olması önemli rol oynamıştır. (Anthony Edo, Jacques Melitz, 2019) **The Primary Cause of European Inflation in 1500-1700: Precious Metals or Population? The English Evidence**

¹⁸ Thomas Gresham, Information Touching The Tall Exchange isimli eserinde bu para tartışmalarını bir yasa ile kalıplaştırıyordu ki bu, “kötü para iyi parayı kovar” ifadesiydi (Sparavigna, 2014, s. 81). **Bk. Some Notes on the Gresham's Law of Money Circulation**

¹⁹ Bu durum Niccolò Machiavelli, biraz da alaycı bir üslupla şu sözlerle ifade edilmektedir. “ İyi örgütlenmiş bir devlette, yurttaşlar yoksul devlette zengin olmalıdır (Machiavelli, 1994).”

Yeni dünyadan gelen değerli madenler ve üretimin diğer yüzyıllara nispeten gelişmesi, kıta Avrupa'sında ki ticarete ciddi bir sıçramaya neden oldu. Fiyat devrimi ile ortaya çıkan enflasyonist durum, özellikle batı Avrupa'da ücret düşüşüne ve fiyat yükselişine sebep olmuştur. Ayrıca İngiltere'de ortaya çıkan çitleme sistemi (*enclosure*²⁰) ilave bir işgücü ortaya çıkardı. Dilenciliğin ve serseriliğin suç sayıldığı bu dönemde bu gruplar yakalanmış ve belirli merkezlerde tutularak ve acımasızca cezalandırılmışlardır. Ticaretin görece gelişmeye başladığı bu dönemde, sınıfsal anlamda yavaş yavaş sesleri duyulmaya başlanan burjuvazinin gücünü ciddi anlamda geliştiriyordu. Bu gelişme sonucu özellikle batı Avrupa şehirlerinin nüfusları artmış on binleri hatta yüz binleri bulmuştur (Beaud, 2016, s. 30).

Tablo 3
Avrupa'da Kentleşme Oranları

	1500	1600	1700
İspanya	6.1	11.4	9.0
Portekiz	3.0	14.1	11.5
İngiltere ve Galler	3.1	5.8	13.3
Birleşik Eyaletler	15.8	24.3	33.6
İtalya	14.9	16.8	14.7
Almanya	3.2	4.1	4.8
Fransa	4.2	5.9	9.2
İskoçya	1.6	3.0	5.3
Batı Avrupa (Toplam)	6.1	7.8	9.9

10.000 ve üzeri şehirlerin nüfusları baz alınmıştır.

Kaynak: (Maddison, 2006, s.248)

²⁰ Çitleme hareketi, bir toprak parçasının fiziksel olarak çevrelenmesi ile eş anlamlı olmasına rağmen, iktisadi ve sosyal perspektiften ifade ettiği anlam oldukça farklıdır. Çitleme bu anlamı ile, toprak parçası üzerindeki kamusal hakların kontrolünün ve mülkiyetinin kaldırılmasıdır. Yani bu kamusal mülkiyet belli kişi ve grupların erişimine ve kontrolüne verilmiştir. İfade ettiği bu anlam ile çitleme hareketi kapitalist dönüşüm perspektifin ciddi önem arz etmektedir. Bk. (Roger J. P. Kain, John Chapman and Richard R. Oliver, 2004) **The Enclosure Maps of England and Wales, 1595-1918**

Tablo 3’de açıkça görüleceği gibi on altıncı yüzyılda başlayan bu kentleşme hareketi, Amerika kıtasından gasp edilen altının, bu altın sevkiyatının sonucu olarak ortaya çıkan ticari sıçramanın ve bu sıçrama ile oluşan topraktaki metalaşmanın ve çitleme hareketinin,²¹ emek ve paraya sirayeti ile oluşan sınıfsal hareketin yani burjuvanın bir sonucudur²².

Kısacası yeni dünyadan Avrupa’ya akan değerli madenin arkasındaki gerçek; işgal, yağma ve katliamdı. Öyle ki; Portekiz ve İspanya hükümdarlarının hazinelerine ve tüccarların kasalarına dolan altın, Cenova ve Amsterdam’da burjuva banklarında aklanıyordu (Beaud, 2016).

Sonuç olarak kapitalist dönüşüm perspektifinin ön koşulları oluşmuş ve kapitalizmin ayak sesleri iyiden iyiye hız kanmıştı. Tüccar elde ettiği banka ve ticaret sistemi ile hem çok büyük bir finans ağına hem de ciddi bir servete kavuşmuştur. İşte bu sebeple merkantilizmin altın çağı olan XVI. yüzyıl kapitalist dönüşümün bir ölçüde başlangıcı kabul edilmiştir. Fakat on altıncı yüzyılda ortaya çıkan, ticari kapitalizmin sanayi kapitalizmine evriminde bir unsur vardı ki kapitalist dönüşüm şartları için fazlasıyla dikkat çekmiştir. Bu unsur daha sonra liberal devletlerin sevimli çocuğu olarak tanımlanacak olan burjuvaydı olmuştur.

1.5. BURJUVAZİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE YÜKSELİŞİ

Burjuva batı Avrupa’nın tarihsel süreçte test ettiği ve evrensel olarak tanımlanmış iktisadi, sosyal ve siyasi dönüşümler eşliğinde Ortaya çıkan iktisadi anlayışın oldukça önemli bir şekilde değişim Düşünce devriminin temel özelliklerinden biri olduğu için önem arz etmiştir.

Burjuvazi “kasaba veya kent kökenli” olup sermaye, kira ve mülk sahibi iktisadi koşulların yanı sıra geçimlerini ticaret ya da finans sektörlerinden sağlayan kişileri ifade etmek için kullanılan toplumsal sınıf tanımlamasıdır (Özkan, 2020). Sayfa kaç

²¹ Metalaşma için bk. Polanyi (2010) **Büyük Dönüşüm Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri Çevirmen: Ayşe Buğra, İletişim Yayıncılık**

²² Genel anlamda İktisadi ve toplumsal yapıda ortaya çıkan bu dönüşüm kapitalizmin bir sonucudur. Çünkü küresel bazda kapitalizmin ortaya çıkışı beraberinde küresel çapta önemli kurumlarında ortaya çıkmasına yol açtı. Yerel ve küresel çapta ortaya çıkan bu kurumsal yapılar ve dönüşümler kapitalizminden sonra oluştu. Yani kurumsal perspektiften bakıldığında tüm bu kapitalist dönüşüm hareketi kapitalizmin nedeni olmaktan çok sonucuydu (İnsel, 2012, s. 215). **İktisat İdeolojisinin Eleştirisi.**

Her ne kadar 16.yy. bazı siyasal ve sosyal temelli hareketleri bünyesinde barındırsa da sistemi temelden etkileyecek yeni bir üretim tarzı için yetersiz bir yüzyıl olmuştur.

Neredeyse nüfusun tamamına yakını tarımla geçinmekte, toprak gelişi güzel sürülmekte, gübreleme yetersiz kalmakta ve tahıl verimi ise çok düşüktü. Yıllık hasat hala orak gibi ilkel aletlerle yapılmıştır. Nüfusa oranla zaten az sayıda olan büyük ve küçük baş hayvan kötü beslenmekteydi. Feodal sınıf için de durum çok da farklı değildi. Sosyal ve siyasal alandaki çözümleme sınıfsal anlamda feodaliteyi etkilemiş ve bu etkilene soncunda da feodalitenin, ayrıcalıklarına sıkı sıkıya yapışmasına ve kendi içine kapanmasına yol açmıştır²³ (Beaud, 2016, s. 33).

1580'den beri Orta Amerika, Filipinler, Sicilya ve Latin Amerika'nın daha birçok bölgesini denetimi ve otoritesi altında bulunduran Habsburg Hanedanı (İspanya), kuzeni Avusturya Hanedanı ile olan iş birliği ve müttefikliği sayesinde Macaristan ve doğu Avrupa'nın birçok bölümünü de egemenlik altına almıştı. Fakat bu durum fazla uzun sürmemiştir. "Yenilmez Armadanın" İrlanda ve İskoçya açıklarında ki mağlubiyeti duraksamanın ve hatta gerilemenin habercisi olmuştur. 1590'dan sonra Latin Amerika'dan taşınana değerli maden azalmaya başladı. On altıncı Yüzyılın ortalarından on yedinci yüzyılın ortalarına kadar taşınan altın miktarı neredeyse iki kat azalmış, İspanya ticareti için önemli bir yekûn teşkil eden Sevilla ticareti büyük oranda küçülmüştü. Savaş harcamalarının artması ve bu harcamaları karşılamak için konulan ilave vergiler yetersiz kalmakla beraber İspanya'nın içinde bulunduğu bütçe açığını büyütülmüştür (Beaud, 2016, s. 33). Değerli maden akışının sonuçlarında bir olan içi üretiminin gelişmemesi Kral'ın borç bulamaması ile sonuçlanıyor. Ve piyasada bulunan paranın değeri yok olmaya devam ediyordu. 1500'lerin sonunda nüfus İspanya'da altı milyona kadar gerilemiştir. Otuz yıl savaşlarında yıpranan Avusturya içinde durum pek farklı İspanya ve Avusturya içinden çıkılması pek de muhtemel olmayan bir çöküşün içine girmişti (Beaud, 2016, s. 34).

Tarihsel kapitalizmin başlangıcı olarak kabul edilen on beşinci ve on altıncı yüzyılda Avrupa'nın içinde bulunduğu mevcut durum ispanyanın ve Avusturya'nın

²³ 1614'de Genel meclis yönetiminde bulunan H.D Mesme, "üç sınıf kardeştir ve bunların anası Fransa'dır. Dediğinde feodal yapını buna cevabı, kendilerine göre nispeten düşük olan sınıfları kendileriyle eş tutmak istemedikleri, efendi ve uşak arasında her zaman bir fark olduğunu belirtmek olmuştur. Yani ayakkabıcılar ve onların çocukları feodal yapı ile kardeş olmazdı (Beaud, 2016, s. 32).

lehine gelişmemiştir. Yani kapitalizme doğu bu yürüyüş Birleşik Eyaletler, İngiltere, Fransa ile yürüyüşünü devam ettirecekti²⁴.

Merkantilist politikalar, mülkiyet biçimlerindeki gelişmeler ve üretim tekniklerindeki değişimler, Kıta Avrupa'sının iktisadi, siyasi ve özellikle de sınıfsal açıdan ciddi anlamda etkilemiştir. Özellikle İngiltere ve Fransa gibi ulus devletlerdeki sömürü ve mülkiyet biçimlerindeki farklılıklar, Avrupa'daki ilkel yapıdaki sınıf hareketlerinin tetikleyicisi olmuştur. Özellikle İngiltere'de merkantilist politikaların ticari bir formda uygulanması sermaye birikiminin oluşmasını hızlandırmış ve sınıfsal anlamda gücü, soy bağında öte sermaye birikimine dayanan bir sınıfsal yapının çıkışını hızlandırmıştır.

Yeni sistemde ortaya çıkan sınıfsal yapı, sermaye birikiminin oluşmasında ticaretle ya da bir takım Proto- Kapitalist özellik taşıyan endüstriyel faaliyetlerle yetinmemiştir. Bunu yanında toprağında, mülkiyet formunu değiştirmeyi amaç edinmiştir. Toprağın mülkiyetinin ele geçirilmesi içinde 3 tür değişiklik ortaya koyulmuştur. Bunlardan ilki toprağın kapitalist oluşumun lehine metalaşması, ikincisi metalaşan toprağın, sermaye birikimini elinde bulunduran ve birikimi kar güdüsüyle kontrol eden sınıfı eline geçmesi, son olarak metalaşma sonucu ortaya çıkacak olan işgücü açığını emeğin metalaştırılmasıyla desteklenmesi (Gökten, 2013, s. 119-120). Yeni sistemle ortaya çıkan tüm bu durumlar, sınıfsal açıdan burjuvanın varlığını gerektirmiş ve ortaya çıkışını hızlandırmıştır.

Metalaşma sonucu ortaya çıkan bu dönüşüm olgusu, kapitalist bir form taşıyan burjuvalar tarafından emek gücü ihtiyacı için desteklenmiştir. Buna ek olarak sınıfsal açıdan burjuva bir takım devlet müdahaleleri ve finans çevreleriyle olan ittifakıyla kendi sınıfsal varlığını olgunlaştırma ve yaygınlaştırmak için uygun zemini bulmuştur (Marx, 2021, s. 688).

Kapitalist bir form taşıyan ve özgül yapılarını içinde barındıran burjuvazi, sınıfsal anlamda ortaya çıkışında ve gelişiminde, diğer tarihsel süreçler dikkate alındığında bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Burjuvazi soylu aristokrasiyle

²⁴ Immanuel Wallerstein, tarihsel kapitalizmi tanımlarken, sistemin en belirgin ve diğer tarihsel olgulardan ayrılan özelliği olarak sermayenin diğer dönemlerden farklı bir durumda piyasada bulunduğunu söylemektedir. "Yani sermaye ancak daha fazla sermaye biriktirmek için vardır." Ayrıca Wallerstein, tarihsel kapitalizmi olgusu üzerinden piyasa tanımlarken, bir değiş tokuş sürecinden ziyade yaygın bir metalaşma itlimi sürecinin neden olduğu üretim, tüketim, yatırım ve dağıtım süreçlerine atıfta bulunmuştur. Bu görüşler, tarihsel kapitalizmin on beşinci yüzyıla dayandığı görüşü ciddi oranda desteklemektedir (Wallerstein İ. , 2016, s. 16-17).

herhangi bir kavgaya girmemiş aksine onunla daima iş birliği içinde olmuştur. Kapitalizmin özgül yapısında var olan, istikrarsızlıklar ve kriz süreçlerini iyi takip eden bu sınıf, ortaya çıkan fiyat farklılaşmaları sayesinde oldukça ciddi kazançlara ulaşmıştır (Dobb, 1946, s. 17).

Burjuvanın sınıfsal açıdan ortaya çıkışı, özellikle kapitalizmin başat faktörlerinin görüldüğü İngiltere’de nüfus ve sermaye birikimi açısından oldukça farklı bir tablo sunmuştur.

Tablo 4

17. Yüzyılda Gregory King ‘in İngiltere ve Galler’in nüfus ve servetine ilişkin tahmini hesapları

	Aile Sayısı	Kişiler	Aile Başına Yıllık Gelir	Aile Başına Yıllık Harcama	Grupların Toplam Geliri
Geçici Lordlar	160	6,400	2,800	2,400	448,000
Manevi Lordlar	26	520	1,300	1,100	33,800
Baronlar	800	12,800	880	816	704,000
Şövalyeler	600	7,800	650	598	390,000
Soylular	3,000	30,000	450	420	1,350,000
Centilmenler	12,000	96,000	280	260	3,360,000
Yüksek Din Adamları	2000	12,000	60	54	120,000
Görece Düşük Din Adamları	8000	40,000	45	40	360,000
Hukukçular ve Kanun Adamları	10,000	70,000	140	149	1,400,000
Devlet Memurlar	5000	30,000	120	108	600,000
Askeri Memurlar	4000	16,000	60	56	240,000
Zengin Çiftçiler	40,000	280,000	84	77	3,360,000
Çiftçiler	150,000	750,000	44	42	6,600,000
Orta halli köylüler	140,000	700,000	50	47.10	7,000,000
Topraksız köylüler	400,000	1,300,000	6.10	7.6	2,600,000
Esnaf	60,000	240,000	40	38	2,400,000
Bilim ve Serbest Meslek	16,000	80,000	60	57.10	960,000
İşçi ve Hizmetçi	364,000	1,275,000	15	16	5,460,000
Tacirler ve Mülk Sahipleri	40,000	180,000	45	42.15	1,800,000
Serseriler	-	30,000	2	3	60,000

Kaynak: (Mathias, 1983, s. 24)

George King’ in 17. Yüzyılda İngiltere ve Galler için yaptığı tabloda, King nüfus ve zenginlik bakımından İngiliz toplumunu sınıfsal yapısı rakamsal açıdan açıklamaya

çalışmıştır. Tablodan anlaşılacağı gibi, emek gücü açısından görece daha vasıfsız bir konumda olan grupların ağırlığı göze çarpmaktadır. Görece daha zengin olan toprak soyluların ve metalaşma sonucu ortaya mülk sahiplerinin gelirleri onlara bağlı köylü sınıfı emeği sonucunda bir artış olduğu görülmektedir (Beaud, 2016, s. 41).

Vasıfsız emek sahibi kitlenin geçimi birtakım yardımlarla olmaktadır. Burjuva devriminden²⁵ sonra ortaya çıkan sosyal ve toplumsal bazdaki bu makas açıklığı toprağın²⁶, emeğin ve piyasasının metalaşması sonucu daha da artmıştır. Bunu sonucu olarak görece alt sınıflar da hoşnutsuzluğa neden olmuştur.

Bütün bu gelişmeler sonucunda 19. Yüzyılın ortalarına doğru, sanayi kapitalizmi olgun bir hale gelmiş ve sınıfsal bir yapı olarak burjuvanın ortaya çıkışını süre gelen tarihsel bir olgu yerine, bir dünya tarihi haline dönüştürmüştür (Gökten, 2013, s. 121). Sınıfsal bir hareketlenme sonucu ortaya çıkan iktisadi, siyasi ve sosyal yapıdaki değişim ve gelişmeler beraberinde birtakım değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilki sanayileşmenin hızlanmasıyla Kıta Avrupa’ında İngiltere dışında farklı kapitalist formadaki güçleri de ortaya çıkarmıştır (Hobsbawm E. , 2018, s. 65). Sanayileşme ve sermaye birikimi yapısal anlamda birbirlerine olan desteği tarihsel süreçler bazında belirleyici bir etken haline gelmiştir. Son olarak burjuvanın ortaya çıkışı ve ticarileşme, küresel çapta bir dış ticareti tetiklemiş ve kapitalizmin küreselleşmesini hızlandırmıştır.

1.6. DEVRİMLER YÜZYILI

Toplumsal devrimler, modern dünya tarihi perspektifinden bakıldığında, nadir görülen fakat önemli olaylardır. Bir toplumun, devletin veya sınıf temelli grup ya da grupların hızlı ve temelden dönüşümüdür. Tarihsel süreçler incelendiğinde, toplumsal devrimlerin oluşumu ve gelişimi genellikle sınıf temelli oluşmuş ve bir ölçüde sınıf aracılığıyla bir noktaya taşınmıştır (Skocpol, 2004, s. 23-25). Bu açıdan aydınlanma

²⁵ Brenner 1993 yılında, burjuvanın sanayi devrimindeki önemine ve sınıfsal yapıdaki neden olduğu değişime dikkat çektiği *Merchants and Revolution* adlı eserini yayımladı. Bu eleştirel eserde Brenner, İngiltere’de ve Kıta Avrupa’ında oluşan birtakım hareketlenmeleri ve devrimleri, ticarileşme ve sermaye birikimi sonucu ortaya çıkan burjuvaziye bağlamış ve burjuvanın sınıfsal anlamdaki rolünü diğer iktisadi, sosyal ve tarihsel yapılardaki özgü değişimlerle ilişkilendirmiştir (Wood E. M., 2002, s. 61-62).

²⁶ Çitleme ve matlaşma hareketleri sonucunda toprağın tabii bir formdan ticari bir forma dönmesini Lupton 1622 şu sözlerle ifade etmiştir. “Çitler, sürüleri yağlı fakir insanları çelimsiz yaptı.” (Beaud, 2016, s. 42).

yüzyılı olarak da adlandırılan 18. Yüzyıl küresel anlamda ticaretin yaygınlaştığı²⁷, kapitalist bir yapı taşıyan sanayi ve tarımsal üretimin arttığı²⁸, fiyatların yükselişe geçtiği ve nüfusun ciddi oranda arttığı bir yüzyıl olmuştur.

Bu yüzyılda Birleşik Eyaletlerde kapitalist yapı ciddi anlamda zayıflarken, burjuvazinin ve saray aristokrasisinin etkin olduğu Fransa ve Ticari kapitalizmi benimseyen İngiltere güçlenmiştir. Her ne kadar o dönemdeki kapitalist yapı, sömürgeleşmeye dayansa da ticarete ve üretim tekniklerinde ciddi anlamda ilerlemeler olmuştur. Sömürgelerdeki bağımsızlaşma hareketleri, Amerika'daki yeni çitleme hareketinin ortaya çıkardığı proleterleşme dalgası ve teknik gelişimler kapitalizmin temel argümanı olan sermaye birikimine yol açmıştır (Beaud, 2016, s. 64).

18 yüzyılın Devrimler Yüzyılı olarak adlandırılmasının diğer önemli bir sebebi de ticari ilişkilerin ve kapitalizmin özgül formuna ulaştığı, kavramsal çelişkilerin ortadan kalktığı bir dönem olmasıdır. Yani küresel çapta ortaya çıkan sömürgeleşme ve sömürgeleşme sonucu ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri, Fransa'da soylu-burjuva arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve devrim, üretim tekniklerinde ortaya çıkan yeniliklerle başlayıp bütün alt yapı ve üst yapı ilişkileri etkileyen sanayi devrimin içinde barındıran bir devrimler yüzyılı olmuştur.

1.6.1. Sömürgecilik ve İsyan Amerikan Devrimi

18. yüzyılda XIV. Louis tarafından yürütülen savaşlar, Fransa'yı ciddi anlamda etkilemiş ve güçsüz bırakmış, İngiltere'yi sadece Kıta Avrupa'sında değil Yeni Dünya olarak adlandıran Kıta Amerika'sında da etkili bir konuma getirmiştir. Her ne kadar Kıta Amerika'sında Fransız, İspanyol ve Portekiz üstünlüğü olsa da 18. Yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan çatışmalar ve istikrarsızlık hali İngiltere'yi, Yeni Dünya pazarında etkin bir konuma getirmiştir (Greene, 2000, s. 96-97). Sömürgeleşmenin yaygınlaştığı 18. Yüzyılın sonunda Kıta Amerika'sında, İspanya'nın kontrolündeki bölgelerde, altın üretimi yirmi tona ulaşmış ve bölgedeki sömürgeleştirme

²⁷ XV. Louis'in ölümünü izleyen dönemde Fransız ticareti yaklaşık üç kat artmıştır. Fransız Devrimi'nden hemen önce ve devrimin gerçekleştiği sırada, yani 1787-1789 yılları arasında dış ticaret iki' ye katlanmış ve meta üretim payı %10'lardan %25'lere kadar yükselmiştir (Marczewski, 1961, s. 373).

²⁸ Kıta Avrupası'nda fiyatlar karşılaştırıldığında, sömürgeleşmiş ürünlerin fiyatlarının, diğer ürünlerden daha düşük olduğu görülmüştür. Bu nedenle Kıta Avrupası'ndaki fiyat hareketliliğinin nedeni sömürgelerdeki üretim hareketliliği olmuştur (Beveridge, 1966).

faaliyetlerinin bir sonucu olarak şeker üretimi hız kazanmıştır. Buna ek olarak tüm bu üretim yapısının devamı için ihtiyaç olunan iş gücünün, kölelik ile sağlanması, bu dönemde köleliği çok yüksek seviyelere ulaştırmıştır (Beaud, 2016, s. 64-65).

Tablo 5

Afrikalı Kölelerin Amerika Kıtasına Gönderilmesi, 1500–1870 (000)

	1500-1600	1601-1700	1701-1810	1811-70	1500-1870
Brezilya	50	560	1 891	1 145	3 647
Karayipler	-	464	3 234	96	3 793
Hispanik	75	293	579	606	1 552
Amerika					
Birleşik	-	-	348	51	399
Devletler					

Kaynak: (Maddison, 2006, s. 37)

Kıta Avrupa'sının hakimiyetinde olan Latin Amerika, Afrika'dan gelen köleleştirilmiş emek ile birlikte, Batı Aristokrasisi ile burjuvazisinin zenginleşmesinde önemli rol oynamıştır. Afrika'nın periferi durumuna getirilmesi, Kıta Amerika'sındaki yerli halkın sömürgeleştirme yoluyla çalıştırılması, Kıta Avrupası lehine büyük oranda bir artı değer ortaya çıkmasına neden olmuştur (Wellenreuther, 1981, s. 577). Ortaya çıkan bu artı değere Kuzey Amerika'daki koloniler tarafında el konulmuştur. Artı değere el koyma üzerinden çıkan bu ticari trafik, Kıta Avrupa'sındaki burjuvazinin gelişmesini ve güçlenmesini sağlamış, başta Asya olmak üzere birçok ticari merkezle ticari ilişkileri hızlandırmıştır (Beaud, 2016, s. 65).

Kıta Avrupası'nda ortaya çıkan bu hareketlilik, kapitalist bir yapı taşıyan ticari şirketleri²⁹ ortaya çıkarmış ve büyük kârlarla varlıklarını devam ettirip gelişmelerine yol açmıştır.

Sömürgeleştirme faaliyetlerinin yoğun olduğu Kıta Amerika'sının içinde barındırdığı zenginlik nedeniyle 18. Yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ciddi anlamda

²⁹ Bu şirketlerden bazıları; United Company (1709), İngiliz Güney Denizi Şirketi (1710), Fransız Occident Şirketi (1717) gibi şirketlerdir. Ayrıca Kuzey Amerika'da İngiliz kolonilerinin 1719'da Carolina'da, 1732'de Georgia'da ve 1718'de New Orleans'taki şirketlerde bu yapı içerisinde büyük ölçüde var olmuştur. Bu ek olarak kurulan Fransız menşeli şirketlerin etkiler yalnızca Kıta Amerika'sında kalmamış Akdeniz ticaretinde de önemli rol oynamışlardır bkz. (Beaud, *A History of Capitalism, 1500-2000*, 2002, s. 46).

bir güç savaşı ve politik anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Fransa'nın küresel çaptaki yayılcı politikası, İspanyolların sömürgeleştirme faaliyetleri, İngiliz burjuvazisinin dikkatini çekmiştir. Bu sebeple 1739'da İngilizler, iç pazarda kendilerine sınırlamalar getiren İspanyollara saldırmıştır. Buna karşın Fransa ve İspanya siyasi istikrarsızlık içinde olan Prusya'nın desteğiyle İngilizlere karşı saldırıda bulunmuştur. Her ne kadar İngiltere Kıta Amerika'sında var olmak istese de 18. Yüzyılın ilk yarısında özellikle Fransa'nın rekabetçi ve güçlü yapısı İngiliz burjuvazisi için ciddi bir tehdit olmuştur (Beaud, 2016, s. 67).

Her ne kadar 18. Yüzyılın ilk yarısında Kıta Amerika'sındaki istikrarsız durum Fransa lehine geçse de 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiliz üstünlüğü ciddi anlamda hissedilmiştir. 1755'de İngilizler Kanadaya takviye birlik taşıyan Fransız birliğine saldırması, "Yedi Yıl Savaşları" olarak adlandırılan koloni savaşlarının İngilizler lehine sonuçlanması, İngilizler için sadece Kıta Amerika'sında değil küresel ölçekte bir üstünlük döneminin başladığının habercisi olmuştur (Syrett, 1979, s. 337). Ortaya çıkan bu durum, İngiliz kapitalizminin küresel çapta etkinleşmesine ve pekişmesine neden olmuş ve sermaye birikiminin kapitalist yapı lehine örgütlenmesini sağlamıştır.

Kıta Amerika'sındaki iktisadi ilişkiler, tarım ve köleciliğe dayalı bir formda değerlendirilse de 18. Yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Kıta Amerika'sının büyük bir bölümünde koloniler, ticaret, gemicilik ve kısmen endüstriyel faaliyetlerden ciddi kazançlar elde etmiş ve iktisadi yapılarını bu üçgen üzerine oturtmuştur. Fakat bu yapıların oluşumunda ve gelişiminde özellikle Fransa ve İspanyanın ciddi engelleri olmuştur. Her ne kadar yedi yıl savaşları (1756-1763)'de bu engelleyici durum bir ölçüde ortadan kaldırılsa da Kıta Amerika'sındaki ticari yapı ciddi anlamda etkilenmiştir (Krieger, 2021, s. 50). Bütün bu engellemelere rağmen Kıta Amerika'sındaki iktisadi yapı bir burjuva sınıfını ortaya çıkarmış, kent hareketliliği ve sürekli değişkenlik gösteren toplumsal yapı sınıf temelli olarak kapitalist bir forma dönüşmüştür. Amerika'da özellikle Kuzey Amerika'daki koloniler diğer kolonyal yapılarda olduğu gibi sadece metropolle ticaret yapmış ve ticari ilişkilerini bu temelde oluşturmuştur. Metropol, bu yapı içerisinde merkezi bir yapıda konumlanmıştır.

Metropollerde etkin bir durumda olan içinde bulunduğu mali durumdan kurtulmak için 1764'de şeker ve 1765'de pul vergisi koymuştur. İngiliz parlamentosunda temsil edilmeyen Amerikan kolonileri ve burjuvazisi bu durumu hoş karşılamamış ve kendi iradeleri dışında koyulan bu vergiye şiddetle karşı çıkmıştır.

Fakat 1766'da kâğıt, cam gibi çeşitli maddelere ek vergi konulması Amerikan kolonilerinde boykotla sonuçlanmıştır. 1770-1774 arasında İngiltere ve koloniler arasında ciddi çatışmalar olmuş, hatta Amerika'nın bazı bölgelerinde askeri yönetim ilan edilmiştir. 1776'da Kanada'nın da desteğiyle Amerikan Bağımsızlık Bildirisi kabul edilmiştir (Beaud, 2016, s. 71).

Altı yıl süren bağımsızlık savaşına sırasıyla Fransa, İspanya ve Hollanda katılmıştır. Hemen hemen aynı yıllara rast gelen Fransız Devrimi, İspanya'daki mali buhran ve Hollanda da ki ticari aksaklıklar Kıta Amerika'sındaki sömürgeleştirme hareketini sekteye uğratmış ve bağımsızlık yolunu açmıştır³⁰.

Sonuç olarak bakıldığında, Kıta Amerika'sındaki ticaret, sömürgeleştirmeye ve bir ölçüde imalata dayalı kapitalist yapı ulusal bir karaktere sahipti ve egemenliği altındaki bölgelerden Kıta Avrupa'sına servet ve zenginlik sağlamaktaydı. Ortaya çıkan ve Amerikan devrimiyle de daha da hızlanan bu kapitalist zihniyet, bölgedeki sömürgeleştirilen uluslar için bir bağımsızlık fırsatı sunsa da ileriki aşamada emperyalist bir yapıyı da tetikleyecekti.

1.6.2. Fransız Devrimi

Fransız Devrimi, süreç açısından değerlendirildiğinde, liberal anlamda bir yapı kazanmanın dönemsel açıdan olanaksız olduğunu ispatlayan sosyo-kültürel ve toplumsal devrimci bir krizin sonuçları ve dönemsel anlamda bir ölçüde bürokratikleşmiş kurumsal devlet örgütlerinin bir anlamda biçimlendiği süreçtir. Dönemsel açıdan kısmen kurumsallaşmış devlet örgütleri *-Rusya ve Çin örneğinde olduğu gibi-* bir takım iç karışıklıklar ve savaşlarla ortaya çıkan toplumsal devrimleri pekiştirmiş ve olgunlaştırmıştır (Skocpol, 2004, s. 329).

Aydınlanma yüzyılı olarak da adlandırılan 18.YY'da Fransız toplumu, Kıta Avrupa'sında geçirdiği tarihsel süreçler gereği sürekli feodal, bürokratik ve kapitalist örüntü yapısı içerisinde olmuştur. Feodal yapıdan kopuşun sonucu olarak ortaya çıkan ve olgunlaşan burjuvazi, iktisadi yapı ve plan içerisinde güçlenmiştir. Fakat bürokratik anlamda 18.yy. Fransa'sında ayrıcalıklar elde edememiştir. Bu durum, sınıfsal anlamda ortaya yeni çıkan ve gelişen burjuvaziyi, yapısal açıdan feodal bir yapı taşıyan

³⁰ Sırasıyla, Arjantin (1816) Kolombiya (1819) ve Peru, Meksika (1821) gibi sömürgeleştirmiş toplumlar bağımsızlıklarını kazanmıştır.

aristokrasi arasında, -daha sonraki toplumsal, siyasal ve sınıfsal yapıları da ciddi anlamda etkileyecek olan- birtakım anlaşmazlıklara ve çelişkilere yol açmıştır.

1.6.2.1. Burjuvazi Aristokrasiye Karşı

Tarihsel açıdan bakıldığında, Fransız Devrimi'nde neyin nasıl değiştiği, sosyal bilimciler arasında oldukça tartışmalı bir konu olmuştur. Bu tartışmaların ana eksenini Fransız Devriminin, feodal ve aristokrat bir yapı taşıyan toplumsal ve bürokratik kurumlarını yıkması, kapitalist yapının ortaya çıkışını hızlandıracak bir hareket olması olmuştur (Stromberg, 1988, s. 332). Çünkü ortaya çıkan ve bir anlamda burjuva devrimi olarak adlandırılan devrim, her ne kadar dış görünüş itibarıyla toplumsal bir hareket özelliği taşısa da Fransız Devrimi feodal yapının üretim tarzını kapitalist bir forma dönüştürmede önemli bir faktör olmuştur.

16. yüzyılda merkantilist ve sömürgeci politikalar sonucu ortaya çıkan değerli maden akışı, Kıta Avrupa'sındaki fiyatları artırmış ve soylu sınıfın gelirlerini etkilemiştir. Aristokrat sınıfta ortaya çıkan ve bir anlamda finansal bir kriz niteliği taşıyan bu durum aristokrat sınıfın, iktisadi ve siyasal durumunu ciddi anlamda zayıflatmış, merkeziyetçi yapıyı güçlendirmiştir. Buna ek olarak, Fransa'daki merkezi monarşinin, bürokrasiyi ve hukuku kullanarak aristokrat sınıfı zayıf düşürme çabası Fransa özelinde ve Kıta Avrupa'sında toplumsal yapıyı ciddi anlamda etkilemiştir. Her ne kadar Fransa'daki merkezi yapının amacı aristokrat soylu sınıfı merkezi yapıdan olabildiğince uzaklaştırmak olsa da kilise ve ordu gibi dönemsel anlamda kurumsallaşmış yapıların ciddi etkisi ve nüfuzlarının olması bu durumu çıkmaza sokmuş ve Fransız Devrimi sürecini hızlandıran etkenlerden biri olmuştur (Jr. Moore, 1966, s. 59-60).

1.6.2.2. Ekonomik Yapı ve Devrim

Fransız toplumunun 18. YY' da ki bürokratik, kapitalist ve feodal bir özellik taşıyan kurumsal yapısı, burjuvaziye iktisadi planda güçlendirirken siyasal alanda bir özellik tanımamıştır (Kaymaz, 2012, s. 28). Feodal bir yapı taşıyan ve kırsal kesimdeki

artı değere bağlı olan Bourbon Monarşisinin³¹ hüküm sürdüğü Fransa’da, soylu sınıf 18.YY’a gelindiğinde bazı aristokratik haklarını kaybetmiş ve kralın yanında bir süs ögesi durumuna gelmiştir. Bu durum, o dönem için iktisadi yapının temel sac ayaklarından biri olan kırsal kesimin, soylu sınıfa olan bağımlılığını azatmış ve toplumsal değişimi tetiklemiştir (Jr. Moore, 1966, s. 58).

Fransa’da burjuvazinin sınıfsal anlamda etkin olmasının önemli sonuçlarından birisi de devlet memurluğuna ve bürokrasideki rüşvet ağına sahip olması olmuştur. Kıta Avrupa’sında ve özellikle sosyo-kültürel yapısı itibariyle Fransa’da, bürokratik yapının bağılılığı genellikle çelişkili ve sıkıntılı bir yapıda olmuştur. 18. YY ‘a gelindiğinde bürokratların maaşını verebilmek, devlet hazinesi için artı değer yaratmak ve merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla krallık, devlet memurluklarını satma yoluna gitmiştir. Bu durum burjuvazinin, krallık bürokrasisine girme yolunu açmış ve merkezi yönetimde aristokrat sınıfa alternatif bir sınıfsal hareketi doğurmuştur. XIV. Louis her ne kadar bu duruma çözüm getirmeye çalışmışsa da bürokratik yapıyı elinde tutmaya başlayan burjuvazi, krala ve merkezi otoriteye karşı gelmiş ve bu durumu parlamentoda açıkça dile getirmiştir (Kaymaz, 2012, s. 29).

Merkezi otoriteye ve krala karşı yapılan ve çeşitli meslek gruplarına ait orta sınıf tarafında desteklenen bu savaşında, monarşiyi kısıtlayacak ve hatta devirecek yol açılmış, düşünsel anlamda feodal bir yapı taşıyan merkezi otorite, tartışmaya açılmıştır. Bu duruma ek olarak fizyokrazi’ nin iktisadi yapıda tarımı öncüllemesi, kapitalist yapının oluşumu ve gelişimi için önemli bir faktör olan çitleme hareketinin Fransa’da da oluşması, kapitalist düşünceyi kırsal bölgelere yaymış ve Fransa’da ki devrim hareketini hızlandırmıştır (Jr. Moore, 1966, s. 90-91).

Her ne kadar tarihsel süreç bakımından, toplumsal ve sınıfsal anlamda Fransız devrimi hazır olsa da devrimin ilk kıvılcımı, kralın iktisadi yapıdaki sıkıntılara çare olarak États généraux’ı³² tekrar göreve çağırması olmuştur. États généraux’ da burjuvaziyi temsil eden Tiers-Etats³³ adına yani üçüncü sınıfı temsil eden grup, mutlak

³¹ Bourbon Hanedanı, Fransa’da 1589’da etkisi hissedilmeye başlayan, Avrupa’nın en önemli kraliyet ailelerinden birisidir. Fransa’nın monarşik yapısındaki hakimiyeti 1792’de Fransa Devrimi arkasından sekteye uğrasa da 1814’deki hükümet darbesiyle eski gücünü tekrar kazanmıştır. 1815’te ilk Fransa İmparatorunun düşmesiyle merkezi yönetimde etkin bir güce ulaşmışlardır. Fakat 1830’daki hükümet darbesi ile tahttan uzaklaştırılmıştır. Daha geniş bilgi için **bkz. The revolution as discourse (Horn, 1991)**

³² Genel meclis Fransa’da devrimden önce ve devrim sırasında aristokrat ve çeşitli meslek gruplarından temsilcilerin bulunduğu parlamentoya verilen isim.

³³ Tiers-État, Fransa’da sınıf kavramı fikirsel ve kurumsal anlamda oluşmadan önce var olan üç toplumsal tabakadan birisi olup, içinde burjuvayı, zanaatkarlar’ ı, köylüleri ve işçileri barındıran yapıdır. Diğer iki

monarşiye son vermek amacıyla États généraux' da ki diğer gruplarla anlaşmış, aristokrasinin ve mutlak monarşinin ayrıcalıklarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Kaymaz, 2012, s. 30).

Kıta Avrupa'sında rekabet ve ticaretin gelişmesi ve mevcut savaşların Fransa aleyhinde sonuçlanması, Fransa'daki krizi tetiklemiş ve durum bir mutlakiyet krizine dönüşmüştür. Her ne kadar 1789 Temmuz'unda kraliyet Ancien Régimi kurtarmak için çabalasa da bu girişimler başarısız olmuştur (Skocpol, 2004, s. 337-338).

Devrimin ortaya çıkışında ve olgunlaşmasında en etkili grup olan ve burjuvaziyi temsil eden Jakobenler³⁴, devrimden sonra iktidarlarını pekiştirmek ve toplumsal yapıdaki durumu meşrulaştırmak amacıyla, mülkiyet hakkı, eğitimin toplumsallaştırılması, genel oy ve sosyal yardım gibi maddeleri hayata geçirmiştir. Kısa süren ve Maximilien Robespierre' in başında bulunduğu bu dönem, özgül yapısında bireyci ve liberal bir yapıyı barındırması itibariyle 18. YY Fransa'sı dönemsel açıdan, kapitalist zihniyetin farklı bir görünüşü olarak belirmiştir. Direktuvar³⁵ dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde burjuvazi lehinde bazı gelişmeler ortaya çıksa da Maximilien Robespierre öncülüğünde Jakobenler, İktidarı Burjuvazi için istikrarsız bir dönem olmuştur. Öyle ki bu istikrarsızlık burjuvazi tarafından desteklenen Napolyon Bonapart başında bulunduğu bir hükümet darbesiyle sonuçlanmış ve tekrar mutlak monarşi dönemi başlamıştır (Kaymaz, 2012, s. 33).

Sonuç olarak bakıldığında, Fransız devrimi ilk bakışta kapitalist üretim ilişkileri ve özgül yapılarına etki etmediği görünmesine rağmen, neden olduğu sonuçlar itibariyle kapitalist sistemin olgunlaşmasında ve gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Buna ek olarak devrimden sonraki yüzyılda Fransa'daki kapitalist yapı ve burjuvazi bir ulus haline gelmiş ve kapitalist çok uluslu sisteme kendini entegre etmiştir.

Fakat Fransa'daki, kapitalist zihniyetin olgunlaşmasından sonra bile toplumsal, sosyo-kültürel ve kurumsal yapı kendine özgü biçimde kalmayı başarmıştır. Örneğin, Makro ekonomik bağlamda ki tarihsel süreç içinde, kırsal kesim ve küçük mülk

toplumsal tabaka ise aristokrat sınıf din adamlarından oluşmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. *Class, Ronsciousness, and the Fall of the Bourgeois Revolution* (Bell, 2008).

³⁴ Jakoben Kulübü olarak da adlandırılan bu yapı Fransız devrimi sonrasında, iktidarı yaklaşık bir yıl süreyle ele geçirmiş ve terör dönemi olarak da adlandırılan bir dönemi ortaya çıkarmasında etkili olmuş siyasi bir oluşumdur.

³⁵ Yaşlılar meclisi ve 500'ler olmak üzere iki gruptan oluşan ve devrimden sonra meydana gelen siyasi yönetim şekli olup yasama ve yürütme organlarının ayrıldığı bir yönetim şeklidir. Başlıca temsilcileri Louis-Marie de la Revellière, Jean François Rewbell 'dır ve Napolyon tarafından yıkılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. *Ayrıcalıklar üzerine deneme" ve "Tiers etat nedirt" in bibliyografyası* (Sieyes, 1951)

sahipleri desteklemiş, özel müteşebbislere olanak sağlamak ya da mevcut olanakları yeniden düzenleyerek endüstriyel gelişimi ve sektörle yapıyı yeniden biçimlendirmiş ve Kıta Avrupa'sında önemli ve özgül bir güç olma özelliğini sürdürmüştür (Skocpol, 2004, s. 383-384).

Bu açıdan bakıldığında Fransız Devrimi sadece kapitalist yapıyı içinde barındırması itibariyle değil, Kıta Avrupa'sında Fransa'yı diğer uluslardan farklı kılan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapıları itibariyle de önemli bir olgu olarak tarihsel süreç içerisinde yerini almıştır.

1.6.3. Sanayi Devrimi

Sanayi Devrimi, tarihsel süreç dikkate alındığında, insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmiştir. Tarihsel bir dinamikle ortaya çıkan devrim ile birlikte özellikle Kıta Avrupa'sında iktisadi, siyasi, toplumsal ve sosyo-kültürel yapı önemli ölçüde değişmiş ve dünya tarihinde ilk defa bu denli bir nüfus artışı gerçekleşmiştir. Bu sebeple sanayi devrimi, iktisadi alandaki diğer dinamik hareketlerle kıyaslandığında bütüncül bir kalkınma hareketi olarak görülmüştür (Güran, 2017, s. 93-94).

Sanayi Devrimini tipolojik açıdan diğer devrimlerden ayıran en önemli özellik üretim yapısında ve miktarında görülen gelişmeler ve artış miktarı olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde fikirsal dönüşümünü ve gelişimini tamamlayan sanayi devrimi, makineleşme, hammadde akışı ve ticari sistemde sebep olduğu dönüşümlerle, o döneme kadar örgütsel ve kurumsal anlamda feodal bir özellik taşıyan piyasa sistemini etkileyerek üretimi tetiklemiştir. İngiltere de 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktisadi, siyasi ve toplumsal yapıya önemli etkileri olan sanayi devrimi, içinde barındırdığı ve kapitalist bir özellik taşıyan özgül yapılar itibariyle o dönem kadarki tarihsel yapılar içerisindeki en kurumsal ve karmaşık yapı olarak görülmüştür (McNeill, 1949, s. 465). Buna ek olarak tarihsel süreç içerisinde sürekli kendini yenilemesi ve dinamik yapısını dönemsel ve mekânsal olgulara göre yeniden üretmesi, bu karmaşıklığı daha da artırmıştır.

Her ne kadar Sanayi Devrimi, ilk bakışta teknolojik alanda ortaya çıkan ve refah artışına neden olan dinamik bir hareketlilik olarak görülse de o döneme kadar hâkim olan manifaktür üretim tarzını değiştirmiş ve değişen bu üretim tarzı işçi sınıfının

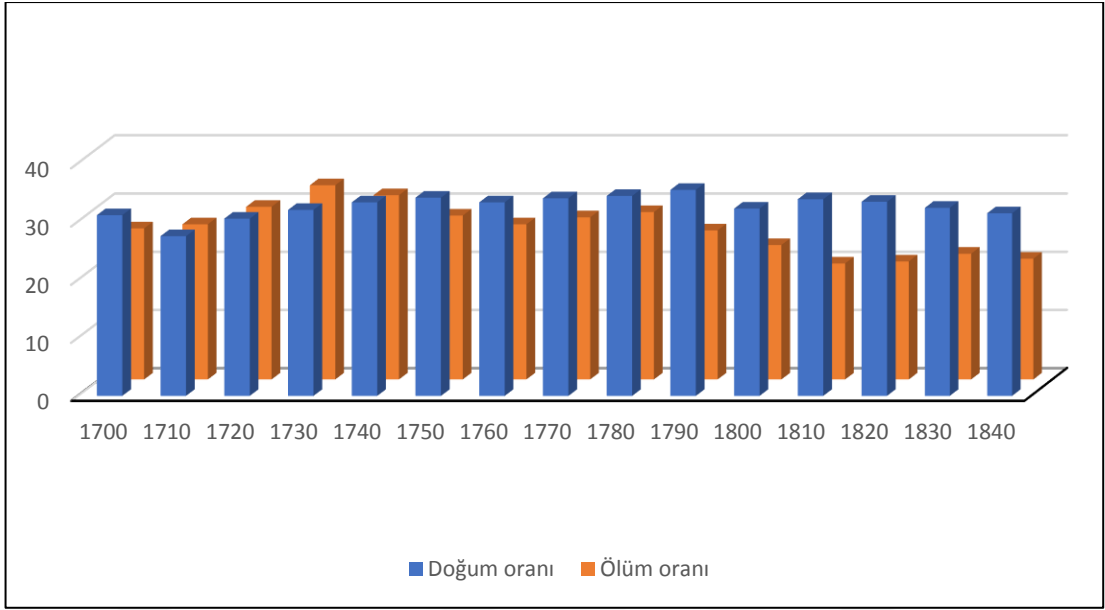
doğmasına yol açmış, sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısı da olan dinamik bir harekete dönüşmüştür. Buna ek olarak, Sanayi Devrimi, yapısal sonuçları itibariyle Kıta Avrupası'ndaki demografik yapının dönüşümünü tetiklemiş ve emek piyasasında sebep olduğu etkiler itibariyle sektörel yapıyı kapitalist bir form lehinde yeniden örgütlemiştir.

1.6.4. Demografik Yapının Dönüşümü

Sanayi Devriminin ve kapitalist örgütlenmenin önemli ölçüde olgunlaştığı 18.yüzyıla kadar, küresel çapta ve özellikle Kıta Avrupa'sında, savaş, kıtlık ve salgın hastalıklar gibi etmenler nüfusun büyümesini büyük oranda etkilemiştir (Hobsbawm E. , 2019, s. 37-38). Fakat 18. YY' a gelindiğinde, kitlesel ölümlere sebep olan faktörlerin bir ölçüde azalması, sağlıkta, tarımda ve sanayide ortaya çıkan devrimsel nitelikli gelişmeler bu dönem de önemli nüfus artışlarına yol açmıştır.

Kıta Avrupası'nda ve özellikle İngiltere de 18. Yüzyıla gelindiğinde demografik yapı dinamik bir hal almıştır. 18. Yüzyılın ilk yarısında İngiltere de nüfus 5.835.000 iken yüzyılın ikinci çeyreğinde bu sayı 6.665.000'a ulaşmıştır. Takip eden yıllarda, nüfustaki dinamik artış hız kesmemiş, yüzyılın ikinci yarısında 8.216.000, 19. Yüzyılda ise bu 18.000.000'a kadar ulaşmıştır (Başer, 2011, s. 159).

Ortaya çıkan nüfus artışını doğum ve ölüm oranlarıyla açıklamak gerekirse, 18. Yy başlarında ölüm oranlarında görülen artış yüzyılın sonlarına doğru giderek azalmıştır. Özellikle 1730'dan itibaren doğum oranlarındaki artış istikrarlı bir çizgi izlemiş, doğum ve ölüm oranlarındaki fark nüfus artışı lehinde istikrarlı bir şekilde açılmıştır. Buna ek olarak ortalama ömür 1781 yılındaki nüfus sayımı sonraki rakamlar dikkate alındığın da 34.7 iken 19.yüzyılın ortalarına doğru bu oran 40.8'e kadar yükselmiştir (Neale, 1985, s. 130-131).

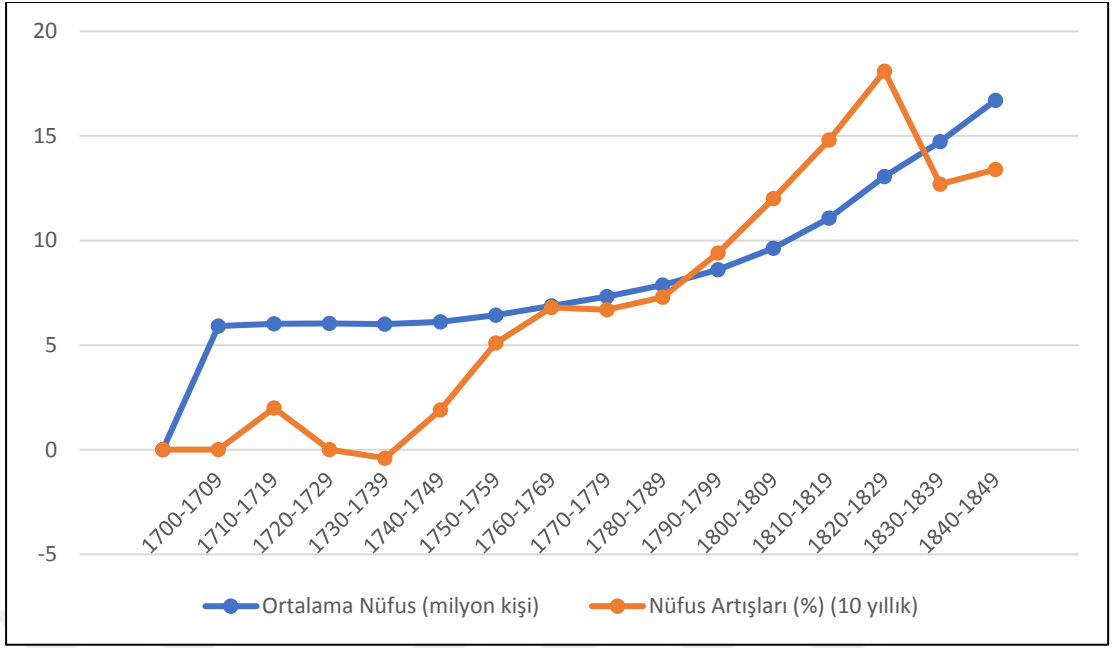

Şekil 1. İngiltere’de Doğum ve Ölüm Oranları (Binde)

Kaynak: (Braudel, 2017, s. 490-491)

18. yüzyılın ilk yıllarında, 1700 ile 1741 yılları arasında İngiltere’de nüfus 5 ile 6 milyon arasında bir seyir izlemiştir. 1751’e kadarki döneme kadar nüfus yaklaşık %3,5’luk bir artış göstermiştir. Yüzyılın ikinci yarısında özellikle 1751 ve 1761 yılları arasındaki on yıllık dönemdeki nüfus artışı %7’lere kadar ulaşmış ve sonraki yıllarda da artış sürekliliği ve hızı devam etmiştir.

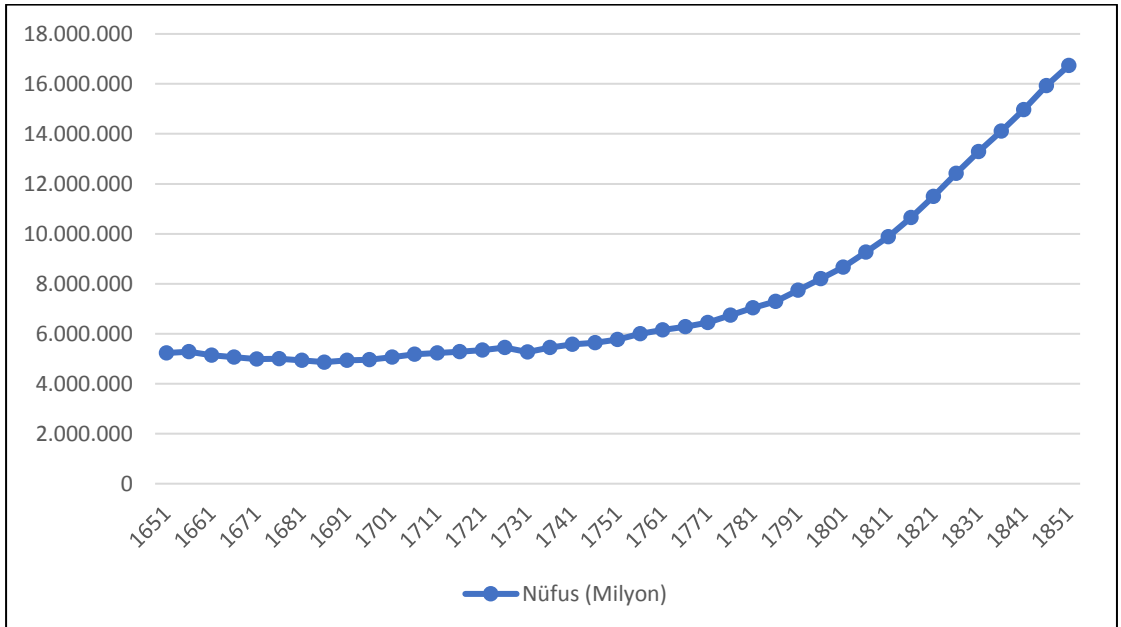
Sanayi Devrimi sürecindeki en büyük nüfus artışı 1810 ile 1820 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde gerçekleşmiştir. Öyle ki bu dönemde nüfus yaklaşık %16 oranında artmıştır (Deane, 1979, s. 26-27). 1801 yılında yapılan büyük nüfus sayımına göre, 10,5 milyon olan İngiltere nüfusu, 1841 yılına gelindiğinde 18,5 milyona kadar çıkmıştır (Başer, 2011, s. 160). Tarihsel süreç baz alındığında bu artış, o dönem için ciddi bir başarıdır. Buna ek olarak İngiltere nüfusu 1758-1950 arasındaki 100 yıllık dönemde üç kat artırmıştır (Hobsbawm E. , 2019, s. 186).

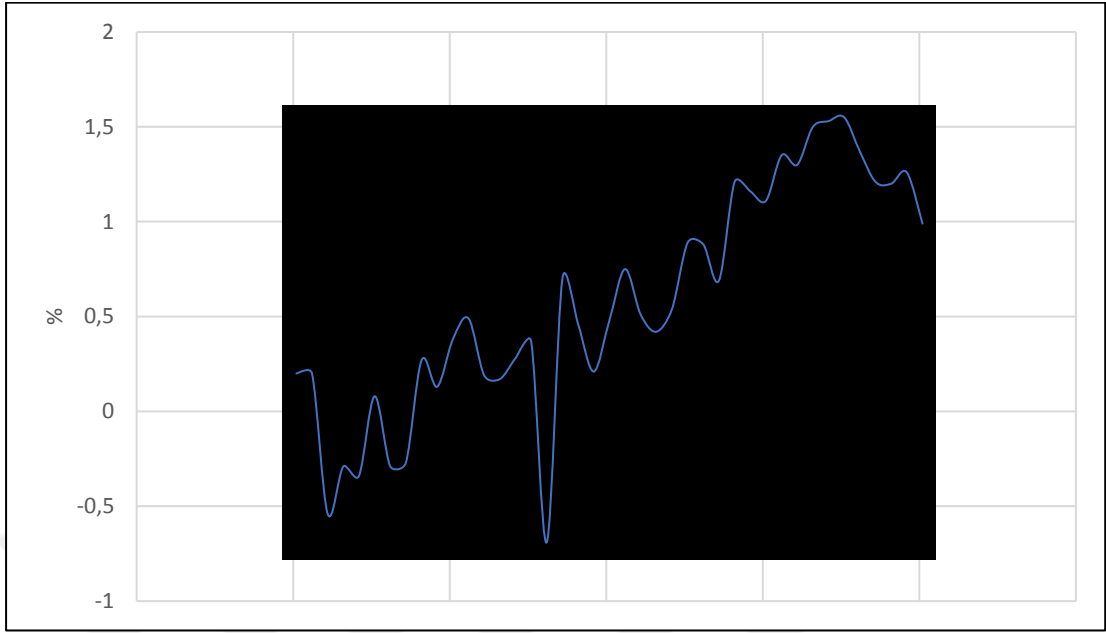
Şekil 2. Nüfus Artışı (1700–1849)

Kaynak: (Shapiro, 1967, s. 248-249)

Şekil 2’de görüleceği gibi, endüstri devriminin başladığı yıllara kadar, İngiltere’de nüfus görece sınırlı bir artış göstererek 6 ile 7 milyon arasında istikrarlı fakat sınırlı bir artış göstermiştir. Sanayi Devriminin ortaya çıkışı ile her on yıllık dönemde nüfus artış hızı yaklaşık %12 ile %13 oranında büyümüştür.

Şekil 3. İngiltere’de Nüfusun Gelişimi (1651-1851)

Şekil 4. İngiltere’de Nüfusun Artış Hızı (1651-1851)

Kaynak: (Daunton, 1995, s. 495-496), (Başer, 2011, s. 161).

Şekil 3 ve 4’de İngiltere’de 1651’den Endüstri Devrimin sonuna kadar ki dönemlerde nüfus artışının ve nüfus artış hızının ne ölçüde ilerlediği gösterilmiştir. Her ne kadar 18. yüzyılın ortalarına kadar nüfus artış ve nüfus artış hızı statik bir görünümde seyretse de Sanayi Devriminin, yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere’de yaygınlaşması bu statik görünümü dinamik hale getirmiş ve nüfus artışı, emeği ve dolayısıyla sınıfsal yapıyı ciddi anlamda dönüştürmüştür.

Sonuç olarak bakıldığında İngiltere’de demografik yapının dinamik bir yönde gelişmesinin en önemli nedeni sanayileşmedir. Sanayileşmenin hızlı olduğu bölgelerde, tarımsal bölgelere kıyasla evlilik yaşı düşmüş ve erken evliliklerin önü açılmıştır. Buna ek olarak Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan keşiflerin, ortalama yaşam süresini artırması ve ölüm oranlarını azaltması nüfus hareketliliğini dinamik yönde etkileyen unsurların başında gelmektedir.

1.6.5. Emeğin Dönüşümü

İktisadi büyümenin olgunlaşmasında ve gelişmesinde dört önemli unsur vardır. Bunlar; verimli doğal kaynaklar, teknolojik gelişme, sermaye birikimi ve işgücünün niteliği ve niceliğidir.

Kullanılabilir tabii kaynak stokunun genişlemesi; yeni alanların tarımsal üretim için değerlendirilmesi, hammadde ihtiyacı için yeni maden arayışları gibi amaçları içermektedir. Özellikle çitleme hareketi -*Enclosure Movement*-ile ortaya çıkan ve yeni toprakları tarımı açan tarihsel ve dinamik hareket doğal kaynak stokunun genişlemesinde önemli bir faktör olmuştur (Deane, 1979, s. 120-121). Teknolojik gelişme; üretim tekniğinde ortaya çıkan bir yeniliğe, örneğin; tarımsal faaliyetlerde bir rotasyon, kömürün sanayide kullanılmaya başlanması, sanayide üretimi destekleyici ve dönüştürücü bazı keşiflerin ortaya çıkmaya başlaması, maliyetleri düşürmüş ve verimliliği artırmıştır. Buna ek olarak sermaye birikimi de üretimi arttıran ve yeni yatırımları destekleyen bir faktör olarak iktisadi büyümenin oluşumundaki en önemli faktörlerden biri olmuştur (Shapiro, 1967, s. 573). Tabii kaynak stokunda ki artış, teknolojik sahada ortaya çıkan gelişmeler ve sermaye birikiminin o döneme kadar hiç olmadığı kadar artması gibi etmenler, Kıta Avrupası'nda ve özellikle İngiltere'deki toplumsal yapıyı etkilemiş ve sınıfsal anlamda emeği tarihsel bir dönüşümün içine sokmuştur.

Sanayi devrimi ile ortaya çıkan teknolojik gelişme sermaye birikimi ve yeni yatırımlarla desteklenmesi, endüstriyel gelişimin dinamizmini daha artırmıştır. Bu durum üretimde ki nicel anlamda bir artışla neticelenmiş ve fiyatların düşmesine neden olmuştur. Fiyat düşüşü sonucu oluşan talep artışı, üretimdeki sürekliliği sağlamış ve emeğe olan talep o dönem için giderek artmıştır. Teknolojide görülen gelişmeler, emek tasarrufu lehinde bir gelişme gösterdiği için emeğin ucuzlamasına yol açmış ve sermaye birikimi sonucu ortaya çıkan istihdam olanakları, kapitalist sınıf lehinde fırsata dönüşmüştür. Düşük fiyatlara rağmen işgücü maliyetlerindeki azalış kâr atışıyla sonuçlanmıştır (Başer, 2011, s. 162).

Tablo 6

Tarım-Dışı Sektörlerde Çalışan İşçilerin Ortalama Yıllık Gelir Tahminleri ve Reel Ücretler (1781–1851)

Yıllar	Tarım-Dışı Sektörlerde Çalışan İşçilerin Ortalama Yıllık Gelir Tahminleri (1781–1851) (£) (pound)	Yıllar	Reel Ücretler (1781–1850)
1781	23,13	1781	118,8
1797	25,09	1797	138,8
1805	36,87	1805	186,7
1815	43,94	1815	182,6
1827	43,65	1827	140,8
1835	39,29	1835	112,8
1851	44,83	1851	100,0

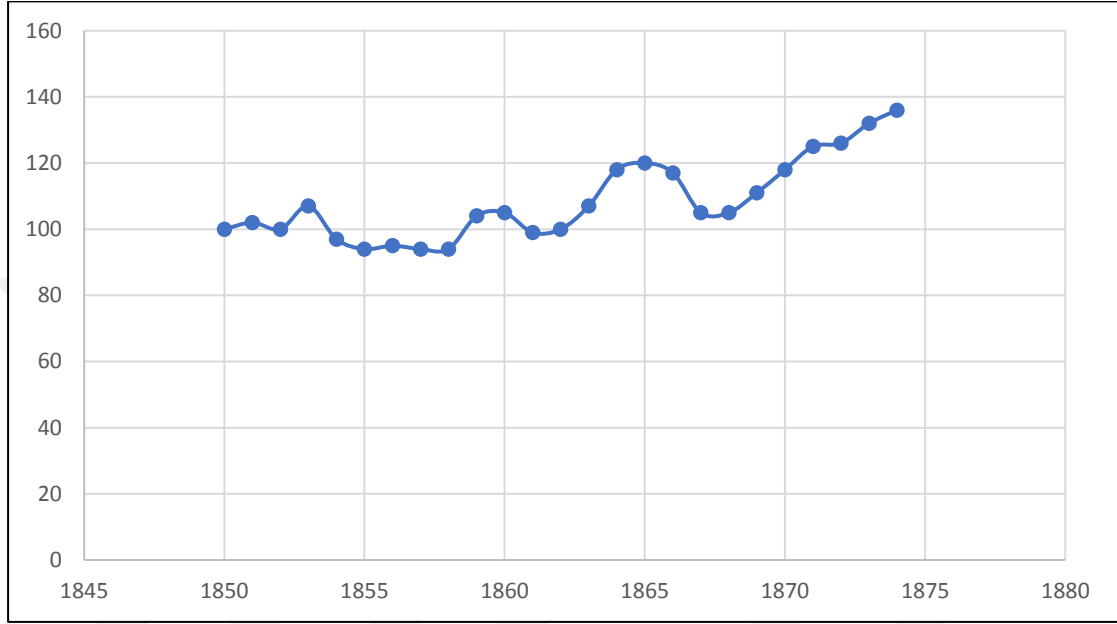
Kaynak: (Başer, 2011, s. 162-163)

Tablo 6’da tarım sektöründe çalışan işçi ücretleri ve sanayi devrimi esnasında reel ücretler gösterilmiştir. 1781 ile 1815 yılları arasındaki dönemde reel ücretlerde ciddi bir artış görülse de sonraki dönemde bu artış daha statik bir hal almış ve daha düşük düzeyde seyretmiştir. Buna ek olarak reel ücretlerde görülen artışlar, nominal artışlara paralel olarak arttığı, 1815’den sonraki yıllarda ise görece yavaşladığı ve bazen gerilediği görülmüştür. Sonuç olarak 1815 ve 1850 yılları arasında ki 35 yıllık dönemde reel ücretler yaklaşık %85 oranında düşmüştür.

Sanayi devrimi esnasında fabrikalaşmanın yaygınlaşması, makineleşme sonucu üretim lehinde oluşan dönüşüm, kadın ve çocukların işgücüne dahil olması üretimde önemli bir artış sağlamıştır. Sanayi sektöründe ortaya çıkan üretim artışı bu alanla sınırlı kalmamış, tarım sektöründe de benzer bir durum ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi sonucu ortaya çıkan verimlilik artışı, emek yoğun temelli malların üretimini hızlandırmış ve kırsal alanda da kapitalist yönlü bir dönüşüm gerçekleşmiştir (Başer, 2011, s. 163-164).

Kıta Avrupa’sında ve özellikle İngiltere’de, sanayileşme sonucu oluşan işgücü açığı, iç göçle oluşan emek gücü ile karşılanamamış ve başta İrlanda, Galler ve İskoçya gibi çeşitli ülkelerden yapılan kitlesel göçler sayesinde iş gücü talebi karşılanabilmiştir. Buna ek olarak üretim yapısındaki değişim ve dönüşümün daha fazla vasıfsız emeğe ihtiyaç duyması, kadın ve çocukları sanayi işçisi yapmış ve sınıfsal anlamda işçi sınıfı yapısal bir değişime ve dönüşüme uğramıştır (Braudel, 2017, s. 490-491).

Yeni fabrikaların ortaya çıkışı ve iş gücü talebi sonucu oluşan iç ve dış hareketleri İngiltere’de kent nüfusunu ciddi oranda artırmış ve yeni şehirlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Kentlerdeki nüfusun büyük bir kısmını oluşturan, ortak hareket etme bilincini dönemsel anlamada kavramaya başlayan sanayi işçisi, 18 ve 19. Yüzyıl İngiltere’inde bir sınıf karakteri kazanmasına rağmen o döneme ait reel ücretler geçimlik düzeyin üstüne çıkamamıştır (Neale, 1985, s. 116-117).

Şekil 5. İngiltere’de Reel Ücretler

Kaynak: (Başer, 2011, s. 164)

Öyle ki Şekil 5’de görüleceği gibi 1780 ve 1850 arasındaki endeksler dikkate alındığında reel ücretlerde %16’lık bir kayıp söz konusu olmuştur. Buna ek olarak 1780 ile 1850 yılları arasındaki dönemde, kırsal alandaki tarım işçisinin yaşam standartlarında ki gelişme %60, sanayi işçisinin %86 ve genel proleter sınıfın yaşam standartlarında ki net artış %140’a ulaşmıştır. 70 yıllık dönemde ki üretim ve kârlardaki artış ile bu oranlar kıyaslandığında işçi sınıfının yaşam standartlarındaki bu gelişme çok yavaş olmuştur (Başer, 2011, s. 165-166). Her ne kadar Sanayi Devrimini takip den yıllarda sınıf mücadelesi reel ücretler anlamda bir başarı sağlamış olsa da bu oran sanayi devriminin başarısının hissedildiği 1850 sonrasında bile %36 gibi cüzi bir oranda kalmıştır.

Sanayideki ve sanayi dışı sektörlerdeki üretim lehine olan gelişim emeğin yeniden dağıtılmasını gerektirmiştir. Sanayi dışı sektörlerden özellikle de tarımdan sağlanan bu işgücü aktarımı Sanayi Devrimi İngiltere’inde emek açısından ciddi

yapısal dönüşümler ve değişimlerle sonuçlanmıştır. Bu dönüşüm ve değişim olgusu, kırsal alandaki küçük çiftçinin işini kaybetmesine yedek sanayi işçisi konumuna gelmesine sebep olmuştur. Emeğin yeniden dağıtımı, tarımsal faaliyetlerde radikal bazı dönüşümlere neden olmuş ve bu dönüşümler verimlilik artışıyla sonuçlanmıştır. Öyle ki 19. Yüzyılın ortalarında İngiliz tarımı 18. yüzyıla kıyasla yaklaşık 3 kat artış göstermiş ve ülke nüfusunun yaklaşık %98'inin tahıl ihtiyacını karşılayabilir hale gelmiştir (Hobsbawm E. , 2019, s. 60-61).

Sanayi devriminin ilk yıllarında, işçi sınıfının tamamı, sanılanın aksine fabrikalarda istihdam edilmemiştir. Sanayi devrimi, vasıflı işçilerin, feodal bir yapı taşıyan zanaatkârların ve çiftçilerin sayılarının, büyük ölçekli ve kitlesel üretim çevresinde artışına yol açmıştır. Fakat 19 yüzyılın ilk yarısında makineleşmenin ve piyasa sisteminin ilerleyişi bu grupları iş ve işçi³⁶ gruplarını ekarte etmiştir.

19. yüzyılın ortalarına doğru 1830 ve 1850 arasında ciddi iktisadi sorunlar ortaya çıkmıştır. İktisadi büyümede ve kalkınmada ciddi bir yavaşlama görülmüş ve 1848'de bu bunalım zirveye çıkmıştır. Sanayi işçisinin ve kentlerde yaşayan yoksulların ayaklanması, İngiltere'de ve Kıta Avrupa'sında 1848 devrimlerine neden olmuş ve İngiltere'de Chartist Hareketi (1838–1848) ortaya çıkarmıştır. Reel ücretleri geçimlik düzeyde tutmak isteyen kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki anlaşmazlık, dönemin iktisadi yapısındaki inişli çıkışlı yapı ile de birleşince iktisadi kriz bir ölçüde toplumsal bir krize dönüşmüştür. Görece küçük burjuvazinin proleterleşmesi, çiftçilerin ve üreticilerin mülksüzleşmesi problemin daha karmaşıklaşmasına neden olmuştur (Başer, 2011, s. 169). Sanayi Devriminin ortaya çıkardığı iktisadi, siyasi ve toplumsal anlamdaki dönüşüm sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda büyük bir yoğunlaşma ve kutuplaşma sürecini de beraberinde getirmiştir (Engels, 2005, s. 20-21). Makineleşmenin artışı ve sermaye birikiminin kendini yeniden üretmesi, nüfus artışının da bu eğilimi desteklemesi, toplumsal ve sınıfsal anlamdaki yoğunlaşmayı ve kutuplaşmayı desteklemiştir. Bunun sonucu olarak da sanayi devrimi ile toplumsal sınıflar ve yapılar yeniden tanımlanmıştır.

³⁶ Bir ölçüde eğitilmiş ve vasıflı işçi gruplarının dışlanması, 1830'lardan itibaren, İngiltere'de iflas eden ve ülkenin dört bir yanına dağılan ve eğitimini aldıkları işlerde ırgat gibi çalıştırılan işçi gruplarının üretim sürecinde uzaklaştırmış ve bağımsızlıklarını yitiren zanaatkârlar vasıfsız emek gücüne dönüşmüştür *bkz. Devrim Çağı (1789-1848) (Hobsbawm E. , 2019, s. 227-228).*

1.6.6. Örgütsel Bir Olgu: Fabrika

1.6.6.1. Sermayenin Etkisi

Sanayi Devrimini, insanlık tarihi açısından önemli hale getiren ve sebep olduğu yapısal değişimlerle Kıta Avrupası'nda ve dünyada köklü dönüşümlere neden olan birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi, sanayi devriminde karakterize etme özelliği bulunan, sermaye birikim sürecidir. Sanayi Devrimi esnasında fabrikalaşmanın oluşundaki en önemli itici ve dinamik güç kendini sürekli olarak yenileyen ve üreten sermaye birikimidir.

İngiltere'de 17. yüzyılın sonlarında milli gelir ve yatırım istatistikleri incelendiğinde, milli gelirin %5'inin yatırıma ayrılığı görülmüştür. Sanayi Devrimiyle beraber 1850'lerin sonlarında bu oran %10'a çıkmıştır. Buna ek olarak, yaklaşık yüzyıllık dönemde yatırımın niteliği ciddi anlamda değişmiş ve dönüşmüştür (Başer, 2011, s. 245-246).

Çitleme Hareketinin ortaya çıkışı, kentleşmenin hızlanması, ticaretle ve ulaşımdaki gelişmeler ve makineleşmenin ülke çapındaki üretim tekniğini dönüştürmesi, İngiltere'de 18. Yüzyılın ilk yarısından sermaye birikimi ile birleşince büyük bir yatırım ağının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Deane, 1979, s. 147-148). Sanayi Devriminin oluşumunda ve gelişiminde öncü sektörler olan pamuklu dokuma, demir ve madencilik sektörleri, bu yatırım ağı sonucunda ciddi anlamda gelişmiş ve sermaye birikiminin yeniden üretimini hızlandırmıştır.

Pamuk dokuma sanayiinde, en verimli dönem 1830-1815 yılları arasında ki buhar enerjisinin üretim tekniğinde kullanılmaya başladığı 15 yıllık dönemde olmuştur. Bu 15 yıllık dönemde, üretim dokuma sanayiinde kullanılan buharlı makinanın ortaya çıkışıyla verimlilik 4 kat artmış, feodal bir yapı taşıyan el tezgâhları bu dönemde terk edilmiştir (Başer, 2011, s. 246). Üretimde ortaya çıkan bu dönüşümün en büyük sebebi, sermaye birikiminin itici ve kendini yeniden üretme kabiliyeti olmuştur.

Tablo 7

İngiltere’de Pamuklu Dokuma Sanayiinin Ortalama Büyüklüğü ve Sayısı (1797–1850)

Yıllar	Fabrika Sayısı	Yıllık Bazda Pamuk İthalatı (milyon lb.)	Fabrika Başına Düşen Miktar (lb.)
1797	900	30	33.000
1833-1834	1.125	300	270.000
1850	1.407	600	430.000

Kaynak: (Başer, 2011, s. 247)

Tablo 7’de de görüleceği gibi Sanayi Devriminin ilk yıllarında, pamuklu dokuma sanayiinde buhar gücünün henüz kullanılmadığı yıllarda, yıllık bazda 900 fabrika ile üretim yapılırken fabrika başına düşen üretim miktarı 33.000 libredir. Buna karşın pamuk dokuma sanayiinde, buhar gücünün kullanılmasıyla, fabrika sayısındaki artış 50 yıllık dönemde yaklaşık %25 artmış, ithalat yıllık bazda 9’a katlanmıştır. Sanayi devriminin ise sonuna gelindiğinde üretim hacmi ise 430.000 libreye kadar ulaşmıştır.

Sanayi Devrimi esnasında, sermaye stokunda meydana gelen bu denli büyük artışın diğer önemli bir sebebi 1820’lerden sonra gelişen ve canlanan 1840-1850 arasındaki 10 yıllık dönemde zirveye ulaşan tasarruf hadlerindeki artış olmuştur. Buna ek olarak fiyatlardaki yükseliş ve doğal olarak enflasyonun ortaya çıkışı sermaye oluşumunu tetiklemiştir. Enflasyonun sonucu ortaya çıkan kâr artışı sanayiciyi üretime ve yatırıma teşvik etmiş ve sermaye birikimi kendini yeniden üretme imkânı bulmuştur (Vries, 1994, s. 256-257). Fakat bu durum Sanayi Devrimi esnasında beklenildiği ölçüde olmamıştır. Çünkü sanayi devriminin etkin olduğu dönemdeki yatırım haddinin ve sermaye birikiminin kendini yeniden üretme hızı enflasyonun önüne geçmiş ve kesintisiz bir üretim döneminin önü açılmıştır.

Tablo 8
İngiltere’de Fiyatlar: (1790-1850)

Yıllar	Fiyat Endeksi	Yıllar	Fiyat Endeksi	Yıllar	Fiyat Endeksi
1790	89,4	1811	144,4	1832	91,5
1791	89,8	1812	162,7	1833	83,6
1792	88,2	1813	169,9	1834	85,5
1793	96,5	1814	153,7	1835	82,5
1794	98,6	1815	128,9	1836	91,2
1795	114,8	1816	119,6	1837	92,3
1796	116,2	1817	132,9	1838	94,8
1797	106,3	1818	139,7	1839	101,3
1798	106,9	1819	129,1	1840	103,5
1799	123,6	1820	117,4	1841	97,1
1800	151,0	1821	99,6	1842	82,8
1801	165,7	1822	89,9	1843	74,7
1802	132,2	1823	96,6	1844	80,1
1803	124,6	1824	109,9	1845	82,3
1804	124,5	1825	115,0	1846	81,0
1805	138,2	1826	102,0	1847	93,8
1806	136,5	1827	99,8	1848	80,8
1807	132,2	1828	95,4	1849	71,9
1808	145,5	1829	96,8	1850	73,1
1809	159,0	1830	97,5		
1810	155,4	1831	99,3		

Kaynak: (Daunton, 1995, s. 580-581)

Tablo 8’de görüleceği gibi 1790-1850 arasındaki dönemde ki fiyat endekslerindeki düşüş sermaye stokunun oluşumunda enflasyonun etkisinin, o dönem için en az düzeyde olduğunu kanıtlar niteliktedir. O dönem için sermaye stokunu artıran etmen enflasyon değil, teknolojik gelişme sonucu ortaya çıkan ve sürekli azalan maliyetlerdeki düşüş olmuştur. Fiyatlardaki azalışa rağmen, maliyetlerdeki düşüş, sermaye stokunu desteklemiş ve yeniden üretimini tetiklemiştir.

İngiltere’de Sanayi Devriminin ortaya çıkışı ve gelişimi, bir anlamda sermaye birikiminin bir süreci olarak kabul edilmektedir. Sermaye stokunun sektörel bazda artışı, sanayi devriminin oluşumunda ve gelişiminde dinamik bir güç oluşu ve kapitalist yapının İngiltere özelinde Kıta Avrupa’ında yayılımında ki önemi, sermaye stokunu, ortaya çıkan dönüşüm dinamizmi açısından önemli bir faktör haline getirmiştir.

Tablo 9

İngiltere’de Başlıca Sektörlerdeki Gayri Safi Sermaye Birikiminin Payları (%)

	1770	1790-1810	1815-1820	1830-1835
Tarım	28,4	22,5	21,3	11,6
Ulaşım	14,2	15,0	15,2	16,7
İnşaat	24,8	31,9	33,9	28,9
İmalât ve Ticaret	24,2	25,0	25,8	26,2
Makine, Fabrika	8,3	12,5	(15,6)	20,3
Dış Yatırım	8,6	5,6	3,8	16,5
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0
Sermaye Birikimi Bazında Yatırım Hızı/GSMH	% 6,9	% 9,0	% 8,0	% 11,0

Kaynak: (Crouzet, 1972, s. 24-25)

Tablo 9’da da görüleceği gibi 1770’ten 1835’e kadarki dönemde tarım sektöründe ki sermaye birikimi ciddi anlamda azalmış ve tarım sektörünün toplam sermaye birikimi içindeki pay %50 oranında gerilemiştir. Buna ek olarak aynı dönemde makine ve fabrika yatırımlarındaki artış %8,3’ten %20,3’e çıkmıştır. Ticarete, ulaşım ve inşaatteki artış endüstri devrimi boyunca önemini korumuştur. Bu süreçte sermaye birikiminde oluşan yaklaşık 4 katlık artışa, GSMH’deki 2.5 katlık artış eşlik etmiştir. Bu dönemdeki yatırım hızı, Sanayi Devriminin başında %6,9 iken, Devrimin sonunda %11’e yükselmiştir.

İngiltere’de 1760 ve 1860 yılları arasında ki 100 yıllık dönem dikkate alındığında, 19 yüzyılın ikinci yarsına kadar oluşan sermaye birikimi, sabit sermaye yatırımları tarafından oluşturulmuştur. Bu dönemde bu yatırımlar ciddi anlamda artmış, öyle ki dönem içindeki sermaye yatırımları dönem sonuna kadar yaklaşık 9 kat artış göstermiştir.

Tablo 10

Toplam Yatırımlar (1760–1860)

Yıllar	Sabit Sermaye	Yabancı Yatırım	Toplam Yatırım	Toplam Yatırım / GSMH (yüzde)
1761-1770	7,5	0,6	8,0	8
1771-1780	8,0	1,0	12,0	12
1781-1790	12,0	2,5	17,5	15
1791-1800	13,5	1,5	19,0	17
1801-1810	15,5	- 2,0	17,5	13
1811-1820	22,5	7,0	29,5	15
1821-1830	29,5	8,5	44,0	15
1831-1840	39,5	5,5	43,5	16
1841-1850	44,5	8,5	65,0	16
1851-1860	59,0	20,0	88,5	16

Kaynak: (Feinstein, 1994, s. 211-212)

Sonuç olarak bakıldığında sanayi devrimi esnasında, sermaye birikiminin etkisini açıklamak için sektörel bazdaki gelişmelerin ve dönüşümlerin etkisini irdelemek gerekmektedir. Sanayi Devrimi esnasında sektörel bazda oluşan bu hızlı değişim ve dönüşüm sermaye birikimi artışının bir sonucudur. Sektörel bazda yapılan yatırımlar sonucu, kapitalist formda oluşan yeni sistem kendini besleyen ve yeniden üretim bir yapı ile hızla büyümüştür. Bu büyümenin ana dinamiği ise sermaye birikimi olmuştur. Sermaye birikiminin verimlik arzusu Kıta Avrupa'sında sektörel bazda bazı dönüşümler ve değişimleri tetiklemiş ve fabrika sisteminin doğuşunu hazırlamıştır.

1.6.6.2. Fabrikanın Doğuşu

18. yüzyılın sonu, özellikle de 1790- 1800 yılları arasındaki 10 yıllık dönem, üretim sistemi içerisinde fabrikanın doğuşunda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Sanayi devrimin en önemli dinamikleri olan, pamuklu dokuma sanayii ve buhar makinasının birbirini tamamlar nitelikteki hızlı gelişimi, fabrika sisteminin gelişimini önemli ölçüde desteklemiş ve üretim sistemlerindeki yapısal ve mekânsal dönüşümü ciddi anlamda tetiklemiştir.

İngiltere'nin iktisadi, siyasi ve toplumsal anlamda kapitalist bir yapı lehinde dönüşümünde, teknoloji alanındaki gelişmelerin önemli etkisi olmuş, kapitalist formasyonun daha önce ulaşmadığı alanlara, sistemli bir biçimde yayılması bu sayede gerçekleşmiştir (Gökten, 2013, s. 112).

İngiltere'de kapitalizmin fikrî alt yapısı, üretim sürecindeki bazı yapıları ve ilişkileri önemli ölçüde etkilemiştir. Üretim artışı ve verimlilik bu değişim ve dönüşümdeki en önemli unsurlardır. İngiltere'de 1730'dan 1760'a kadarki 30 yıllık dönemde demir üretimi yaklaşık %50 oranında artmış, pamuklu dokuma sanayiinin yaygınlaşması, pamuğun tüketimini 1740-1770 arasında %117 oranında artırmıştır. Buna ek olarak 1760'lı yıllarda buhar makinesin³⁷ icadı üretim yapısındaki devrim niteliğinde bir dönüşümü tetiklemiş, 1775'de bu makineler sanayide kullanılmaya başlanmıştır. 1730-1760 dönemindeki demir üretimi yüzyılın sonuna kadar hız

³⁷ İngiltere'de 19. Yüzyılın başında 1000 adet buhar makinesi 10.000 HP güç sağlarken, 1800-1815 arasındaki teknolojik gelişmeler bu gücü 210.000 HP'ye yükseltmiştir. 1801'de sadece pamuklu dokuma sanayiinde, 3000 HP, 1810-1815 arasında 10.000 ve 1835'te 40.000 HP kapasite güç kullanılıyordu. 19. Yüzyılın ortasında sanayi sektöründeki bu güç kullanımı yaklaşık 250.000 HP'ye çıkmıştır. Bu sayılar kapitalist gelişimde teknolojinin dinamizmini ve bu dönüşünde itici bir güç olduğunu kanıtlar niteliktedir. (HP=Beygir Gücü) (Başer, 2011, s. 259)

kesmemiş ve 1776'da ilk demir ray üretimi gerçekleşmiştir (Beaud, 2016, s. 102-103). 1785'de ilk iplik fabrikası faaliyete geçirilmiştir. Fabrikalardaki makineleşme, üretim ilişkileri ve üretim organizasyonunu kapitalist bir formda yeniden düzenlemiş ve dönüşüme uğratmıştır. Bu değişim ve dönüşümün bir sonucu olarak, çalışma koşulları, hiçbir esnekliğin olmadığı mekanik bir formda yeniden düzenlenmiştir (Gökten, 2013, s. 113). Böylece İngiltere'de üretim yapısında ve ilişkilerinde kapitalist dönüşün başlamış ve fabrikanın yaygınlaşması Sanayi Devriminin etkinliğini daha artırmıştır.

Sömürgeleştirme hareketi, ticaretin gelişip bir ölçüde küreselleşmesi, temel gıda maddelerinin üretimdeki dönüşüm sonucu bollaşması, çitleme hareketi sonrası ortaya çıkan tarımsal modernizasyon, sınıfsal anlamdaki bir dönüşümün ürünü olarak proletaryanın ortaya çıkışı ve kendini yeniden üreten dinamik bir yapı olan semeye birikiminin genişlemesi, fabrikalaşmayı İngiltere özelinde Kıta Avrupa'sında yaymış ve gelişimini hızlandırmıştır.

Tablo 11
İmalat Çıktısına Göre Nispi Paylar, 1750-1900

	1750	1800	1830	1860	1880	1900
Kıta Avrupası	23.2	28.1	34.2	53.2	61.3	62.0
İngiltere	1.9	4.3	9.5	19.9	22.9	18.5
Almanya	2.9	3.2	3.2	4.2	4.4	4.7
Fransa	4.0	4.2	5.2	7.9	7.8	6.8
Almanya	2.9	3.5	3.5	4.9	8.5	13.2
İtalya	2.4	2.5	2.3	2.5	2.5	2.5
Rusya	5.0	5.6	5.6	7.0	7.6	8.8
ABD	0.1	0.8	2.4	7.2	14.7	23.6
Japonya	3.8	3.5	2.8	2.6	2.4	2.4
3. Dünya Ülkeleri	73.0	67.7	60.5	36.6	20.9	11.0
Çin	32.8	33.3	29.8	19.7	12.5	6.2
Hindistan/Pakistan	24.5	19.7	17.6	8.6	2.8	1.7

Kaynak: (Kennedy, 1988, s. 149) Rise and Fall of The Great Powers

Tablo 11'de bazı seçilmiş ülkelerin, dünya imalat verimliliği içerisindeki payları dikkate alındığında özellikle İngiltere'nin, Kıta Avrupa'sındaki ve diğer dünya ülkelerinden farkı göze çarpmaktadır. Sanayi Devrimin ve fabrikalaşmanın etkin olduğu 1800 ve 1860 arası dönemde İngiltere'deki imalat Kıta Avrupa'sındaki imalatın yaklaşık üçte ikisini oluşturmuştur. İngiltere'nin bu dönemde imalattaki nispi artışı, fabrikalaşmanın bir sonucu olarak görülmüştür.

Fabrika sistemi ile Kıta Avrupa'sında önemli ölçüde kitle üretim hareketi başlamış, mekanik enerji üretim sistemi içerisindeki verimliliği ve üretim ilişkilerindeki

sosyolojik yapıyı ciddi anlamda değiştirmiş ve dönüştürmüştür (Deane, 1979, s. 144). Feodal bir yapı taşıyan manifaktür üretim sistemindeki, teknik iş bölümü fabrikalaşma sonucu mekanik iş bölümüne dönüşmüş, dağınık halde bulunan emek gücü, fabrikalaşma sonucunda proletarya ismi altında sınıfsal bir örgütlenmeye kavuşmuştur. Buna ek olarak Kıta Avrupa’sındaki fabrikalaşma, üretimi homojen bir hale getirmiş ve kişi başına düşen sanayileşme düzeyleri Avrupa’da ciddi anlamda artmıştır.

Tablo 12

Kişi Başına Düşen Sanayileşme Seviyeleri (%) 1750-1900

	1750	1800	1830	1860	1880	1900
Kıta Avrupası	8	8	11	16	24	35
İngiltere	10	16	25	64	87	100
Almanya	7	7	8	11	15	23
Fransa	9	9	12	20	28	39
Almanya	8	8	9	15	25	52
İtalya	8	8	8	10	12	17
Rusya	6	6	7	8	10	15
ABD	4	9	14	21	38	69
Japonya	7	7	7	7	9	12
3. Dünya Ülkeleri	7	6	6	4	3	2
Çin	8	6	6	4	4	3
Hindistan/Pakistan	7	6	6	3	2	1

Kaynak: (Kennedy, 1988, s. 149) Rise and Fall of The Great Powers

Tablo 12’de kıta Avrupa’sında ve küresel çapta seçilmiş bazı ülkelerin sanayileşme düzeyleri yer almaktadır. Kıta Avrupası’ndaki sanayileşme düzeyi 19. Yüzyılın başında %8 düzeyindeyken, Sanayi Devrimi ve İngiltere’nin imalat sanayiindeki atılımı sonrasında oran %35’lere kadar yükselmiştir. Buna ek olarak Sanayi Devriminin küresel çapta yayılımı yüzyılın sonunda sanayileşme seviyelerini ve üretimi ciddi anlamda yükseltmiş ve küresel çapta kapitalist bir dönüşümü tetiklemiştir.

Sonuç olarak bakıldığında Sanayi Devrimi yüzyılı, sermaye birikiminin ciddi anlamda geliştiği, fabrikanın önemli ölçüde yayıldığı, toplumsal ve sınıfsal anlamda önemli değişikliklerin ve dönüşümlerin olduğu bir yüzyıl olmuştur. Buna ek olarak bu yüzyılda, kapitalizm kendine uygun üretim tarzını şekillendirmiş ve bu sayede küreselleşmesi hızlanmıştır. 18. Yüzyılda ticaretin ve piyasa sistemin gelişmesi, üretim verimliliğini tetiklemiş, geleneksel biçimli fabrikaların yerini yeni teknikler almış ve enerji kaynaklarına dayanan fabrikalaşma süreci hızlanmıştır.

Üretim tekniğindeki ve verimliliğindeki bu değişim ve dönüşüm tarihsel süreç içerisindeki sermaye örgütlenmesini önemli ölçüde değiştirmiştir.

$$M \rightarrow C \rightarrow \begin{cases} mp \\ lp \end{cases} \rightarrow P \rightarrow C' \rightarrow M'$$

Bir miktar sermaye sahibi imalatçı (M), bu parayı üretim için gerekli malların temini için harcar (emek gücü lp, üretim araçları mp), üretim amacıyla (P) düzenler ve sonuç olarak, verimlilik açısından daha yüksek değer taşıyan (C') üretilir. Bu üretim sonucundaki değer, (C)'den daha büyüktür (Beaud, 2002, s. 79-80).

Sermaye ağında ve üretim tekniğinde ortaya çıkan bu dönüşüm, fabrikanın ortaya çıkışı ve gelişimi ile tamamlanmıştır. Fabrikalaşmaya ek olarak emek gücündeki bollaşma, tarımsal üretim tekniklerinin gelişimi ve nüfus artışı, Sanayi Devriminin Kıta Avrupa'sındaki dönüştürücü rolüne önemli ölçüde destek vermiştir.

Amerika'da ve Fransa'da ortaya çıkan ve tipolojik anlamda devrim özelliği taşıyan hareketlerin Sanayi Devrimi ile perçinlenmesi, kapitalist yapıyı iktisadi, siyasi ve toplumsal kurumların içine sokmuş ve sistemsel anlamda geri dönülemez ve karşı konulamaz bir yapı olarak tarihsel süreç içerisinde yerini almıştır. Küresel anlamda piyasa sisteminin genişlemesi ve üretim ilişkilerinde yeni örgütsel yapılanmalar, İngiltere özelinde Kıta Avrupa'sında önem kazanmasıyla, kapitalist yapının dönüştürücü özelliği daha da önem kazanmıştır.

Sanayi Devriminde, iktisadi ve toplumsal yapıda ortaya çıkan bu değişim ve dönüşüm hareketinin en önemli sac ayağı devlet olmuştur. Küresel anlamda piyasanın oluşumu, yeni üretim tekniklerinin desteklemesi ve sermaye stokunun bu alanlara kaydırılması devletin sanayi devriminde ki etkinliğini destekler nitelikteki faaliyetlerden olmuştur. Devletin bu denli etkinliği, Sanayi Devriminin küresel yayılımını hızlandırmıştır.

Her ne kadar Sanayi Devrimi İngiltere özelinde okunup değerlendirilse de, sebep olduğu değişim ve sonuçlar nedeniyle tarihsel kapitalizmin tartışmasız en önemli dönüm noktalarından bir olmuştur. Öyle ki tarihsel yapı, içeriden sonradan ortaya çıkan bütün değişim ve dönüşüm hareketlerinin çekirdeğini içinde barındırmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ULUSAL KAPİTALİZMDEN KÜRESEL KAPİTALİZME

2.1. BÜYÜK BUHRANDAN BÜYÜK SAVAŞA (1873-1914)

Kapitalist yapının ve düzenin egemen olmadığı dönemlerde siyasi ve iktisadi yapı, tarihsel süreç içerisinde çok fazla kriz ve bunalımla karşı karşıya kalmamıştır. Kapitalist yapının ve sanayileşmenin ortaya çıkışı belli bir refah dönemi ve büyümeyi beraberinde getirir de süreklilik arz eden bir krizler döneminin de ortaya çıkışına neden olmuştur. Fiyatların düşmesi sonucu kârların azalışı, piyasa koşullarındaki rekabet, savaş sonrası oluşan yeniden inşa sorunu, üretim kapasitesindeki aşırı büyümenin taleple karşılanmaması gibi sorunlar 19. Yüzyıl krizlerinin başlıca nedenlerinden olmuştur (Beaud, 2016, s. 187).

1873 yılında başlayıp, 1880-1888 arasındaki 8 yıllık dönemde kesintiye uğramasına rağmen yüzyılın sonuna kadar devam eden süreç, iktisat tarihçilerinin (Great Depression) “Büyük Depresyon” adını verdikleri bunalım dönemidir. Bu dönem kapitalizmin daha verimli ve refah dönemi olarak adlandırılan (1800-1870) birinci evresine nispeten krizlerin ve bunalımın olduğu bir dönem olarak kabul edilmiştir (Dobb, 1950, s. 271).

Bunalım veya depresyon terimi, iktisadi yapıdaki bir bozulma, bir çöküş veya ticaret dengesinde ortaya çıkan negatif yönlü bir salınım ile aynı anlamda kullanılmıştır. Özellikle 1873 yılında ki Büyük Depresyondan sonra kullanım, terimler üzerindeki fikir birliğini önemli ölçüde sağlamış ve bunalım ve depresyon kelimeleri, iktisadi yapıdan başlayan negatif yönlü salınımları sosyal ve toplumsal bütün kurumlara sirayet etmesi anlamında kullanılmıştır (Beales, 1934, s. 66-67).

1873-1896 yılları arasındaki dönem, İngiltere için depresyon ve bunalım dönemi olarak ifade edilmiştir. Her ne kadar bu dönemde ortaya çıkan kriz, küresel bir nitelik taşısa da sahip olduğu özgül yapı itibarıyla bölgesel ve ülkesel açıdan birtakım farklılıklar göstermiştir. Bu dönemde Almanya ve ABD gibi ülkelerde bir çöküş ve ciddi bir kriz havası hakimken, Kıta Avrupa’sının iki önemli devleti Fransa ve İngiltere açısından bu kriz daha yumuşak, resesyon anlamında daha kontrol edilebilir bir formda gerçekleşmiştir (Rosenberg, 1943, s. 58-59). 1873 krizinin küresel çapta bir iktisadi

gerileyiŖe ve çöküŖe yol açması, kapitalizmin uzun yürüyüŖü açısından bir dönüm noktası özelliği taşımaktadır. Çünkü bu kriz içinde barındırdığı özgül yapılar itibariyle kapitalizm bir kriz olarak görölmüŖ ve tarihsel süreç içerisindeki diğer bunalım ve depresyonlardan ayrılmıŖtır.

19.yüzyılın sonlarına doğru ABD ve Kıta Avrupa'sının bazı bölgelerinde yaŖanan iflaslar ve “batık banker” faciaları İngiltere’de yaŖanmasa bile, bu dönemde İngiltere ekonomisi, ciddi anlamda etkilenmiŖ, o dönemde kadar gerçekteŖen hızlı geniŖleme ve büyüme duraksamıŖtır. Buna ek olarak fiyat, kâr ve faiz oranlarındaki düşüŖ krizi daha derinleŖtirmiŖtir (Hobsbawm E. , 2018, s. 120-121).

Tablo 13
İngiltere’de Fiyat Endeksi, 1871-1895

Ortalama	Kömür ve Metal	Tekstil	Tahıllar	Hayvansal Ürünler	Ŗeker, çay, tütün, kahve ve kakao	Toplam Endeks
1871-1875	100,0	100	100	100	100	100
1876-1880	66,7	85,4	85,4	102,6	90,2	92,0
1881-1885	60,7	76,9	76,9	98,6	75,1	83,5
1886-1890	61,5	66,5	66,5	84,8	56,8	70,6
1891-1895	63,6	60,3	60,3	84,6	53,7	68,3

Kaynak: (Saul, 1969, s. 14) The Myth of the Great Depression, 1873–1896

Bu dönemde ortaya çıkan fiyatlardaki ciddi düşüŖün ana nedeni; aşırı üretim sonrası oluŖan meta bolluğu, altını değerlenmesi ve kıtlaŖması, ulus devletler tarafında ortaya koyulan tarifeler ve İngiliz mallarına yönelik talep yaratmada ortaya çıkan verimsiz bir politika yapısı olarak görölmüŖtür (Özçelik, 2013, s. 52-53). Özellikle 1890-1895 dönemi İngiltere’nin iktisadi işleyiŖi açısından çok önemli bir dönüm noktası olmuŖtur. Bu dönemde ABD ve Almanya, çelik üretiminde İngiltere’yi geçmiŖ ve İngiltere üretim ve üretim verimliliğindeki liderliğini kaptırmıŖtır (Hobsbawm E. , 2018, s. 123-124).

Tablo 14

İngiltere Almanya ve ABD’de Taş Kömürü Demir ve Çelik Üretimi

Yıllar	İngiltere Kömür	Almanya Kömür	ABD Kömür	İngiltere Demir	Almanya Çelik	ABD Demir	Almanya Çelik	ABD Demir	Almanya Çelik
1871	117	29	42	7.9	3.7	2.7	1.5	4.8	1.9
1880	147	47	65	8.0	5.3	4.7	3.2	10.1	4.7
1890	182	70	143	9.1	6.0	8.5	7.4	20.4	17.2
1900	225	109	245	10.2	7.6	14.8	13.1	30.8	31.8
1913	292	190	571	10.5	8.2	17.3	15.4	37.7	39.7

Kaynak: (Beaud, A History of Capitalism, 1500-2000, 2002, s. 195)

Bu dönemde İngiltere iktisadi alanda ciddi bir bunalım dönemine girmiş, kalıcı bir deflasyonla mücadele etmiştir. İngiltere’nin içinde bulunduğu ve uzun süre deflasyon ticari anlamda o dönem için kronik bir hal almıştır (Selgin, 1997, s. 51-52).

1873 büyük depresyondan, birinci dünya savaşına kadarki dönemde Almanya’da ki büyüme oranları Fransa’ninkinden yaklaşık iki kat daha fazla olmuştur. Buna ek olarak ABD’deki büyüme İngiltere’yi önemli ölçüde geri bırakmıştır. Özellikle ABD’nin büyüme oranlarındaki üstünlüğü ikinci dünya savaşına kadar sürmüştür. 19. Yüzyılın sonuna kadarki dönemde başlayan ve bir bütün bir yüzyılı domino eden Fransa’nın da etkisinin olduğu İngiliz kapitalizmi görece nispeten bu krizle gerilemiş ve ABD ve Alman kapitalizminin güçlenmesine zemin hazırlamıştır (Wells, 1937, s. 238-239). Kriz öncesi dönemde dünyanın atölyesi olarak kabul edilen İngiltere’nin sanayi üretimindeki payı %32 iken depresyon sonrası bu oran %14'lere kadar gerilemiş, 1929 krizi arifesinde bu oran %9'lara kadar düşmüştür. Bu karşılık ABD’nin payı yukarıda bahsedilen dönemde sırasıyla %25, %35 ve %40 olmuştur (Beaud, 2016, s. 198).

1873 büyük depresyonu yalnızca üretim ve üretim verimliliğini etkilememiş, o dönemde küresel anlamda dinamik bir atılım sağlayan ticari yapıyı da İngiltere aleyhinde ciddi oranda etkilemiştir.

Tablo 15

Dünya Ticaretinin Dağıtımı (Yüzde) %

Yıllar	Büyük Britanya	Fransa	Batı Almanya	Avrupa'nın Geri Kalanı	ABD	Dünyanın Geri Kalanı
1880	23	11	10	27	10	19
1913	16	7	12	29	11	25
1928	14	6	9	22	14	35
1930	14	4	9	20	10	43
1948	13	5	2	22	16	43
1958	9	5	8	26	14	38

Kaynak: (Beaud, A History of Capitalism, 1500-2000, 2002, s. 144)

İngiltere krizin ilk yıllarında dünya ticaretinin yaklaşık dörtte birini karşılarken, krizle beraber dünya ticaretindeki tekeli önemli ölçüde sarsılmış ikinci dünya savaşı sonrasında bu oran sekizde birlere kadar gerilemiştir (Beaud, 2016, s. 198-199). Her ne kadar sözü edilen depresyon, bir küçülme ve gerileme tablosunu gösterse de bu dönemde ticaretin genişlemesi küresel anlamda devam etmiştir. Bu dönemde Kuzey Amerika, Batı Almanya ve Japonya küresel ticarete ki ileri atılımıyla dünya ticaretini etkilemiş ve Tablo 16'da görüleceği gibi, üretim verimliliği açısından da İngiltere'nin yerini bir ölçüde doldurmuş ve kapitalizmin küreselleşmesinde önemli rol oynamıştır.

Tablo 16

Üretim ve kişi Başına Üretim (On yıllık Dönemler İtibariyle)

Toplam Üretim	İngiltere	Fransa	Almanya	ABD	Japonya
1885-1894	23.8	15.7	32.9	44.7	18.7
1905-1914	14.0	18.4	17.7	36.7	24.3
1925-1929	16.3	11.5	26.5	33.2	27.8
Kişi Başına Üretim	İngiltere	Fransa	Almanya	ABD	Japonya
1905-1914	11.4	13.5	17.0	20.1	25.5
1925-1929	5.2	16.1	7.3	16.5	32.8
1952-1954	11.3	10.0	12.5	19.2	9.9

Kaynak: (Beaud, Kapitalizmin Tarihi, 2016, s. 196)

Avrupa merkezli kapitalist bir özellik taşıyan 1873 Büyük Depresyonuna sonuç olarak bakıldığında, küresel anlamda bir meta ilişki ağının önünü açmış, kapitalist yapını İngiliz tekelinde çıkararak değişim ve dönüşümünü yeniden yapılandırarak bir dönüm noktası işlevi görmüştür. Bu dönemde kapitalist yapının yeniden şekillenmesi, üretim ve üretim ilişkilerinin dönüşen yapı merkezinde yeniden örgütlenmesi, krizi bir ölçüde kapitalizmin küreselleşmesindeki en önemli unsur haline getirmiştir.

Büyük Depresyonla ortaya çıkan yeni dünya, tarihsel süreç içerisinde önemli farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Bu dönemle beraber, kapitalist yapı içerisinde önemli bir sac ayağı olan rekabetin yerini tekelleri yapı almış ve serbest rekabetin etkin olduğu yapıdan, tekelleri politikaların etkin olduğu bir yapıya geçiş olmuştur. Bu anlamda kriz, tipolojik anlamda kapitalizmi değiştirmiş ve kendine özgü, farklı formasyonda yeniden şekillendirmiştir.

1873 Büyük Depresyonu serbest rekabetçi kapitalist sistemi, tekel bir yapıya dönüştürürken Kıta Avrupası merkezli kapitalizmi, küresel ölçüğe taşımış bir ölçüde kapitalizmdeki İngiliz hegemonyasına son vermiştir.

2.1.1. İngiltere'nin Sonu Kapitalizmin Yeni Çağı

XX. yüzyılın başında İngiltere'nin iktisadi ve siyasi alanda ki gerilemeye başlaması küresel ölçekte bir dizi değişim ve dönüşümün yaşanmasına neden olmuştur. İngiltere'nin küresel düzendeki bu güç kaybı, ABD'nin dünya siyaseti ve ekonomisindeki yükselişine zemin hazırlamıştır (Dowd, 2006, s. 76-77). Bu güç değişiminden önce, İngiltere Birleşik Eyaletlerin yerini aldığı dönemin finansal anlamda en büyük kreditorü konumunda olmuş ve o dönem ait sermaye stokunun büyük bir kısmını yönetmiştir.

Fakat 1873 depresyonu ile başlayan sanayi üretimindeki gerileyiş ve ABD Almanya gibi yeni kapitalist ülkelerin ortaya çıkışı kapitalizmdeki İngiliz dominasyonuna son vermiştir. Her ne kadar bu dönem İngiltere için iktisadi ve siyasi alanda bir bunalım ve gerileyiş dönemi olarak görülse de özellikle Kuzey Amerika ve Batı Almanya'nın demir yolu sanayiinde gelişimi, üretim için gerekli olan -kömür ve çelik- gibi maddelerin temini konusundaki ileri atılımı, küresel ölçekte bir bunalıma sebep olmamış, bir anlamda güç dengelerindeki değişim ve dönüşümle sonuçlanmıştır.

Tablo 17
Sanayileşmiş Ülkelerin Üretimdeki Payları (%)

Yıllar	İngiltere	Fransa	Batı Almanya	ABD	Japonya	Dünyanın kalanı	geri
1870	32	10	11	23	Veri yok	18	
1881-1885	27	9	14	29	Veri yok	19	
1896-1900	20	8	17	30	1	20	
1906-1910	15	5	16	36	1	22	
1913	14	5	16	39	1	20	
1926-1929	9	6	12	44	2	23	
1936-1938	9	5	11	33	4	20	
1963	5	4	6	33	4	33	

Kaynak: (Beaud, Kapitalizmin Tarihi, 2016, s. 197)

XIX. başından XX. Yüzyılın sonuna kadar olan dönemde ki küresel istikrar³⁸ İngiliz kapitalizmin sonucunda gerçekleşmiştir. Küresel ve bölgesel anlamda bu istikrar döneminin sona ermesi kapitalizmin özgül yapısında var olan serbest rekabetçi yapıyı korumacı ve sınırlayıcı bir forma dönüştürmüştür (Hobsbawm E. , 2018, s. 201-202).

2.1.2. Altın Standardının Çöküşü

Altın standardı 1870-1914 döneminde uygulamaya konulan ülkenin ulusal parasının altın cinsinden tanımlandığı ve sabitlendiği sermaye denetiminin ve yapılandırmasının olmadığı bir sistemdir (Chacholiades, 1990, s. 488). Bu sistemde amaç; küresel ekonomik sistemdeki finansal genişlemeyi sınırlandırmak ve fiyatlardaki oluşabilecek salınımları kontrol altına almak olmuştur. Altının bir anlamda uluslararası ticarete bir ödeme aracı olarak kabul edildiği, iktisadi yapıda etkin kurumlar tarafından rezerv varlık olarak kabul edildiği bu dönemde, altın standardının uygulayan ülkelerin merkez bankaları, döviz karşısında resmi pariteyi korumak için sabit fiyattan altın alım satımını garanti etmiştir (Ayhan, 2008 , s. 61-62).

Her ne kadar birtakım krizler ve bunalımlar olsa da I. Dünya savaşına kadar ki dönem de küresel ticari yapı ve finansal sistem bir anlamda altın çağını yaşamıştır.

³⁸ İngiliz kapitalizminin bölgesel ve küresel ölçekteki istikrarın en büyük kurumsal destekçisi altın standardı olmuştur.

Savaşa kadar ki dönem de sermaye birikimi ve küresel ticari sistem hızla genişlemiş ve fiyat istikrar bazı negatif salınımlara rağmen sağlanmıştır. Buna ek olarak bu dönemde, kapitalizmin özgül yapısının bir sonucu olarak sermaye, emek ve mal piyasalarında küresel bir yapı ortaya çıkmış ve piyasa sistemi, kapitalizmin de etkisiyle ciddi anlamda dönüşmüştür (Cooper, Dornbusch, & Robert E, 1982, s. 3-4). Bu dönüşümün ve değişimin en önemli faktörü 19. yüzyılın sonundan 20. Yüzyılın sonuna kadar yürürlükte olan “altın standardı” olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan enflasyonist dalga ve fiyatlardaki astronomik yükseliş altın standardına karşı bir kuşku ortaya çıkarmış ve bazı ülkeler altın standardını terk etmişlerdir. Savaş sonrasında ortaya çıkan bunalım Kıta Avrupa’sını ciddi anlamda etkilemiştir (Ayhan, 2008 , s. 61-62). Öyle ki, Kapitalizmin önemli krizlerinden birisi olan I. Dünya savaşının ardından Almanya yıkılmış ve Kıta Avrupası üretim ve tüketim maddesi temininde ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Özellikle 1918-1923 arasında 5 yıllık dönemde Almayandaki ürün fiyatlar önceki döneme göre 1 trilyon kat artmış ve Kıta Avrupası enflasyonist baskının ciddi anlamda hissedildiği bir döneme girmiştir. Bu dönemde Avusturya’da yaklaşık 14.000 kat, Polonya’da 2,5 milyon kat, Rusya’da 4 milyon kat artmıştır (Karadeniz, 2019, s. 45).

Savaş sonrası İngiltere’nin eski gücüne kavuşmak ve sterlini tekrar rezerv para haline getirmek için altın konvertibilitesine geçme çalışmaları, İngiltere de ve Kıta Avrupası’nda işsizliğe neden olmuştur. Öyle ki bu dönemde sanayi üretiminin en önemli sac ayağı olan demir çelik işçilerinin yarısı, maden sektörünün yaklaşık üçte biri işsiz kalmıştır. Savaşın hemen sonrasında Kıta Avrupa’sındaki işsiz sayısı 1 milyon iken 1930’a gelindiğinde bu rakam 3 milyonu aşmıştır (Dowd, 2006, s. 146-147).

Savaş, altın teminindeki zorluklar, iktisadi yapıdaki enflasyonist ortam ve işsizlik, uluslararası para sisteminde bir reform düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Bu reform düşüncesi 1922 yılında “gold exchange standard” altın kur standardı ortaya çıkarmıştır. Bu standarda göre, iktisadi anlamda büyük ülkelerin altın konvertibilitesi sürerken, görece daha küçük ülkelerin döviz paritelerine altın kur sistemi yerleştirilmiştir (Hawtrey, 1919, s. 433).

Bu sistem rezerv para konumunda olan sterlin gibi para birimlerini içermektedir. Dolayısıyla, iktisadi anlamda küçük ülkelerin para birimleri bu sistem ile dönüştürülmüş ve rezerv para cinsi güçlü kılınmaya çalışılmıştır. Fakat bu sistem de finansal yapıda ve fiyat istikrarında ortaya çıkan bunalımları düzeltememiş ve sistem 1931 yılında tamamen çökmüştür (Ayhan, 2008 , s. 62). Sonuç olarak bakıldığında, 1929 büyük

öncesi yaşanan ve kapitalizmin özgül yapısından kaynaklanan bu durum iktisadi anlamda yeni bir sistemin zorunluluğunu ortaya koymuştur.

2.1.3. Gücün Dönüşümü ve Kapitalizmin Yeni Çağ

1873 büyük depresyonundan 1914 I. Dünya savaşına kadar olan dönemde, İngiltere endüstrileşmenin vermiş olduğu üretim dominasyonunu bir ölçüde kaybetmiş ve kapitalist üretim bir ölçüde küresel bir hâl almıştır. 19. Yüzyılın serbest ticarete ve altın standardına dayalı sistemi, küreselleşme ile başlayan hareketle bir takım değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Bu değişim ve dönüşümlerin bir sonucu olarak serbest ticarete, devletin rolü giderek artmış ve kapitalizmin temel argümanlarından biri olan serbest piyasa ekonomisine dayanan düzen bir anlamda sarsılmıştır. 19. Yüzyılın sonlarında Batı Almanya'nın ve İtalya'nın devlet kontrollü koruyucu bir tarifler uygulaması ve Fransa ve ABD'nin de bu durumu takip etmesi devlet kontrollü bir kapitalizme zemin hazırlamıştır (Hobsbawm E. , 2020, s. 46).

Her ne kadar 1873 Büyük Bunalımı, dönem itibariyle kapitalizmi ve kapitalist devletleri ciddi anlamda yıpratmış da bu krizle beraber kapitalizm ciddi dönüşümler geçirmiştir. Serbest ticaretin bir ölçüde gerileyişi, sermaye kontrollerinin kurumsal yapılar tarafında denetimi ve yönlendirilmesi, bu yeni düzeni bir anlamda “Örgütsel Kapitalizm” dönemi olarak adlandırılmasına neden olmuştur (Fülberth, 2018, s. 177).

Bir anlamda değişmiş ve başkalaşmış dünya düzeni, kapitalistler arası rekabeti keskinleştirmiş ve kurumsal anlamda yeni yapıların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Gümrük tarifelerinin yükseltilmesine dayanan düzenlemeler bu yeni yapının ana argümanı olmuş ve sistemin devlet kontrolünde işleyişinde önemli bir rol oynamıştır. Korumacılığa dayanan bu yapı ABD’de 1857’de Almanya’da 1879 ve 1902’de ve Fransa’da 1892,1907 ve 1910 da gerçekleşmiştir. Bu dönemde uygulanan korumacı politikaların tek istisnası İngiltere olmuştur. Çünkü, bu dönemde İngiltere’nin küresel anlamda bazı endüstriyel malların ihracatçısı konumunda olması korumacı politikalara mesafeli olmasına neden olmuştur (Beaud, 2016, s. 211).

Özellikle karteller ve tröstler şeklinde uygulanan bu korumacı yeni yapı, üretim düzeyini kontrol etme, sermaye stokunu denetleme, pazarın paylaşımı ve fiyatların belirlenmesi konusunda serbest ticaretin aksine bu yapıları tek bir kurumsal düzen içinde örgütlemiş ve sistemi bu yeni düzen üzerine kurgulamıştır (Fülberth, 2018, s.

176-177). Örneğin; Kuzey Ren-Vestfalya ‘daki taş kömürü karteli kömür havzasında yapılan üretimin yaklaşık %98,7’si kontrol altına almıştır. Yine madencilik sektörü 17, endüstriyel kimya sanayii 46 ve demir-çelik sanayii yaklaşık 73 kadar kartel tarafından organize edilmiş ve yönetilmiştir (Beaud, 2002, s. 222-223).

Kapitalizmdeki değişim ve dönüşüm olgusu, kapitalist sanayi alanlarındaki sektörel yapılanmayı da bir ölçüde değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Sanayi Devriminin ilk aşamasında tekstil endüstrisi, üretimin merkezi konumundayken, kapitalizmin dönüşümü sonrasında ortaya çıkan, sanayi devriminin ikinci aşamasında madencilik, makine ve inşaat endüstrisinin yanında, kimya ve elektrik endüstrisinde önemli ölçüde gelişmiştir.

Tablo 18
Bazı Kapitalist Ülkelerde İkinci kuşak Sanayiler

İngiltere				
	Çelik	Elektrik	Makine endüstrisi	Kimya endüstrisi
1	1870-1879	1900-1910	1900-1910	1870-1879
2	1870-1929	1900-1959	1920-1968	3
ABD				
	Çelik	Elektrik	Makine endüstrisi	Kimya endüstrisi
1	1870-1879	1880-1889	1900-1910	1870-1879
2	1870-1929	1900-1959	1910-1959	3
Almanya				
	Çelik	Elektrik	Makine endüstrisi	Kimya endüstrisi
1	1870-1879	1900-1910	1900-1910	1870-1879
2	1870-1859	1969	1920-1979	3
Fransa				
	Çelik	Elektrik	Makine endüstrisi	Kimya endüstrisi
1	1870-1879	1920-1929	1900-1910	1945-1950
2	1870-1959	1900-1969	1920-1979	3
Japonya				
	Çelik	Elektrik	Makine endüstrisi	Kimya endüstrisi
1	1900-1910	1920-1929	1930-1939	1930-1939
2	1900-1969	1920-1959	1930-1970	3

1.Büyüme oranlarının en yüksek olduğu dönem

2.Belirtilen sektörün ulusal sanayii için merkez konumda olduğu dönem

3.Belirtilen sektörün merkez konumda olmakta yetersiz kaldığı dönem

Kaynak: (Rostow, 1978, s. 379-393-400-407-422) The World Economy: History and Prospect& (Beaud, Kapitalizmin Tarihi, 2016, s. 213)

Sektörel yapıdaki ortaya çıkan bu değişim ve dönüşüm dalgası üretim sektöründe ki İngiliz dominasyonunu kırmış ve o döneme kadar bir ulus hakimiyetinde kapitalist güç küresel bir hal almıştır. Sektörel yapıdaki dönüşüm sonucu ortaya çıkan

küresel ve örgütsel kapitalizmin diğer önemli değişim ve dönüşümü dünya enerji üretiminde olmuştur. Kapitalist üretim tekniğindeki yaygınlaşma enerji ihtiyacını artırmış ve süreç içerisinde yeni kapitalist devletler, üretim verimliliğindeki pozitif artış için farklı kaynaklara yönelmişlerdir.

Tablo 19
Seçilmiş Dönemlerde Dünya Enerji Üretimi

Yıllar	Kömür	Petrol	Doğalgaz	Kimyasal Kömür	Toplam
1860	136	3	Veri yok	Veri yok	139
1880	312	6	3	Veri yok	321
1900	735	28	10	5	778
1920	1255	150	20	22	1441

Kaynak: (Beaud, Kapitalizmin Tarihi, 2016, s. 212)

Her ne kadar üretim verimliliğini artırmak amacıyla bu dönemde yeni enerji kaynakları ortaya çıkmış olsa da kapitalizmin bu yeni çağında kömür büyük oranda üstünlüğünü korumuştur. Bu dönemde başta ABD ve Rusya olmak üzere petrol arama faaliyetleri hız kazanmış, 1877’de ilk petrol arama tankeri Hazar Denizine indirilmiştir. Öyle ki 20. Yüzyılın başında üretilen otomobilin yaklaşık yarısı ABD tarafından piyasaya sürülmüş ve kullanılmıştır. Buna ek olarak bu dönemde kimya sanayii gelişimi, yeni üretim yöntemlerini tetiklemiş ve yüzyılın başındaki on yıllık dönemde küresel üretimde ciddi büyümeler kaydedilmiştir (Beaud, 2016, s. 213-214).

Sonuç olarak bakıldığında 1873 yılındaki bunalımla birlikte Sanayi Devriminin küresel entegrasyonu bir ölçüde tamamlanmış ve kapitalist yapı örgütlü bir halde uzun yürüyüşüne devam etmiştir. Fakat 1873-1914 arası dönemde kriz, kapitalist toplumları iktisadi büyümenin duraksadığı ekonomik yapıdaki negatif salınımların olduğu, ilk dönemde yükselişlerin görece daha ağır olduğu bir döneme sokmuştur (Fülberth, 2018, s. 174). Serbest ticaret rüyasının yerini, devletçi ve daha korumacı bir yapıya bırakmasının bir sonucu olarak 19. Yüzyılın sonlarından itibaren İngiliz ihracatı önemli ölçüde gerilemiştir. Özellikle ABD ve Almanya gibi yeni ülkelerin çıkışıyla bu gerileyiş bir anlamda kalıcı hale gelmiştir. Her ne kadar İngiltere, bu durumdan kurtulmak için bir takım korumacı önlemler almış olsa da bu dönemde İngiltere’nin ihracattaki payı %13,9’dan %10,8’e gerilemiştir (Lobell, 1999, s. 681). Kıta Avrupa’sında ortaya çıkan kapitalist krizler, özgül yapıları itibariyle ülkelerin yalnızca

iktisadi yapılarını etkilemekle kalmamış, dünya sistemi içerisindeki rollerini bir anlamda yeniden tanımlamıştır. İngiltere'nin yanında ABD, Almanya gibi bir anlamda yeni kapitalist ülkelerin ortaya çıkışı küresel güç yarışındaki rekabeti hızlandırmış ve kapitalizmin yeni bir kimlik ile ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

2.1.4. Kapitalizmin Yeni Kimliği: Emperyalizm

Emperyalizm, kapitalizme özgül yapılarını içinde barındıran ve değişen küresel düzen içerisinde kendini farklı formlarla gösteren tarihsel bir sistemdir. Buna ek olarak Kapitalizmin tekeli, eşitsiz ve sömürgeci yaklaşımının bir sonucudur (Köymen, 2009, s. 3). Bu tanımlar çerçevesinde emperyalizm daha önceki kısımlarda bahsedilen dönüşümler ve değişimler üzerine bina edilmiş dönem olarak ortaya çıkmıştır. Kapitalizmde olduğu gibi, iktisadi siyasi ve toplumsal yapılara yön vermiş bir ölçüde bulunduğu dönem içerisinde kapitalizmin yeni kimliğini temsil etmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde Kıta Avrupa'sında ortaya çıkan değişim ve dönüşüm olgusu kapitalizmin bir sistem olarak ortaya çıkışı ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Kıta Avrupa'sında oluşan iktisadi, siyasi³⁹ ve toplumsal incelenmesi için yapılan çalışmalar ve değerlendirmeler, kapitalizmin gelişim aşamaları⁴⁰ perspektifinden ilerlemiştir. Bu gelişim aşamaları çerçevesinde Kıta Avrupa'sında hâkim olan yeni yapı, kapitalizmin bir unsuru olan emperyalizmdir.

Kıta Avrupa'sında ilk kuşak sanayi yapılanmasının hızının yavaşlaması, o dönem için gelişmiş kapitalist ülkelerde emekçi sınıfın örgütlenmesi, kriz ve bunalımların ortaya çıkışı kapitalizmin bir çöküş dönemi girdiği görünümü ortaya çıkarmış olsa da yeni ve önemli sanayi sektörlerinin ortaya çıkışı, gümrük tarifeleri ve kartel düzenine dayalı korumacı yapının gelişimi kapitalizmde yeni bir dönemi başlatmıştır (Kiernan, 1975, s. 65-66). Sanayideki sermaye stokunun artışı ve

³⁹ Hannah Arendt 20. Yüzyılın başında yaşanan emperyalizmi siyasi süreçlerden ibaret olduğunu ve emperyalizmin ve emperyalistlerin gerçek arzularının siyasi iktidarlarını genişletme olduğunu belirtmiştir. **bkz. (Arendt, 1973, s. 10-11) The Origins of Totalitarianism.**

⁴⁰ Samir Amin'e göre kapitalist gelişimin belli başlı 3 aşaması vardır. Bunlar;

1. 19. Yüzyılın başında ortaya çıkan ve tarihsel bir dönüm noktası olan sanayi devrimi ile biten "Ticari Kapitalizm."
2. Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan iktisadi, siyasi ve sosyal alardaki örgütlenmeleri kendine has bir biçimde dönüştüren, "Sanayi Kapitalizmi."
3. Finansal yapının bir anlamda sisteme hâkim olduğu yeni kapitalistler arası rekabetin keskinleştiği "emperyalizmdir".

Daha geniş bilgi için **bkz. (Amin, 1977, s. 211-212) Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism**

merkezileşme sonucu kartel ve tröstlerin oluşumu, çok uluslu sermaye gruplarının oluşumuna zemin hazırlamış ve bu sermaye grupları, küresel planda emperyalizmin ortaya çıkışı hızlandırmıştır (Beaud, 2016, s. 214).

Bu dönemde sermaye ihracı, küresel anlamda pazar elde etmenin bir aracı olarak görülmüştür. 19. Yüzyılın sonunda ve 20. Yüzyılın başında artan oranda gelişen sermaye ihracı, 1880-1884 yılları arasındaki dönemde yaklaşık iki katına çıkarken 1890-1914 arasındaki dönemde dörde katlanmıştır. Buna ek olarak, Kıta Avrupa'sının iki önemli kapitalist devleti olan Fransa ve Almanya için de sermaye ihracı yaklaşık üç kat artış göstermiştir (Feis, 1930, s. 287). I. Dünya savaşına gelindiğinde İngiltere küresel sermaye yatırımlarının %43'ünü, Fransa %20'sini ve Almanya %13'ünü oluşturmaktaydı. Bu oranlar, küresel sermaye yatırımları dikkate alındığında bu üç ülkenin küresel sermaye stokunun yaklaşık dörtte üçüne sahip olduğunu göstermiştir (Broadberry, 2021, s. 35-36).

Tablo 20

İngiltere ve Fransa'nın Yabancı Ülkelerdeki Varlıkları ve Yarımları (% olarak)

İngiltere			
Bölgeler	1870	1914	
Avrupa	25	5	
ABD	38	39	
Hindistan	22	9	
İngiliz Milletler Topluluğu	12	37	
Dışında Kalan Yerler			
Dünyanın Geri Kalanı	3	10	
Toplam	100	100	
Fransa			
Bölgeler	Yatırımlar		Varlıklar
	1816-1851	1852-1881	1914
Orta Avrupa	12	20	7
Doğu Avrupa	-	9	28
Batı Avrupa	22	4	8
Akdeniz Avrupası	62	36	15
Toplam Avrupa	96	68	58
Sömürgeler	-	24	9
Amerika	4	5	10
Dünyanın geri kalanı	-	-	6
Toplam	100	100	100

Kaynak: (Kenwood & Lougheed, 1999, s. 27) Growth of The International Economy 1820-2000 (Beaud, Kapitalizmin Tarihi, 2016, s. 219-220)

İngiltere, Fransa'nın yatırımları ve varlıkları esas itibariyle Avrupa'da toplanmış ve başta Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere Kıta Avrupa'sının birçok bölgesinde ciddi bir finansal yoğunlaşma⁴¹ oluşmuştur. Bu dönemde Kıta Avrupa'sının kapitalist devletleri, sömürge bölgelerine ciddi yatırım ve kaynak aktarımında bulunmasıyla sömürgeleşme yarışı devam etmiştir.

Her ne kadar emperyalizmin siyasi pratiği olan sömürgecilik kavramı ile iç içe olan bir düzen olarak görülse de emperyalizmin içinde barındırdığı özgül yapılar itibariyle sömürgecilik kavramından oldukça farklıdır⁴². Bu iki kavram tarihsel süreç içerisinde farklı yöntemler kullanmış ve hâkim olduğu dönemlerde farklı misyonları yerine getirmiştir (Sunar, 2004, s. 38). Kapitalizmin, hakimiyet unsurunun sömürgecilik ile hızlanması ve daha sonraki dönemde bu yapının emperyalizme dönüşmesi kapitalist yapıyı önemli ölçüde dönüştürmüştür. Kapitalizmin ilk yıllarında devlet etkinsin görece daha az hissedildiği kapitalist yapı, sömürgeciliğin emperyalizme dönüşümü sonrasında farklı bir hal almış ve devlet unsuru kapitalist sistemin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir (Brewer, 2001, s. 82-83). Devlette kapitalist düzenin etkin rolü sömürgeci yayılmayı hızlandırmış ve 1876-1914 arası ulusal kapitalizm en ileri aşamasını yaşamıştır.

Tablo 21

1876-1914 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Ülkelerin Sömürgeci Yayılımı (Milyon Kişi

Ülkerler	Sömürgeler				Metropoller	
	1876	1914	1876	1914	1876	1914
Birleşik Krallık	Alan	Nüfus	Alan	Nüfus	Alan	Nüfus
	23.5	251.9	34.5	384.5	0.3	46.6
Rusya	16	16.9	16.3	34.3	5.5	132.7
Fransa	0.9	5	11.5	55.5	0.5	39.7
Batı Almanya	-	-	3.9	13.3	0.5	63.7
Kuzey Amerika	-	-	0.5	8.9	8.3	98
Japonya	-	-	0.5	18.3	0.3	53
Toplam	40.9	282.8	66.2	532.5	16.5	438.3

⁴¹ Lenin "Imperialism: The Highest Stage Of Capitalism" adlı eserinde, üretimin katlanarak yoğunlaşması ve onun sonucu olarak ortaya çıkan tekeller ve tröstlerin, sanayi ve banka sermayesi ile iç içe geçmesini finans-kapitalin oluşumundaki en temel unsur olduğunu belirtmiş ve emperyalizmin oluşum öyküsündeki rolüne dikkat çekmiştir (Lenin, 1999, s. 58-59).

⁴² John Eaton emperyalizm terimini kapitalizmin gelişim aşamalarındaki belli bir aşamayı tanımlamak için kullanmıştır. Eaton'a göre kapitalizmin etkisi ile oluşan 16. Ve 17. Yüzyıldaki sömürge yapısı, kapitalizm öncesindeki imparatorluk sömürgelerinden oldukça farklıdır. Sömürgeleştirme faaliyetlerindeki en önemli farklılık ise kapitalist yapının ortaya çıkışı ile ilişkilidir. Eaton'a göre kapitalizm sonrası dönemde ortaya çıkmış sömürgeleştirme en ileri aşaması emperyalizmdir. Yani bir anlamda sömürgeleştirme kapitalizm ile beraber dönüşümü kapitalizmin en yüksek aşaması olan emperyalizmi ortaya çıkarmıştır. **Bkz. (Eaton, 1966, s. 183-184) Political Economy**

Diğer kapitalist devletler	-	-	9.9	46.4	-	-
-----------------------------------	---	---	-----	------	---	---

Kaynak: (Beaud, Kapitalizmin Tarihi, 2016, s. 223)

Tablo 21’de ki veriler dikkate alındığında, 1876-1914 yılları arasındaki dönemde ulusal yayılcılığın bir çıktısı olarak devletler arası gerilim ve rekabet artmış, küresel düzenin dönüşümü yeni ittifakları ortaya çıkarmış ve tüm bunların bir sonucu olarak da bu dönemde ırkçı ve şovenist söylemler artmıştır. Buna ek olarak ülkelerin ulusal kapitalizmlerini devam ettirebilmek adına askeri harcamaları artırmış ve hâkim kapitalist ülke olma adına bu alanda ciddi bir yarışa girişmişlerdir.

Tablo 22

Bazı Kapitalist Ülkelerin Askeri Harcamaları (%)

Ülkeler	Savunma harcamalarındaki Yüzdesel Artış		Askeri harcamaların Bütçedeki Yüzdesel payı	
	1875-1908	1908-1914	1875	1914
Birleşik Krallık	66	29	36.7	46.8
Fransa	67	14	28.9	37.9
Almanya	96	29	27.5	27.4
ABD (Kuzey)	68	Veri yok	34.6	57.0

Kaynak: (Beaud, 2016, s. 224)

Sermayede ki yoğunlaşma, kapitalist dönüşüm sonrası kartel ve tröstlerin artışı ve emperyalist yayılcılığın hızlanması iç içe geçmiş sitemdeki devletin rolünü vazgeçilmez kılmıştır. Tüm bu durumlar kapitalist sistemin devam etmesi adına militarist politikaları hızlandırmış ve 20. yüzyılın başlarına “yeni kapitalizm” yani emperyalizmin üstlendiği misyonla kapitalist sistem başarıyla devam etmiştir.

Kapitalizmin temel argümanları olan; artı değere el koyma, artı değer sonucu ortaya çıkan sermaye stokunun tekrar yatırma yönelimi gibi birçok yapı kapitalizmin işleyiş kanunları gereği bu dönemde sadece yerel-ulusal düzeyde kalmamış, küresel planda kapitalist yapı kendini gerçekleştirmiştir. Kartel, tröst ve oligopol gibi kapitalist ittifaklar, bu dönemde ciddi anlamda önem kazanmıştır. Bu grupların sanayi ve banka sermayesi ile iç içe olan örgütlü yapıları, finans-kapitali ortaya çıkarmış ve kapitalizm en ileri aşaması olan emperyalizm küresel ölçekte işlerlik kazanmıştır (Beaud, 2016, s.

227). Bu sebeple Emperyalizm, ulusal anlamda kapitalizmin küresel ölçekte işlerlik kazanıp olgunlaşma aşamasıdır.

2.2. DAĞILAN DÜNYA VE BÜYÜK KARMAŞA (1914-1945)

Ulusal kapitalizmin emperyalizm ile işlerlik kazanması, artan üretim mantığı ve artı değer sonucu oluşan sermaye stoku, kapitalizmin küresel ölçekte yayılımı hızlandırmış ve yeni bölgeler için bir rekabete zemin hazırlamıştır. Kapitalizmin küresel misyonunu gerçekleştiren emperyalizmin, bu küresel rekabet ağını iki temel yapı ile örgütlemiştir. Bunlar; endüstrileşme sonucu gelişmiş ulusal kapitalizmin yeni pazar arayışları için genişleme isteği ve emperyalizm sonucu oluşan fetih ve milliyetçilik duyularıyla da desteklenen egemenlik kurma arzusu (Gay, 1932, s. 530-531). Ortaya çıkan tüm bu durumlar, fetih ve milliyetçilik gibi ideolojik yapılar ile desteklenmesi, küresel anlamda kapitalizmin bir buhranına hatta savaşına neden olmuştur.

Kapitalist kökenli krizler sonucu ortaya çıkan Birinci Dünya Savaşı tüm bu karmaşıklığı daha da derinleştirmiştir. Bu dönemde küresel ölçekte geçerli olan ödeme sistemleri çökmüş, geleneksel yapıda olan iktisadi, siyasi ve toplumsal örgütlenmeler ciddi anlamda depresyona girmiştir. Bu dönemde dünya, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde kriz, refah ve savaş dönemlerini birlikte yaşamış, 1929'da o döneme kadar görülmemiş bir yıkım yaratan küresel yapı bu kriz ile sarsılmıştır. Buna ek olarak bu dönemde dünya kapitalizmin özgül yapılarının bir sonucu olan krizlere zemin hazırlamasın bir sonucu olarak ortaya çıkan bir Dünya savaşı deneyimlemiştir.

2.2.1. Büyük Depresyonun Eşiği (I. Dünya Savaşı)

Kapitalizm her şeyden önce özgül yapıları itibariyle, krizi ve kendini devam ettirebilmesi adına yeni pazar arayışlarını bünyesinde barındıran bir tarihsel sistemler bütünüdür. Bu nedenle iktisadi, siyasi ve sosyal formasyonlar, kapitalizmi bir savaş taşıyıcı ve hazırlayıcı durumuna getirmiş ve kapitalistler arası çatışmalara zemin hazırlamıştır (Beaud, 2002, s. 168-169). Bu sebeple bu özgül yapılardan ve formasyonlardan çıkan Birinci Dünya Savaşı 1914-1918 arası dönemde, Kıta

Avrupa'sını iktisadi, siyasi ve sosyo-kültürel anlamda etkilemiş, İngiltere'nin küresel güç olarak ilerleyişini durdurmuş ve ABD hegemonyasına zemin hazırlamıştır.

Savaş döneminde her ne kadar bir takım üretim ve sanayi hamleleri yapılsa da savaşın taraf ve mağdur ülkeleri hem ekonomik hem de nüfus açısından ciddi güç kayıplarına uğramıştır. Savaş döneminde Almanya'da yaklaşık 2,5 milyon, Fransa'da 1,7 milyon, Avusturya-Macaristan 1,5 milyon, Birleşik Krallık 1 milyon, ABD' de 150 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Toplamda 8 milyon kişinin hayatını kaybetmesine ek olarak savaşın yıkımının bir sonucu olarak göç hareketleri hızlanmış ve üretimin temel sac ayağı olan emek gücü sanayi bölgelerini terk etmişlerdir (Hobsbawm E. , 2019, s. 16-17).

Tablo 23
1914-1949 Arası Dönemde Batı Avrupa'dan Seçilmiş bazı Ülkelere Net Göç (000)

Fransa	-236	Avusturalya	673
Almanya	-304	Yeni Zelenda	138
İtalya	-1771	Kanada	207
İngiltere	-1405	ABD	6221
Toplam Batı Avrupa	-3662	Diğer	7239

Not: Negatif işaretler ülkeden çıkış anlamına gelmektedir.

Kaynak: (Maddison, 2006, s. 128)

Kapitalist ilerleyişin merkezi Kıta Avrupa'sında, endüstrinin temel yapısı olan emek gücünde ortaya çıkan bu krize ek olarak, savaşın maliyeti kapitalist devletleri önemli ölçüde zorlamıştır. 1914-1918 yılları arasında ki savaşın toplam maliyeti, İngiltere servetinin yaklaşık %33'üne Fransa'nın %30'una ve hegemon olma sürecinin daha başında olan ABD'nin %9'una eşit olmuş ve kapitalist ülkeleri önemli bir borç yükü ile karşı karşıya bırakmıştır (Beaud, 2016, s. 234-235). Bu dönemde savaşa dahil olan ülkelerin savaş öncesi borçları, yaklaşık 26 milyar dolar iken savaş sonrası yaklaşık 250 milyar doları bulmuş ve bu ülkeler ciddi bir dış borç batağına saplanmıştır (Schmitt, 1959, s. 321-322). Buna ek olarak savaş sonrasında, kapitalist devletler yaklaşık otuz yıl boyunca yatırım yaptığı yerlerden Sovyet Devrimi ile kopmuş, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı Batı Asya'daki güç dengelerini değiştirmiş ve bu bölgede ulusal dinamiklerle beslenen yeni oluşumlar ortaya çıkmıştır. 20. Yüzyılın başında beri İngiliz protektorası altında olan Mısır'da savaş sonrası grev ve boykotlar başlamış ve

1922’de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ayrıca Asya bölgesinde özellikle Japonya, endüstrileşmede önemli adımlar atmış sanayi üretimi ve ticaretini küresel sahada artırmış ve Asya’da kapitalizmin yayılımında öneli rol oynamıştır (Beaud, 2016, s. 235).

Sonuç olarak bakıldığında Kıta Avrupa’sının iktisadi ve siyasi alandaki gerileyişi ve bölgedeki kapitalist devletlerin güç kaybetmesi, bu savaşı kapitalizmin uzun yürüyüşünde önemli bir dönüm noktası haline getirmiştir. Bir anlamda krizlerin ve savaşların taşıyıcısı konumunda olan kapitalizmin bu sonucunda küresel düzeni önemli ölçüde değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Savaş, İngiliz protektorası’nı bir anlamda yıkarken ABD’yi iktisadi anlamda öne çıkarmış, Almanya savaş sonrasında sanayi yapısını yeniden örgütlemeye ve yeniden yapılandırmaya yönelmiş, başta Japonya olmak üzere Kıta Avrupası dışında pek çok ülkede sanayileşme yarışı hız kazanmıştır.

2.2.2. Büyük Depresyon ve Etkileri (1929 Krizi)

Her ne kadar 1929 iktisadi krizi kapitalizmin uzun yürüyüşünde tarihsel bir dönüm noktası olarak kabul edilse de krizi hazırlayan etkenler ve sonuçları dikkate alındığında bu dönemi 1920-1930 yılların krizleri⁴³ diye adlandırmak gerekmektedir (Beaud, 2002, s. 171-172). 1920-1930 yıllarda ortaya çıkan krizler, etki alanları ve sonuçları açısından farklı özellikler göstermiş olsa da iktisadi, siyasi ve toplumsal etkilerine bakıldığında türdeş oldukları ve ulusal kapitalizmler arasındaki temel çelişkileri yansımaları açısından kapitalizme özgü birer kriz formasyonları olduğu görülmektedir (Klein, 2001). Bu nedenle 1920-1930 arası dönemde kapitalizme özgü krizlerin nedenleri ve sonuçları dikkate alındığında, 1929 Büyük Depresyonu, tüm bu krizlerin özgül yapılarını içinde barındırmış ve etkilerini tartışma açısından bir dönüm noktası niteliğini bünyesinde barındırmıştır.

Michel Beaud 1920-1930 yılları arasındaki krizi dört ayrı açıdan ele almıştır (Beaud, 2002, s. 171-172). Bunlar;

1. Kapitalist gelişim açısından büyük yıkıma sebep olan Dünya Savaşı sonrası yükseliş
2. 1921 ‘de ortaya çıkan “uyum krizi”
3. 1921-1928 arası deneyimlenen refah dönemi
4. 1929 krizi ve bunların kapitalizme etkileri

2.2.2.1. 1929 Krizine Giden Süreç ve Krizin Nedenleri

Birinci Dünya Savaşı boyunca ABD'nin iktisadi ve finansal yapısı, diğer kapitalist devletler dikkate alındığında önemli ölçüde yükselmiştir. Savaş öncesi ABD'nin toplam dış yatırımları 3,5 milyar dolar iken savaş sonrasında yaklaşık 6,5 milyar dolara yükselmiştir. Buna karşın İngiltere'deki dış yatırımlar savaş öncesi ve savaş sonrası baz alındığında yaklaşık 3,5 milyar dolar erimiştir. Buna ek olarak bu dönemde küresel altın rezervinin büyük bir kısmı ABD'de toplanmaya başlamıştır. 1913'de ABD altın rezervlerinin toplamı 0,7 milyar dolar iken 1921 yılına gelindiğinde bu miktar yaklaşık 2,5 milyar dolara yükselmiştir (Dowd, 2006, s. 148).

Savaş sonrası dönem, finans-kapital açısından da ciddi değişim ve dönüşümlere sahne olmuştur. 1914'te altın standardı kalkmadan önce sterlin-dolar paritesi 4.78 iken, 1920'ye gelindiğinde bu oran 3.78'e gerilemiş ve sterlinin rezerv para statüsü önemli ölçüde sarsılmıştır (Beaud, 2016, s. 236-237). Buna ek olarak İngiliz endüstrisindeki görece düşük performans, ihracat fiyatlarını diğer kapitalist devletlerdeki fiyatlar ile kıyaslandığında daha yüksek seviyeye çekmiş ve ihracat oranları önemli ölçüde düşmüştür. Ticaret dengesindeki tüm bu zorluklar, iç tüketimin kısılmasına ve ücretler üzerinde bir baskı oluşmasına neden olmuştur. Küresel anlamda baskın kapitalist ülke olan İngiltere'de savaş sonrası yaşanan değişim ve dönüşümler bir takım sosyal çatışmalara⁴⁴ zemin hazırlamıştır (Kindleberger, 1986, s. 292). Buna ek olarak 1920'lerin sonuna gelindiğinde, savaş sonrası oluşan kapitalist krizin etkileri başta ABD olmak üzere birçok kapitalist ülkede ciddi anlamda hissedilmeye başlanmıştır. Bu dönemde ABD'deki gelir dağılımındaki makas açıklığı artmış, burjuva sınıfı hızla zenginleşirken, görece düşük gelir grubuna sahip sınıflar daha da fakirleşmiştir⁴⁵.

Bu dönemde ABD ekonomisinde ki oluşan GSYH'nin yaklaşık yarısının sermaye şirketleri tarafında kontrol edilmesi, iktisadi yapıdaki kırılganlığı artırmış,

⁴⁴ 1920'li yıllarda ortaya çıkan tüm bu çatışmaları John Maynard Keynes sosyo-ekonomik açıdan değerlendirmiş ve yaşananları iktisadi ve sosyal etkilerini bütüncül bir yaklaşımla ele almıştır. Keynes A Tract on Monetary Reform adlı kitabında bu durumu, "Gerçekte, altın standardı zaten barbar bir kalıntıdır. İngiltere Merkez Bankası Başkanı da dahil, öncelikle iş, fiyatlar ve istihdamın istikrarını korumakla ilgileniyoruz; fiyat ve istihdam arasında bir seçim bize zorlanıldığında bu eski dogmaya, £3-17-10 ½ ons altın ayar sitemine feda edeceğiz" sözleri belirtmiştir. Daha geniş bilgi için **bkz. (Keynes, 2012, s. 138) A Tract on Monetary Reform**

⁴⁵ 1920-1930 arası dönemde ortalama bir ailenin yıllık temel ihtiyaçları için yaklaşık 2000 dolar gerekliydi. Faka bu dönemde toplum yaklaşık %40'nın geliri 1500 doların altındaydı. Buna ek olarak bu dönemde sanayi üretimdeki kar oranları %62 artarken bu durum topluma yansımamıştır (Dowd, 2006, s. 149).

ürün fiyatlarındaki düşüşe ve maliyetlerdeki yükselişe zemin hazırlamıştır. Her ne kadar ABD ekonomisi, 1920-1921 yıllarında ciddi bir durgunluk yaşamış olsa da bu dönem, üretim ve istihdam açısından savaştan yeni çıkan diğer kapitalist devletler ile kıyaslandığı ABD ekonomisi için oldukça iyi bir dönem olmuştur. Bu dönemde ücretler yükselmemiştir olsa da ortaya çıkan fiyat artışları kısa sürede baskılanmış, üretimde ve dolayısıyla istihdamda ciddi artışlar gözlenmiştir (Demirdizen, 2011, s. 7-8). 1924-1928 yılları arasında ABD’de imalat sanayiindeki firma sayısı 183.000’den 205.000’e yükselirken imalat ürünlerindeki değeri yaklaşık 70 milyar doları bulmuştur. 1920-1923 yılları arasında Merkez Bankası Sanayi Üretim Endeksi ortalama %67 iken 1928’de %110’a çıkmış, büyük depresyonun hemen öncesinde %126’ları bulmuştur. Bu dönemde üretimde ciddi artışlar gözlenmiştir. 1926’da ABD’de üretilen toplam otomobil sayısı 4,5 milyon iken 1928’de bu rakam 5,5 milyona kadar yükselmiştir (Galbraith, 2009, s. 19-20).

Kriz öncesi refah döneminde ABD ekonomisi, görece daha güçlenmiş ve sürdürülebilir bir iktisadi yapı görünümünü sergilemiş olsa da küresel çapta oluşan rekabet, savaştan yeni çıkan diğer kapitalist devlet için geçerli olmamıştır. İngiltere’nin bu dönem de tekrar altın konvertibilitesine dönmesi 1927-1929 yıllar arasındaki ihracat değerlerini 1924’ün atında seyretmesine yol açmış ve toplam ihracat değerinde ciddi düşüşler görülmüştür. 1920’lerin başında Fransa’da Frank’ın devalüe edilmesiyle oluşan kısa süreli rahatlama 1926 altın konvertibilitesinin kabulüyle kaybolmuş ve 1927’de ihracattaki düşüş krize kadar sürmüştür (Kindleberger, 1986, s. 161-162).

Tablo 24
Seçilmiş Ülkelerde Sanayi Ürünleri İhracatının Dağılımı (%)

Ülkeler	1913-1928	1929	1930-1937
Birleşik Krallık	30.3	22.3	20.7
Fransa	12.2	19.7	6.2
ABD	13.0	20.7	19.2
Almanya	26.6	21.5	21.7
Japonya	2.5	3.9	6.9
Diğerleri	15.9	21.9	25.7
Toplam	100	100	100

Kaynak: (Beaud, 2016, s. 241)

Tablo 24’de de görüleceği gibi büyük depresyon öncesi dönemde küresel piyasaya açılan yolların önemli ölçüde kapanması 1929 yılında ihracatta önemli düşüşlere neden olmuş, özellikle birleşik krallıkta savaş öncesi ihracat oranları tekrar yakalanamamıştır. Fakat ABD’de kriz döneminde birtakım sıkıntılar ve bunalımlar yaşanmış olsa da imalattaki ve ihracattaki istikrarını korumayı başarmıştır. Buna ek olarak Fransa, Almanya ve Japonya gibi kapitalist devletler, kriz döneminde ihracat oranlarında birtakım küçülmeler görülse de sonraki dönemlerde istikrarlarını bir ölçüde korumuşlardır. Tablo 25’de görüleceği gibi kriz öncesi ve sonrası dönemlerde İngiltere ekonomisindeki en büyük kayıp ihracat pastasında olmuştur.

Tablo 25
Seçilmiş Yıllarda İngiltere’nin Cari İşlemler Dengesi

Yıllar	İhracat	Yatırım gelirleri	Diğer İşlemler	Altın ve Döviz Gelirleri	Toplam
1920-24	-279	+199	+212	+21	+126
1925-29	-395	+245	+231	+1	+86
1930-34	-342	+179	+172	+77	-89
1925-38	-366	+199	+133	+88	-105

Kaynak: (Mathias, 1983, s. 469)

1920-1929 yılları arasında ABD iktisadi anlamda istikrarlı bir yapı sergilemiştir. Bu dokuz yıllık dönemde iktisadi büyüme ortalama %3 düzeyinde iken işsizlik oranı %4 düzeyinde gerçekleşmiştir (Perugini, Hölscher, & Collie, 2016, s. 230). Büyük depresyon gerçekleşmeden hemen önce, ABD’deki toplumsal yapının büyük bir kısmı, sanayileşmenin de etkisiyle işçi sınıfı merkezli yapılanmaktaydı. Her ne kadar bu dönemde ABD ekonomisinde özellikle üretim alanında istikrarlı bir atış görülse de işçilerin kriz öncesindeki ABD ekonomisine güvenceleri azalmış ve bu durum kriz öncesi kırılganlığı tetiklemiştir. Öyle ki bu dönemde ekonomideki üretim verimliliği %5,5 yükselmişken, devlet tarafından işçilere sağlanan destek dokuz yıllık dönemde yaklaşık %40 oranında düşmüştür (Enver, 2019, s. 7-8).

Sonuç olarak bakıldığında, kriz öncesi dönem de kapitalist devletlerde hâkim olan kapitalist örüntülü iktisadi anlayış ve bu doğrultuda şekillenen politik ve toplumsal yapı krizi tetiklemiş ve krizin etkileri küresel çapta bir çelişkiler ve uyumsuzluklar örgüsüne yol açmıştır.

2.2.2.2. 1929 Krizi ve Etkileri

1929 krizi veya Büyük Depresyon, İngiltere ve ABD başta olmak üzere birçok kapitalist ülkede önemli ölçüde işsizlik, fiyatlardaki dengesiz salınımlar ve finans-kapitalde istikrarsızlık şeklinde ortaya çıkmış, nedenleri, sonuçları ve etkileri itibariyle incelendiğinde kapitalist kökenli bir krizdir. Kapitalizm değişim ve dönüşüm aşamaları perspektifinden incelendiğinde; iktisadi, siyasi ve toplumsal alanda önemli değişikliklere neden olmuş bir krizdir. Kapitalist kökenli bir bunalım olması nedeniyle etkileri ve yarattığı dönüşümler uzun yıllar devam etmiştir. 1920-1929 arası dönemde oluşan birçok krizin zemin hazırladığı bu iktisadi bunalım, çıkış ve gelişim aşamaları açısından bir tarihe, kuruma veya ülkeye dayandırılmış olsa da özgül yapıları itibariyle küresel bir krizdir.

1929 krizi her ne kadar bir borsa krizi olarak adlandırılrsa da etkisini ilk olarak tablo 24’de görüleceği gibi istihdam oranlarındaki ani düşüşler ve fiyat düzeylerinde oluşan dengesiz salınımlarla gösterilmiştir. 1922-1928 yılları arasında genel anlamda istikrarlı bir görünüm sergileyen genel fiyat düzeyi 1929-1932 arası dönemde yaklaşık 3 kat düşmüş ve imalat sanayiindeki karlılık oranını ciddi anlamda etkilemiştir. Krizin başında ülkedeki işsizlik ortalama üç milyon iken 1931 yılında bu sayı 6 milyona çıkmış ve sonra ki yıllarda katlanarak artmıştır. Buna ek olarak 1929 yılında ABD’deki ithalat 4.5 milyar dolar iken krizle beraber bu 1932 yılında ithalat 1,5 milyar dolara düşmüş, ihracat’ta ise 1929-1932 yılları arasında yaklaşık 4.5 milyar dolarlık bir kayıp olmuştur (Enver, 2019, s. 11-12).

Tablo 26
1929-1933 Büyük Depresyon Yıllarda ABD’deki İşsizlik (%)

Yıllar	Toplam Nüfus (Milyon Kişi)	Toplan Nüfustaki İşsizler (Milyon Kişi)	İşsizlik oranı (%)
1929	47.8	1.5	3.1
1930	48.5	4.3	9.9
1931	49	7.9	16.1
1932	49.7	11.8	24
1933	50.2	12.7	25.3

Kaynak: (Duman, 2011, s. 70)

1929 Büyük Bunalımı üretim, istihdam ve piyasa sistemin diğer temel argümanlarını ciddi anlamda etkileyerek ülkelerin büyüme oranlarını kriz döneminde ciddi anlamda etkilemiştir. Bu krizle, Kıta Avrupası ve ABD'nin büyüme istikrarı bozulmuş ve büyüme oranları negatif eğilimli bir salınımla ülkelerin ekonomilerini etkilemiştir.

Tablo 27

1923-1938 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı Ülkelerin Büyüme Oranları

Ülkeler	1923-1928	1928-1938
ABD	2,1	0.5
İngiltere	-0.3	1.6
Almanya	-0.6	3.5
Fransa	1.9	0.6
İsviçre	0.9	2.9
İtalya	0.7	2.2
Macaristan	-0.2	3.9
SSCB	-2.9	5.7

Kaynak: (Gregory & Stuart, 1985, s. 268-269-280)

Tablo 27 de görüleceği gibi 1923-1928 yılları arasındaki büyüme oranları özellikle Kıta Avrupa'sında düşük olduğu ABD'nin savaş sonrası dönemde krizi kadar istikrarlı bir büyüme skalası yakaladığı görülmektedir. 1928-1938 yılları arasında krizle beraber ortaya çıkan büyüme oranlarındaki sert düşüş SSCB'de ve bazı Avrupa ülkelerinde görülmemiştir. Bunun sebebi 1929 krizinin kapitalist kökenli olması ve etkilediği kapitalist yapıların henüz bu ülkelerde bulunmayışı veya olgunlaşmamış olmasıdır.

1929 krizi öncesi ve sonrasında ABD ekonomisi benzer kapitalist krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Fakat 1929 Büyük Depresyonu, içinde barındırdığı özgül yapılar itibarıyla diğer farklı bir biçimde meydana gelmiş ve yavaş yavaş ABD merkezli bir hâl alan kapitalist yapıyı önemli ölçüde değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Bu değişim ve dönüşümün en önemli sebebi, 1929 krizinin bir borsa krizi olarak ortaya çıkması olmuştur. Daha önce yaşanan ve bir takım kapitalist yapıları barındıran krizler daha çok toplumsal ve sosyo-ekonomik temelli olmasına karşın Büyük Depresyon finans-kapital temelli olmuştur. Bu da krizi daha da derinleştirmiş, küreselliğini daha da artırmıştır.

2.2.2.3. Kara Perşembe ve Borsanın Çöküşü

1929 krizinden hemen önce ABD’de sanayi üretimi en üst seviyeye ulaşmıştır. Kriz öncesi Sanayi Üretim Endeksi ortalama, hazıranda %130 iken 1929 ekiminde bu oran %115’lere kadar düşmüştür. Sanayi üretimindeki bu düşüş ekonominin reel kesimindeki birtakım gerilemelere zemin hazırlamış ve borsa krizini bir anlamda tetiklemiştir (Demirdizen, 2011, s. 15-16). Bu nedenle Kıta Avrupası ve ABD’deki 1929 borsa krizi bir anlamda sanayi üretimindeki düşüş ile alakalıdır⁴⁶.

Tablo 28

Seçilmiş Bazı Ülkelerde 1929-1935 Sanayi Üretim Endeksi (100)

Ülkeler	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
İngiltere	94	100	93	86	89	95	105	114
Kanada	94	100	92	79	69	69	82	90
Fransa	94	100	99	85	74	83	79	77
Almanya	100	100	86	72	59	68	83	96
Hollanda	95	100	110	101	90	90	93	95
İtalya	99	100	93	84	77	83	85	98
İsveç	87	100	103	97	89	93	111	126
ABD	91	100	84	69	55	63	69	78

Kaynak: (Duman, 2011, s. 70)

Tablo 28’de de görüleceği gibi bazı ülkelerde sanayi üretimi 1929 krizinden hemen sonra düşüşe geçmiştir. Sanayi üretimi açısından ABD, krizin en uzun sürdüğü ülkelerden bir olmuş ve krizin etkileri ABD ekonomisinde önemli ölçüde hissedilmiştir. 1935 yılına gelindiğinde ekonomik yapı Kıta Avrupa’sında ki çoğu ülke için olumlu bir seyir izlemiştir. Fakat ABD krizin etkilerini uzun yıllar taşımıştır.

3 Eylül 1929 sabahında New York Borsasında kısa vadeli borçların oranı (call loans) %9 iken reeskont faiz oranı %6 olarak belirlenmiştir. Bu durum da işlem yapan simsarların verdikleri borçlarda bir artışa neden olmuş ve ABD Merkez Bankası sermaye piyasasındaki talebi karşılamak amacıyla piyasaya büyük miktarda borç vermiştir. Bu sebeple 3 Eylül tarihi, 1929 krizi için önemli bir dönüm noktası olmuş ve

⁴⁶ Galbraith’ a göre sanayi üretiminde ortaya çıkan ve spekülatif bir patlamaya neden olan bu depresyon, borsayı da krize sürüklemiş ve borsanın çöküşünde önemli bir rol oynamıştır. Galbraith’ a göre 1929 ekimindeki iktisadi faaliyetlerdeki daralma kapitalist kökenli bir kriz olan bu borsa krizinin, özgül yapılarında ki örüntüler itibariyle üretimi kökenli bir kriz olduğudur (Galbraith, 2009, s. 70-71-72).

bu tarihten sonra piyasaların eski güvenini tekrar bulması çok uzun sürmüştür (Demirdizen, 2011, s. 16).

Her ne kadar 1929 Eylül'ü boyunca ve ekim başında ki borsa işlem hacmi 4 milyonun üzerinde olsa da 21 Ekim 1929'da özellikle yabancı yatırımcıların kağıtları ellerinde çıkarmalarıyla başlayan dip dalga gün sonundaki işlem hacmini 6 milyon üzerine çıkarmıştır. Her ne kadar aralarında Charles E. Mitchell (National Bank) gibi uzman kişilerin bulunduğu bir grup bankacı ABD'deki üretim hacminin çok iyi olduğunu ve iktisadi yapıdaki istikrarın bozulacağını belirtse de, takip eden günlerde Times Endüstrisinin borsadaki ortalaması 415'den 380'lere kadar düşmüştür. Buna ek olarak 21-24 Ekim tarihleri arasında borsadaki Dow Jones Sanayi Ortalaması 482'den 299'a kadar düşmüş ve 1920-1929 arasındaki refah dönemi⁴⁷ bir anlamda son bulmuş ve 24 Ekim 1929 'da New York borsası dibi görmüştür. (Galbraith, 2009, s. 75)

24 Ekim 1929 günü sabahı (Kara Perşembe) yaklaşık 12,8 milyon hisse el değiştirmiştir. İşlem hacmi açısından bir rekor olan bu durum, hisse fiyatları açısından bir hayal kırıklığı olarak görülmüştür. Günün ilerleyen saatlerindeki hisse fiyatlarındaki düşüş piyasalarda bir korkuya neden olmuş, Wall Street'te ki hisseler değerinin çok altında satılmaya başlamıştır. 29 Ekim Salı günü New York Borsası, işlem hacmi açısından Kara Perşembe'de oluşan yıkımdan daha fazlasını görmüş ve kağıtlardaki fiyat düşüşü daha da artmıştır. Times Endüstriyel ortalamasındaki düşüş 43 puanı bulmuş ve ilerleyen günlerde daha artmıştır (Demirdizen, 2011, s. 17-18).

24 Ekim 1929'daki borsa çöküşü ilerleyen aylarda da düzelmemiş ve kasım ayına gelindiğinde piyasalardaki tekrar düzelme umudu tamamen bitmiştir. Her ne kadar piyasaya organize bir destek fikri bu dönemde oluşsa da ABD ekonomisindeki durum buna müsaade etmemiştir. Eylül ayının başında 542 puan olan Times Endüstriyel ortalaması kasım ayının ortasına gelindiğinde 224 puana kadar düşmüştür. Yaklaşık 2 ay içerisinde ortalama yarı yarıya değer kaybeden Times Endüstriyeli diğer emtia piyasaları da takip etmiştir⁴⁸ (Galbraith, 2009, s. 126-127).

1929 krizi ile beraber ortaya çıkan borsa çöküşü küresel anlamda sermaye yatırımlarının önünü kesmiş ve bu durum piyasalardaki güveni azaltarak üretim ve

⁴⁷ Kükreyen 20'ler

⁴⁸ Galbraith'e göre: 1929 krizi ortaya çıkan borsa çöküşü ekonomide travmatik bir durum yaşanmasına neden olmuş, piyasada oluşan para gereksinimi krizin daha da derinleşmesiyle sonuçlanmıştır. Piyasa da ki para azlığı tüketimi daraltmış ve oluşan bu daralma üretimdeki daralmaya zemin hazırlamıştır. Buna ek olarak krizin bu denli derinleşmesi toplumsal ve kurumsal yapının birbirine olan güvenini azaltarak, 1929 depresyonunu sadece iktisadi temelli bir kriz olmadığı sosyolojik bağlantıları olan kapitalist bir kriz olduğunu ispatlamıştır (Galbraith, 2009, s. 148).

istihdamda oluşabilecek bir krize zemin hazırlamıştır. Buna ek olarak 1919 ve 1941 yılları arasında Tüketici Fiyatlar endeksinde ve Enflasyon da ortaya çıkan salınımlarda borsa krizine ek olarak üretim ve istihdam krizinin daha da derinleşmesine neden olmuştur (Hunt & Lautzenheiser, 2011, s. 498).

Tablo 29’da görüleceği gibi 1929, kriz boyunca başta ABD olmak üzere birçok kapitalist ülkede üretimi ciddi anlamda etkilemiş ve endüstriyel üretim büyük bir düşüş yaşamıştır. Bu durumda borsa krizin etkilerini hızlandırmış ve krizin etkilerinin uzun yıllar devam etmesine neden olmuştur.

Tablo 29

1929 Kriz Esnasında Endüstriyel Üretimdeki Düşüş (Yıllık Bazda)

Ülke	Üretimdeki Düşüş (%)
ABD	46,8
İngiltere	16,5
Almanya	41,6
Fransa	33,3
Kanda	43,4
İtalya	33,1
Hollanda	37,5
Belçika	30,8
İsveç	11,3

Kaynak: (Demirdizen, 2011, s. 21)

1929 krizi boyunca sadece ABD’de 85 binden fazla şirket iflas etmiş, yaklaşık 5 binden fazla banka işlemlerini durdurmuş ve toplam işsizlik 12 milyonu bulmuştur. Toplam nüfusun dörtte biri geçimlerini sağlayamayacak hale gelmiş, zirai gelir ve mamul üretimi yaklaşık %50 gerilemiştir. Dolayısıyla 1929 Büyük Depresyonu ile küresel anlamda kapitalizm, görünümünü değiştirmiş ve sonuçları itibariyle yeni dünya düzeni için bir başlangıç noktası olmuştur⁴⁹.

⁴⁹ Hunt, iktisadi sistemdeki bu toparlanamayınsın sebebini kapitalist sistemdeki kurumsal yapıya bağlamıştır. Ona göre kriz sırasında ve hemen sonrasında fabrikalar açılabilir, istihdam tekrar canlandırılabilirdi. Fakat kapitalist bir yapıda öncül olan halkın ihtiyaçları değil kâra dayanan piyasa sistemiydi. Bu nedenle kriz aşılamamış ve daha da derinleşmiştir (Hunt & Lautzenheiser, 2011, s. 499-500).

2.2.2.4. 1929 Krizinin Sonuçları ve Küresel Görünüm

1929 küresel ekonomik krizi, ABD’de üretim ve istihdam oranlarındaki sert salınımlarla başlamış ve borsa krizi ile zirveye ulaşmıştır. Küresel anlamda ABD ekonomisi ve bazı kapitalist ülkeleri büyük ölçüde etkileyen kriz, küresel ölçekte bir takım değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Krizin hemen sonrasında “laissez-faire, laissez-passer” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) anlayışıyla hareket eden kapitalist sistem, iktisadi büyüme ve gelir dağılımına önem veren, gerektiğinde ekonomiye müdahalede bulunan bir devlet anlayışına dönüşmüş, kurumsal anlamda mali mekanizmaların ve merkez bankalarının etkin olduğu daha örgütlü bir sisteme dönüştürmüştür (Enver, 2019, s. 15).

1929-1932 yılları arasında küresel ticaret hacmi yaklaşık %40 değer kaybetmiş, mali yapı ve küresel piyasa siteminde ciddi düzensizlikler baş göstermiştir. İktisadi yapıda oluşan olumsuz hava, çok taraflı ticaret sitemlerinin bırakılmasına neden olmuştur. 1931-32’de Kıta Avrupa’sındaki birçok ülke ve ABD, sabit kurun temeli sayılan altın standardını bırakmıştır. Benzer biçimde, İngiltere 1840’dan beri uyguladığı kapitalist bir form taşıyan serbest ticaret düşüncesini 1931 yılında uygulamaktan vazgeçmiştir (VanGrasstek, 2013, s. 293).

Kriz döneminde ve krizin hemen sonrasında devletler yalnızca küresel rekabete karşı koruyucu gümrük tarifeleri koymakla kalmamış, uygulanan devlet politikalarını da önemli ölçüde değiştirmiştir. Küresel iktisadi yapıda yaşanan bu değişim ve dönüşümler sonucunda devletler uygulanan sosyal politikalardan ziyade iktisadi politikalara yönelmiş ve düzenlemeleri bu ölçüde gerçekleştirmiştir (Enver, 2019, s. 15-16).

1929 krizi sonrası ABD ekonomisi büyük bir depresyonun içine girmiş ve iktisadi yapısı büyük zarar uğramıştır. 1929-1933 yılları arasında GSYİH yaklaşık %30 daralmış, fiyatlar genel düzeyinde %25’e yakın bir düşüş yaşanmış ve işsizlik oranları %30’lara kadar yükselmiştir. Özellikle GSMH’ da yaşanan daralma üretim yapısını derinden etkileyerek krizin toparlanma sürecini geciktirmiştir.

Tablo 30

ABD’de 1929 Krizi Sonrasında GSMH (Milyar Dolar)

Yıllar	Cari Fiyatlarda (GSMH)	Yıllar	Cari fiyatlar (GSMH)
1928	98,7	1935	77,6
1929	104,6	1936	83,2
1930	91,2	1937	91,3
1931	78,4	1938	86,5
1932	58,4	1939	91,2
1933	56,2	1940	100,5
1934	65,6	1941	124,7

Kaynak (Duman, 2011, s. 70-71)

Tablo 30’da görüleceği gibi küresel anlamda 1929 krizinden en çok etkilenen ülke olan ABD’de depresyon, iktisadi, siyasi ve sosyal açıdan hem derin hem uzun süreli olmuştur. Kriz sonrası oluşan çöküş dalgası tüm sektörleri etkilemiş ve GSMH yarı yarıya düşüş göstermiştir. Fakat 1933 yılında 56,2 milyar dolara kadar düşen GSMH sonraki yıllarda artarak ekonomik yapı bir ölçüde toparlanma sürecine girmiştir. Bu anlamda 1933 yılı ABD krizinin en dip noktası olmuş, GSMH kriz öncesi seviyesine ancak 1940’da ulaşabilmiştir.

1929 krizinin küresel ölçekte neden olduğu diğer bir etki de devlet müdahalesinin iktisadi yapıda etkinliğinin artması yönünde olmuştur. Kriz sonrası iktisadi yapılarda ortaya çıkan çöküş dalgası klasik iktisadi düşünceye ve politikalarına olan güveni sarsmış ve güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmuştur⁵⁰. Bu bakımdan altın standardı terk edilmiş ve para rejimleri birtakım değişimler ve dönüşümler geçirmiştir. Buna ek olarak krizle beraber oluşan Hegemonik boşluk gelişmekte olan ülkelere ulusal bir ekonomik yapı kurma fırsatı tanımıştır (Duman, 2011, s. 72). Buna ek olarak 1930’lu yıllar küresel ticarete korumacılığın arttığı; devlet müdahalesi sonucu oluşan gümrük tarifelerinin, ithalat kotalarının ve ticareti bir ölçüde kısıtlayan takas ve kriling gibi önlemlerin alındığı yıllar olmuştur. Klasik iktisadi yapının ve düşünürlerinin bu yıllarda etkisini kaybettiği ve kapitalizmin çöküşü düşüncesinin bu

⁵⁰ Keynes 1929 krizinden çıkışın devlet müdahalesi ile mümkün olacağını belirtmiş ve sistemsel yapıdaki bunalımın bu doğrultuda oluşturulan politikalar ile düzeleceğini ön görmüştür. Keynes’e göre; kapitalist sistem içerisindeki firmalar, üretim yapısında alınacak kararları beklenen harcamalar ve talep düzeylerine göre alırlar. Tüketicilerin daha fazla harcamada bulunmaları veya piyasada böyle beklentinin oluşması iktisadi yapıdaki dinamizmi artıracak ve üretim seviyesi önemli ölçüde yükselecektir. Başka bir deyişle talep arzı yaratılacaktır. Piyasada oluşan böyle bir durumda devletin genişleyici bir para ve maliye politikası uygulaması gerekecektir. Dolayısıyla yatırımı engelleyen ve firmalar üzerinde yük oluşturan veriler kısılmalı ve kamu harcamaları artırılarak piyasa da oluşan talep ve istihdam eksikliği ortadan kaldırılmalıdır.

yıllardaki hakimiyeti faşizmin güç kazanmasına ve siyasi yapıdaki etkinliğine zemin hazırlamıştır (Hobsbawm E. , 2019, s. 142-143).

Sonuç olarak bakıldığında, tipolojik anlamda 1920-1930 arası çıkan ve 1929 yılında zirvesini yaşayan krizler, 1914-1918 arası dönemde savaşla beraber oluşan krizle aynı çelişkiler bütününden kaynaklanmaktadır. Birinci sanayileşme dalgasının yavaşlaması, kapitalizmin en ileri aşaması olan emperyalizmden sonra ortaya çıkan ulusal kapitalizmin rekabeti artırması ve işçi sınıfının sınıfsal anlamda etkinliğini göstermesi bu çelişkiler bütünüünün sadece bir kısmıdır. Fakat 1920-1930 arası dönemde ikinci kuşak sanayicilerin hızlı bir gelişme içine girmesi dönemin diyalektik anlayışını tersine çevirerek sınıfsal yapıları ve kapitalist sistemi değiştirip dönüştürmesi, hâkim olan iktisadi yapıyı önemli ölçüde zorlamış ve yıkılmanın eşiğine getirmiştir.

Bu dönemde, daha önceki dönemlerde görüldüğü gibi ekonomik yapı içerisindeki sanayinin yoğunlaşması ve derinleşmesi farklı biçimlerde görülmüştür. Bu yoğunlaşan ve derinleşen sanayii, karteller, tröstler, konzernler ve büyük guruplar şeklinde ortaya çıkmış, kapitalist yapı içerisindeki yerini almışlardır.

Kriz veya krizler sonucu ortaya çıkan tüm bu gelişimler parçalanmış bir dünya ortaya çıkarmıştır. Sitemin Hegemonik unsuru olan İngiltere kapitalist yapıdaki etkinliğini yitirmiştir. Fakat küresel iktisadi sistem içerisindeki birinci güç olan ABD, İngiltere'nin yerini hemen dolduramamış ve küresel anlamda iktisadi ve siyasi krizler silsilesine zemin hazırlamıştır. Bölünmüş dünya sonrasında ulusal kapitalistler belli ideolojiler etrafında kutuplaşmış ve sistemsel politikalarını bu doğrultuda uygulamaya koymuşlardır. Bu kutuplaşma dalgası İngiltere'de sterlin, Amerika için refah, Almanya için güç olgusu olmuştur.⁵¹

Bu dağılmış ve parçalanmış sistem üzerinde korumacı önlemler, krizi daha da derinleştirmiş ve kapitalist yapı büyük ölçüde etkilenmiştir. Her ne kadar bazı geçici önlemler ile 1929 krizinin etkileri kısa süreli olarak bastırılmış olsa da, kriz sonrasında oluşan ve kapitalist yapıyı etkileyen birtakım aksaklıklar, yeni bir savaş dönemine zemin hazırlamış ve kapitalizm uzun yürüyüşü tekrar değişim ve dönüşümler dönemine girmiştir.

⁵¹ Bu kutuplaşma İngiltere'yi (Commonwealth of Nations) peşinde koştururken, ABD'yi New Deal projesine sürüklemiş, hitler Almanya'sını ise Kıta Avrupa'sına ve dünyaya hâkim olma yolunda bir güç ihtişamı etkisine sokmuştur (Beaud, 2016, s. 284-285).

2.3. KAPİTALİZMİN BÜYÜK ATILIMI VE KRİZİ (1945-1979)

Küresel ölçekte oluşan kapitalist değişim ve dönüşüm sonrasında, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan savaşlar, krizler ve diğer tüm iktisadi, siyasi ve toplumsal hareketler “kapitalizmin genel krizleri” açısından değerlendirilmesi, ortaya çıkan ve bütüncül çelişkileri barındıran tüm bu olayların incelenmesi ve değerlendirilmesi açısından önemli olmuştur.

1945-1979 arasındaki dönem bu açıdan değerlendirildiğinde küresel kapitalizmin tam etkin olmadığı, fakat etkin olmasındaki örgütsel unsurların hazırlandığı bir dönemdir. Bu dönemde değişen ve dönüşen bir sermaye birikiminin ortaya çıktığı ve olgunlaştığı, devlet müdahaleciliğinin ve etkinliğinin giderek yoğunlaştığı, üretim yapısındaki ve kaynak dağılımındaki farklılaşmanın oluştuğu ve sınıfsal yapıdaki dönüşümün hız kesmeden devam ettiği bir dönemdir (Beaud, 2002, s. 213-214)

İkinci dünya savaşı sonrası küresel düzenin imarı ve sonrasında gelen refah dönemi, sömürgeciliğin kapitalist yapı içerisinden dışlanması, sanayideki ve sermayesindeki küreselleşme, 1945-1979 arası dönemde kapitalizmin yeniden yükselişinin ve sistemi kendi yapısal formları çerçevesinde yeniden dönüştürmesinin anahtarları olmuştur (Hobsbawm E. , 2019, s. 387-388).

2.3.1. Çok Kutuplu Dünyanın Doğuşu ve Savaş

Birinci Dünya Savaşından hemen sonra ABD dünyanın bir numaralı gücü haline gelmiştir. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşına kadar ABD'nin bu gücü Kıta Amerika'sıyla sınırlı olsa da İkinci Dünya Savaşının bitimiyle beraber, ABD iktisadi ve siyasi olan devasa bir güce ulaşmış ve savaş öncesi elde ettiği gücü küresel sahada yaygınlaştırmıştır. Savaş sonrasında, ABD öncülüğündeki sanayi üretimi, 1929 krizinin etkilerinin bir anlamda atlatıldığı 1935-1939 dönemi ile kıyaslandığında yaklaşık iki kat artmıştır. Buna ek olarak ABD, dünya kömür ve elektrik üretimin yarısını, üretim için yeni bir kaynak unsuru olan petrolün üçte ikisini tek başına karşılamıştır (Beaud, 2016, s. 287). Savaş sonrası dönemde ABD öncülüğündeki çelik üretim kapasitesi yaklaşık 95 milyon tona, alüminyum üretimi 1 milyon tonu geçmiştir. Savaş sonrası sürekli artan iktisadi büyüme 1945-1979 arasında oluşan uzun süreli barış dönemi, bir

anlamda kapitalizmin altın çağının şartlarını hazırlarken çok kutuplu dünyanın oluşumuna zemin hazırlamıştır (Fülberth, 2018, s. 233).

Bu çok kutuplu düzende ABD, siyasi açıdan oluşumunu tamamlamış, gücünü artırmış ve toprak olarak genişlemiş SSCB karşısında kapitalist bloğun yöneticiliğini üstlenmiştir. 1929 krizi ve İkinci Dünya Savaşı ile bozulan küresel düzen ve İngiltere'nin sistemin ihtiyaçlarına cevap vermemesi, ABD'yi bu dönemde ön plana çıkarmış ve iktisadi, siyasi ve toplum alanında oluşan bir takım değişim ve dönüşümlerin baş aktörü haline getirmiştir. Savaşlar ve krizler sonrası bozulan uluslararası para sistemi, ABD öncülüğünde yeniden düzenlenmiş ve 1944'te Bretton Woods anlaşması ile sabit kura dayalı bir sistem devreye sokulmuş ve kapitalizm finans-kapital perspektifinden yeniden tanımlanmıştır (Beaud, 2002, s. 214). Bu anlaşma sonrasında doların küresel iktisadi yapıdaki dominasyonu başlamış, kapitalizm uzun yürüyüşüne yeni bir aktörle devam etmiştir.

Küresel iktisadi sistemdeki değişim ve dönüşümler sonucu ortaya çıkan ABD dominasyonu sadece finans-kapital alanıyla sınırlı kalmamış, siyasi sistemde de ABD'nin etkisi ciddi anlamda hissedilmiştir. 1945'te Franklin D. Roosevelt, Winston Churchill ve Josef Stalin anlaşarak bu çok kutuplu süzenin sınırlarını çizmiştir. Almanya ve Japonya'nın savaştan yenik ayrılması, savaş sonrasında egemen olan ve 1991'e kadar da etkisini devam ettirecek olan iki hareketi ortaya çıkarmıştır (Fülberth, 2018, s. 222). Bunlar; (Beaud, 2016, s. 288)

1. Bir tarafta ABD'nin diğer tarafta SSCB'nin etkin oluşu iki kutuplu küresel düzen,
2. Sömürgeciliğin iktisadi ve siyasi yapılan tasfiyesi.

İki kutuplu düzen sonrası küresel bir güç olarak ortaya çıkan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Stalin'in gayretleriyle küresel ölçekte büyük bir sanayi gücü durumuna gelmiştir. Her ne kadar ikinci dünya savaşının iktisadi, siyasi ve toplumsal boyutları Sovyetler Birliğinde büyük bir yıkıma⁵² sebep olsa da 1950'ye gelindiğinde planlı ekonomisinin sonucunda üretim endeksleri 1940'ın yaklaşık %70'in üzerine çıkmıştır. Bu dönemde SSCB'de, kömür üretimi 250 milyon tona, çelik üretimi ise yaklaşık 5 milyon tona yükselmiştir. Buna ek olarak, makine üretimi 1940 öncesine kıyasla %60 ve kimyasal ürünlerdeki üretim %80 artmıştır (Türel, 2017, s. 61).

⁵² Savaş SSCB nüfusunun yaklaşık %10'unu yok etmiş, ki bu oran yaklaşık 20 milyona denk gelerek SSCB'deki imalat sanayisini önemli ölçüde etkilemiştir.

Savaş sonrası SSCB'nin küresel yapıdaki Kominformuna ve iktisadi alandaki atılımına karşılık ABD 1944 Marshall planını etkinleştirerek cevap vermiş, Doğu Avrupa ve Asya'daki Sovyet ablukasını bir ölçüde kırmıştır. Sovyetlerin 1940'lı yılların sonunda başlattığı Avrupa ve Asya ülkeleri ile bir takım iktisadi, siyasi ve askeri bağlar kurma girişimi 1950 Kore Savaşı ile zirveye ulaşmış ve iki kutuplu düzende bu iki küresel gücü karşı karşıya getirmiştir (Beaud, 2016, s. 288-289).

Çok kutuplu düzene kadar küresel ölçekte hegemonyasını ciddi anlamda hissettiren kapitalizmin, sistem harici ulusal güçlerin çıkışıyla etkinliği bir ölçüde yavaşlamıştır. Bu düzenin ortaya çıkışı ve olgunlaşmasıyla kapitalizm, bir anlamda küresel piyasaya ve hammaddelere hâkim olamayacağını anlamış ve üretim araçlarındaki kollektifleşmeyi ve planlamaya ve devlet zoruna dayanan yeni iktisadi ve sermaye sistemini bir anlamda kabul etmek zorunda kalmıştır.

Tablo 31
1943-1956 Arası Çok Kutuplu Düzende Ortaya Çıkan Dönüm Noktaları

Yıllar	Dekolonizasyon	Kapitalist Blok	Doğu-Batı İlişkileri	Kolektivist Blok
1943	ABD, İngiltere ve Çin garantörlüğünde kuzey ve Güney Kore'nin bağımsızlığı.	Keynes ve White planı. Müttefik kuvvetlerin İtalya ve Sicilya çıkartması		1919 martında kurulan Komintern'in dağılması
1944	Bazı güney Asya ülkelerindeki bağımsızlık dalgası orta doğudaki bir takım siyasi hareketler (Libya Suriye ve Lübnan'ın kurtuluşu ve Arap Bildiğinin kurlusu).	Batı Avrupa'daki müttefik ilerleyişi	1945'de gerçekleştiren Yalta Konferansı Atom bombası sonrası Birleşmiş Milletlerin müdahalesi ve etkinliğinin ortaya çıkışı	Avrupa ortaya oluşan Sovyet ilerleyişi ve Bulgaristan ve Yugoslavya'nın sosyalist bir yapıda kuruluşu
1946	Kıta Avrupa'sındaki kapitalist devletlerin Güney Asya'daki kolonileşme hareketleri	Yunanistan'daki iç savaş ve krizin ortaya çıkışı	Birleşik Devletlerin Bikini Atolündeki Atom Bombası denemeleri	Arnavutluk ve Çekoslovakya Halk Cumhuriyetlerinin kuruluşu
1947	Java'da ve Madagaskar'da isyanlar ve Hollanda'nın müdahalesi	Marshall planının etkinleştirilmesi. Komünistlerin Belçika, Fransa ve Avusturya hükümetlerince dışlanması. Kuzey Avrupa ülkelerindeki komünist seçimlerin başarısızlığı	SSCB ve Çekoslovakya Halk Cumhuriyetinin Marshall planını reddetmesi. Kore Konferansını neticeye bağlanmaması	Romanya Halk cumhuriyetindeki siyasi karışıklıkların ortaya çıkışı ve bazı partilerin tasfiyesi. Kominform'un kurulması ve SSCB'nin diğer sosyalist blok ülkelerle olan iktisadi ilişkilerini güçlendirmesi

1948	Gandhi suikastı ve Güney Asya'daki kapital dominasyonun devamı	Güney Amerika ve Avrupa'daki bazı işçi konseylerinin dağılımı	Berlin'de SSCB ablukası	
1949-1	Ürdün ve İsrailin bağımsızlığını kazanması Birleşmiş Milletlerin devletlerin bağımsızlığı konusundaki belirleyiciliğinin artması	Washington'da Kuzey Atlantik Birliği'nin (NATO) kuruluşu. ABD'de komünist faaliyetlere ve oluşumlara karşı mücadele		Çekoslovakya'da komünist olmayan siyasilerin tasfiyesi ve Tito'nun Kominform'dan çıkışı. Çin'de komünist ilerleyişin hız kazanması
1949-2			Berlin'deki ablukanın kalkışı ve SSCB'nin nükleer silah faaliyetlerine başlaması	Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu. Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyinin (Comecon) kuruluşu
1950	Fildişi sahillerinde kapitalist düzene karşı isyan	Avrupa Birliği ödenekler örgütünün kuruluşu. Yunanistan'daki iç savaşın sona ermesi. ABD'de sistem karşı hareketlere karşı önlem alınması	Kore Savaşının başlaması ve ABD'nin nükleer faaliyetlere hız vermesi	Çekoslovakya ve Macaristan'da SSCB etekliğinin artışı ve bazı SSCB generallerinin devlet başkanı olması.
1951	İran'da petrolün millileştirilmesi. Süveyş kanalın bölgesindeki kapitalist karşı isyanların artması	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun kuruluşu. Japonya ve ABD arasında müttefiklik anlaşmamasının imzalanması	Kore savaşı	Çinin Tibet'e müdahalesi
1952	Irak ve İngiltere arasındaki siyasi ilişkilerin kopuşu ve orta doğudaki isyanların artışı	Batı Almanya ve müttefikler arasında BONN anlaşmasının imzalanması	Kore savaşı	
1953	Orta doğudaki otokrat yapıların sarılması ve ABD'nin şah yönetimine yardımı.		NATO'nun Çin'in üyeliğini reddi ve SSCB'nin nükleer faaliyetlere hız vermesi	Stalin'in ölümü doğu Almayandaki grev ve isyanların başlaması
1954	Güney Asya'daki isyanların sonuç vermesi ve Hollanda-Endonezya birliğinin son bulması	ABD'nin Asya'daki Japonya, Pakistan ve Çin ile diplomatik ilişkiler bağlamında anlaşmaların varması	İlk hidrojen bombasının denenmesi	

1955	Afrika-Asya konferanslarının başlaması	Dört Büyükler Konferansının (ABD, İngiltere, İtalya ve Fransa) Cenevre’de toplanması
1956	Süveyş kanalının ulusallaştırılması ve orta doğudaki isyan ve bağımsızlık hareketlerinin devamı	Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresinde Genel Sekreter Nikita Kruşçev tarafından Kruşçev raporunun yayınlaması. SSCB’nin Macaristan girişi.

Kaynak: (Beaud, 2016, s. 291-292-293) (Türel, 2017, s. 75-86)

Tablo 31’de görüleceği gibi çok kutuplu düzen sonrası kapitalizm küreselleşme perspektifinden başkalaşmış ve yeni bir dünyanın doğuşuna zemin hazırlamıştır. Değişen ve dönüşen bu Yeni Dünya’da, yıllar içerisinde sömürgeciliğin kapitalist sistem içerisinde vazgeçilmez olduğu, tarihsel süreç içerisinde sürekliliği kendini dönemsel faktörlere göre yenilediği anlaşılmıştır. Buna ek olarak kurumsal yapıdaki hareketlilik kapital düzeni ulus ötesi bir yapıya taşımış ve kapitalizm, uzun yürüyüşüne daha güçlü bir şekilde devam etmiştir. İkinci Dünya savaşı sonrasında oluşan ABD-SSCB dominasyonu küresel iktisadi yarışı hızlandırmış ve kapitalizm yeni bir atılım dönemine girmiştir.

2.3.2. Kapital Düzendeki Büyük Atılım ve Refah

Küresel düzende ortaya çıkan yeniden inşa döneminin ardından, kapitalist formasyonu benimseyen ülkeler bir büyüme dönemine girmiş, sermaye hareketliliği, ticari genişleme ve sanayi üretimi tarihsel süreç içerisinde ki zirve noktasına ulaşmıştır. Bir anlamda kapitalizmin altın çağı başlamıştır (Beaud, 2016, s. 295).

Her ne kadar II. Dünya Savaşı küresel kapitalist sisteme yıkım getirmiş olsa da 1938-1948 arasında ki on yıllık dönemde sanayi üretimi ve verimliliğindeki artış, küresel düzenin kendini dönüştürmesinde ve yenilemesinde önemli rol oynamıştır. 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar sanayi üretimindeki ve ticaretteki stabil hareketliliği savaşın bitimi ve çok kutuplu düzenin oluşumuyla dinamik bir hale gelmiştir. (Rostow, 1978, s. 49)

Tablo 32

Tarihsel Süreç İçerisinde Sanayi ve Ticaretin Oranları (%)

Yıllar	Küresel Sanayi Hacmi	Küresel Ticaret Hacmi
1860-1870	2.9	5.5
1870-1900	3.7	3.2
1900-1913	4.3	3.7
1913-1929	2.6	0.6
1929-1948	2.1	-1.5
1938-1948	4.1	0.0
1948-1971	5.6	7.3

Kaynak: (Rostow, 1978, s. 67)

Tablo 32’de de görüleceği gibi Büyük atılım dönemine kadar sanayi ve ticaretteki en yüksek oran olan 1900-13 dönemi, Birinci Dünya Savaşı ve 1929 küresel iktisadi krizi ile sarsılmış ve Birinci Sanayileşme Dönemi sonrası kapitalizm, iktisadi anlamda bir değişim ve dönüşüm dönemine girmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında kısa bir süre durağan yapıda devam eden sanayi hacmi ve savaş sonrası kapanan dünyanın bir etkisi olarak oluşan ve eksi oranlara düşen ticarileşme, 1938-1948 arasındaki on yıllık dönemde kendini toparlamış ve küresel iktisadi yapı istisnai bir büyüme dönemine girmiştir.

Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan bu istisnai büyüme dalgasının en büyük nedeni çok kutuplu dünyada ortaya çıkan rekabettir. Kapitalist blok ve kolektivist blok arasındaki bu rekabet dalgası Tablo 33’de görüleceği gibi dünya ticaretinin sanayisini pozitif yönde etkilemiş ve iki blok arasında ki küresel güç savaşı kapitalizmin büyük atılımına zemin hazırlamıştır.

Tablo 33

Çok Kutuplu Düzen Sonrası Sanayi ve Ticaretteki Oranlar (%)

	Kapitalist blok		Kolektivist blok		Dİğer
Sanayi üretimi					
Yıllar	Tüm	ABD	Tüm	SSCB	Tüm
1936-38	76	32	19	19	5
1963	62	32	29	19	9
1971	61	33	26	16	14
Küresel ticaret					
Yıllar	Tüm	ABD	Tüm	SSCB	Tüm
1938	64	10	1	1	35
1948	59	17	5	2	37
1963	64	11	13	5	26
1971	69	13	10	5	22

Kaynak: (Rostow, 1978, s. 52-53)

Bu atılım ve büyüme sürecinde kolektivist bloğun etkileri olsa da, iktisadi anlamda ortaya çıkan dinamik hareketliliğinin en büyük taşıyıcısı kapitalist blok olmuştur. Bu dönemde Küresel sanayi üretiminin beşte üçünü, ticareti ise üçte ikisini bu blok karşılamıştır (Beaud, 2016, s. 297). Tablo 34’de de görüleceği gibi, Kapitalist ve kolektivist blok arasındaki oluşan küresel iktisadi rekabet blok dışında kalan 3. Dünyayı da etkilemiş ve bu bölgelerde bir gelişim dalgası gerçekleşmiştir. Bu dönemde 3. Dünyanın da rekabete dahil olması bu ülkelerde sanayileşmeyi ön olana çıkarmış ve bölgesel anlamdaki kalkınmaya zemin hazırlamıştır (Fülberth, 2018, s. 261-262).

Tablo 34

3. Dünya Bölgelerindeki Kişi Başına Düşen GSMH

	Nüfus (Milyon)	Kişi başına GSYİH		
		Büyüme oranı	Dolar değeri*	
Bölgeler	1975	1950-1975	1950	1975
Güney Asya	830	1.7	85	132
Afrika	384	2.4	170	308
Güney Amerika	304	2.7	496	944
Doğu Asya	313	3.8	130	342
Çin	820	4.2	114	320
Gelişmekte Olan Ülkeler	1913	3.0	186	400
Kapitalist Ülkeler	654	3.3	2378	5238

*1974’deki kur baz alınmıştır.

Kaynak: (Beaud, 2016, s. 297)

Bu dönemde her ne kadar küresel ölçekte bir büyüme dinamiği gerçekleşmiş olsa da bu durum sonuçları itibariyle dünya ölçeğindeki eşitsizliği derinleştirmiş ve kapitalizmin bir sonucu olan gelir dağılımındaki orantısız makas açıklığı artmıştır (Tareke, 2021, s. 141-142).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan büyüme dinamiği kapitalizmi, tarihsel süreçleri dikkate alındığında hiç olmadığı kadar yüksek seviyelere getirmiştir. İstisnai bir büyüme grafiği yakalayan kapitalist ülkelerde üretim, istihdam ve sanayi verimliliğinde de ciddi artışlar meydana getirmiştir. Tablo 35’de görüleceği gibi Birinci Dünya Savaşı, 1929 Ekonomik Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı gibi kapitalizme özgü yıkımları yaşayan İngiltere, İkinci Dünya Savaşı öncesinde stabil hale olan iktisadi yapısını, 1950-1975 döneminde dinamik hale getirmeyi başarmış ve küresel güç dengesindeki yerini bir ölçüde korumayı başarmıştır. Buna ek olarak Kıta Avrupa’sının diğer kapitalist devletleri Fransa ve Almanya, Asya’nın yeni Kapitalisti Japonya bu

büyüme dinamiğinden nasibini almış ve bu ülkelerde bu dönemde istihdam verimlik ve sermaye artışları gerçekleşmiştir (Türel, 2017, s. 252-253).

Tablo 35

Başlıca Kapitalist Ülkelerde 1950-1975 Arasında Üretim, Verimlilik ve Sermayedeki Artışı Ortalamaları

	ABD*	İngiltere**	Fransa	Batı Almanya	Japonya***
GSYİH	3.3	2.5	4.9	5.5	8.6
İstihdam	0.9	0.4	0.8	0.8	1.2
Emek Verimliliği	1.6	2.3	4.6	4.7	8.5
Kişi Başına	2.7	3.1	4.5	5.2	9.0
Sermaye					

*2, 3 ve 4. Satırlar 1952-1975 arasındaki dönemi,

**2, 3 ve 4. Satırlar 1949-1976 arasındaki dönemi,

***2, 3 ve 4. Satırlar 1955-1975 arasındaki dönemi kapsamaktadır.

Kaynak: (Beaud, 2016, s. 298)

Kapitalizmin ileri atılım döneminde ortaya çıkan emek ve sermayede ki verimlilik artışı, kapitalist bir form taşıyan bir takım özgül yöntemlerle sağlanmıştır. Bunlar; (Beaud, 2002, s. 218)

- Tarım sektörünün tamamının, imalat sektörünün büyük bir kısmının sermaye baskısı sonucu, alım ve satımlar sonucu oluşan borç yükünün etkisiyle daha fazla çalışmak ve üretmek zorunda kalması,
- Kapitalizmin büyük atılımı sonrası değişen ve dönüşen sanayi yapısının ihtiyacı olan emek unsurunu göçlerle ve kaçak işçi çalıştırması sonucu karşılaması,
- Özellikle kimya, tekstil ve demir-çelik endüstrisinde ortaya çıkan ve bu sektörleri kapitalist formda dönüştüren otomatizasyonun ortaya çıkışı ve gelişimi,
- Taylorizm ve Fordizm gibi yapıların ortaya çıkışı ve verimlilikte önemli artışlar sağlayan ücret sisteminin gerekli olduğu durumlarda kullanılması⁵³,
- Üretim araçlarını daha verimli kullanabilmek adına sektörlerdeki vardiya saatlerinin artırılması⁵⁴,
- Kapitalist dönüşüm sonrası ortaya çıkan dönüşümün sonrasında ortaya çıkan otomasyon sistemlerinin iş yoğunluğunu ve çalışma hızını artırması.

⁵³ Bu dönemde Fransa'daki işçilerin yaklaşık %6,5'i bant sisteminde çalışmakta ve Fordist üretim sistemi perspektifinden üretim verimliliği artırılmaktadır.

⁵⁴ Küresel emek piyasasında 1957-1973 arası dönemde ekip halinde vardiya sisteminde çalışan işçilerin oranı %14'den %31'e yükselmiş ve imalat sektöründeki emek verimliliği önemli ölçüde artmıştır (Beaud, Kapitalizmin Tarihi, 2016, s. 299).

Sonuç olarak bakıldığında kapitalizm 1945-1970 arası dönemde büyük bir atılım gerçekleştirmiş ve tarihsel süreçler baz alındığında istisnai bir refah dönemine sebep olmuştur. Bu dönemdeki örgütsel ve kurumsal yapıdaki dönüşüm iktisadi, siyasi ve toplumsal yapıları etkilemiştir. Çok kutuplu düzenin ortaya çıktığı ve bu düzendeki güç yapılarının rekabet ettiği bu dönem, kapitalizmin uzun yürüyüşünde bir dönüm noktası olmuş ve içinde barındırdığı özgül yapılar itibariyle sonraki dönemde ortaya çıkan dinamik hareketliliğini etkilemiştir. Bu dönem her ne kadar bir atılım ve refah dönemi olarak adlandırılrsa da kapitalizmdeki değişim ve dönüşüm unsurlarının bir sonucu olarak başka krizleri tetiklemiş ve krizler perspektifinde kapitalizmin dönüşümü devam etmiştir.

2.3.3. Çok Kutuplu Dünyanın Krizi (1973 Krizi)

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, küresel anlamda değişmiş ve dönüşümmüş olan iktisadi yapıdaki ulusötesi şirketler ve gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan sanayileşme dinamiği ucuz enerji dönemini sona erdirmiştir. 1970’lerde Keynesyen politikaların geçerliliğini yitirmesi ve uluslararası iktisadi sistemin bozulması, bu dönemde ortaya çıkan krizlerin önlenemez, denetlenemez bir yapıda gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır (Beaud, 2016, s. 304) (Gökten, 2013, s. 159). Keynesyen politikalar sonrasında iktisadi faaliyetlerin denetlenmesi, düzenlenmesi ve ödemeler dengesinde ortaya çıkan dengesizliklerin önlenmesinde spekülasyon sermaye hareketleri etkili ve önemli bir araç haline gelmiştir (Gill, 1992, s. 160).

Tablo 36’da da görüleceği gibi 1970 sonrası ortaya çıkan iktisadi ve siyasi krizlerin bir sonucu olarak büyümenin yavaşlaması, işsizliğin artması ve enflasyon sonucu satın alma gücünün düşmesi piyasalarda belirsizliğe neden olmuş 1945-1970 arası oluşan refah dönemi bir anlamda sekteye uğramıştır.

Tablo 36

1970 Öncesi ve Sonrası Başlıca Kapitalist ülkelerde Büyüme, Enflasyon ve İşsizlik

	ABD	İngiltere	Fransa	Batı Almanya	Japonya
GSYH'nin yıllık Büyüme Oranları (Miktar Olarak)					
1960-1970	3.8	2.8	5.5	4.7	11.3
1970-1980	4.7	4.4	5.6	3.8	8.2
1973-1978	2.4	0.9	2.8	2.1	3.8
Tüketici fiyat Endeksi=100					
1973	114	128	120	119	125
1977	156	249	184	145	254
İşsiz Sayıları (Milyon)					
1968	2.9	0.6	0.4	0.3	0.6
1973	4.4	0.5	0.3	0.4	0.7
1977	6.9	1.5	1.1	1.0	1.1
1979	6.2	1.3	1.3	0.8	1.1

Kaynak: (Beaud, 2016, s. 304)

1967-1971 arası dönemde ABD'deki ihracat ortalaması %9, İngiltere'de %12, Fransa ve Batı Almanya'da %16'lara ulaşmıştır. Buna ek olarak kapitalist bloktaki ülkelerde toplam ciroda bu dönemde ciddi artışlar gerçekleşmiştir. 1960-1970 arasında imalat sanayiinde toplam ciro Fransa'da %18'den %25'e, Batı Almanya da %31'den %37'ye ve İtalya'da %41'den %76'ya yükselmiştir (Beaud, 2002, s. 225). Başlıca kapitalist ülkelerde oluşan bu istisnai iktisadi atılımın nedeni, iç ve dış pazarlarda ortaya çıkan rekabet olmuştur. Bu rekabet dalgası başta kapitalist ülkeler olmak üzere küresel düzeni ciddi anlamda yormuş ve 1960'ların sonlarında ekonomik yapıda önemli problemlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

1970'lerin başında ekonomik anlamda ciddi sorunlar yaşayan ABD, bir kriz sürecine girmiş iktisadi yapının temel argümanları olan para ve maliye politikalarında önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. 1970 öncesi başlayan enflasyonist baskı, 1944'te kabul edilen ve sabit kura dayılı politikanın sürdürülmesini zorlaştırmıştır. Bu bağlamda 1971'de Başkan Nixon, dolar konvertibilitesini bırakarak doların değer kaybına müsaade etmiş ve sabit döviz kuru sisteminde tek taraflı olarak ayrılmıştır (Black, 2009, s. 160-161).

1970 öncesi küresel düzen içerisinde çok da fazla gündeme gelmeyen petrolün, iktisadi ve siyasi bir güç olgusu olarak kullanılması, 1971'den sonra önem kazanmış ve kapitalist düzen içerisinde dikkat çekici bir olgu haline gelmiştir. 17 Ekim 1973'de OPEC ülkelerinin petrol üretiminde aylık %5 azalış kararını alması petrol fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Bu karar küresel düzenin üretim dinamiğinin oluşturan ülkeleri ciddi anlamda zorlamış ve kapitalist bir krize zemin hazırlamıştır (Öztürk &

Saygın, 2017, s. 2-3). Aynı yılın Ekim ayında Ortadoğu’da ortaya çıkan siyasi karışıklıklar ve “petrol boykotu” gibi unsurlar krizi daha da derinleştirmiş ve petrol fiyatları daha da yükselmiştir. Fiyatlardaki bu denli artış, üretim için petrol ithal eden ülkelere büyük dezavantajlar getirirken, petrol ihraç eden ülkelere büyük sermaye akımı gelişine neden olmuştur (Owen & Pamuk, 1999, s. 205-206).

Esnek olmayan bir talep yapısına sahip olan petrol ödemeleri, petrol ithalatçısı ülkelerin satın alma gücü paritelerini önemli ölçüde etkilemiş ve bu ülkelerde diğer mallara olan talebi ciddi anlamda azaltmıştır. Petrol ithal eden ülkelerde ortaya çıkan bu durum büyüme hızlarında ciddi düşüslere neden olmuştur (Öztürk & Saygın, 2017, s. 4).

Tablo 37
1970-1980 Arası Dönemde GSYH Büyümesi (%)

Yıllar	Almanya	Fransa	Birleşik Krallık	İtalya	Japonya	ABD	Hollanda	DÜNYA
1970		5.7	5.9	5.2	-1.0	3.2	5.6	4.3
1971	3.1	5.3	3.4	1.8	4.6	3.2	4.3	4.2
1972	4.3	4.5	4.2	3.6	8.4	5.2	3.5	5.6
1973	4.7	6.3	6.5	7.1	8.0	5.6	5.4	6.4
1974	0.8	4.2	-2.4	5.5	-1.2	-0.5	3.4	1.9
1975	-0.8	-0.9	-1.4	-2.0	3.0	-0.1	0.2	0.9
1976	4.9	4.3	2.9	7.1	3.9	5.3	4.4	5.2
1977	3.3	3.4	2.4	2.5	4.3	4.6	2.5	3.9
1978	3.0	3.9	4.1	3.2	5.2	5.5	2.69	4.0
1979	4.1	3.5	3.7	5.9	5.4	3.1	2.0	4.1
1980	1.4	1.5	-2.0	3.4	2.8	-0.2	1.3	1.9

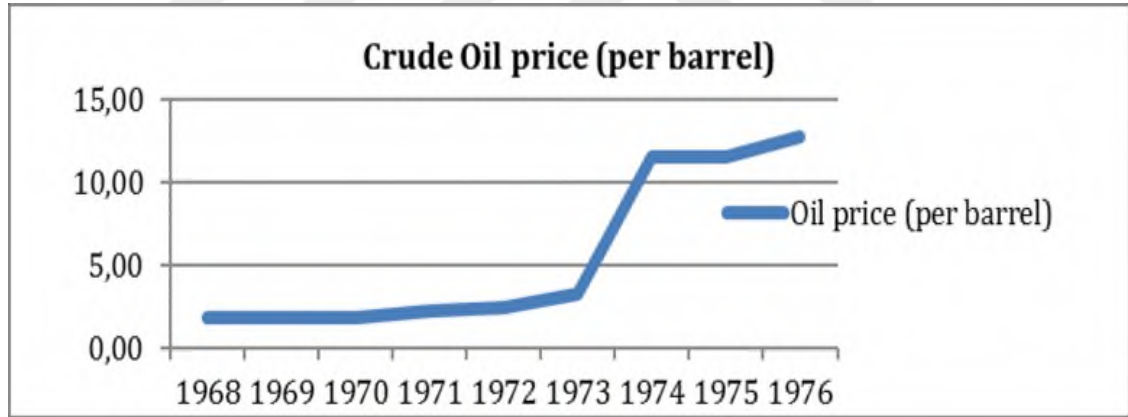
Kaynak: Dünya Bankası (www.worldbank.org)

Tablo 37’de de görüleceği gibi 1973 krizinin etkisiyle başlıca kapitalist ülkelerde ve dünyanın diğer bölgelerinde petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak büyüme oranların da düşüş görülmüştür. Petrol fiyatlarındaki bu artış kapitalist bloğu iktisadi bir şoka sokarken Ortadoğu’da bir “petro-dolar” olarak adlandırılan bir sermaye dinamiğine neden olmuştur. Hammadde gücünü elinde bulunduran Ortadoğu ülkeleri bu gücü özellikle ABD, Kanada ve İngiltere gibi kapitalist ülkelere karşı siyasi ve iktisadi bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Petrol fiyatlarındaki artış özellikle ABD’de

kaynak üretim için gerekli olan kaynak sorununa neden olmuş ve büyüme oranları ABD’de negatif eğimli bir salınım göstermiştir.

1970 sonrası küresel, iktisadi ve siyasi düzende oluşan bunalım liberalleşmeyi artırmış ve siyasi yapıdaki örgütsel yapıların ve hükümetlerin rolünü yeniden belirlemiş, yeni küresel düzen müdahalelerinin ve serbest piyasanın da olduğu bir yöne dönüştürmüştür. Küresel iktisadi ve siyasi düzende oluşan bunalım aynı zamanda OPEC gibi kartellerle anlaşma yolunu açmıştır. Bu dönemde oluşan durgunluk ve reel faiz oranlarının yükselişi küresel iktisadi yapıdaki baskıyı artırmış ve borç devletleri kapitalizmin örgütsel sac ayağı olan IMF’ye yönelmiştir (Gill, 2008, s. 96).

1973 kriziyle birlikte Milton Friedman ve Friedrich August von Hayek’in düşünceleri yükselişe geçmiş ve ABD’de Reagan, İngiltere’de “Demir Leydi” Margaret Thatcher’ın göreve gelişi ile bu görüşler devletlerin bir iktisat politikası haline dönüşmüştür (Gökten, 2013, s. 162). Faiz oranlarının yükselişi, devlet harcamalarının minimuma indirme çabaları ve Şekil 6’da da görüleceği gibi petrol varil fiyatlarındaki dengesiz salınımlar, iktisadi kalkınmayı ve üretimi etkilemiş ve kriz küresel çapta yıkıcı sonuçlar doğurmuştur.

Şekil 6. 1968-1976 Ham Petrol Varil Fiyatları

Kaynak: (Tunç, 2016, s. 35)

1973-74 krizinin ardından ABD, İkinci Dünya Savaşından bu yana küresel iktisadi sistemi domine eden altın standardı ve sabit kur sisteminden ayrılarak esnek kura geçmiş ve kapitalizm finans-kapital perspektifinde tekrar şekillenmiştir. Krizle beraber artan petrol fiyatlarının bir sonucu olan ve kapitalist ülkelerde bir borç ve

enflasyon kriziyle sonuçlanan liberal yapı⁵⁵ bir anlamda yıkıma uğramıştır (Morton, 2003, s. 169).

Sonuç olarak bakıldığında 1973-1974 krizi küresel iktisadi sistemde etkin olan sabit kur, altın standardı gibi birçok iktisadi unsuru sonlandırırken, beraberinde Neoliberalizm ve Post-Fordizm gibi kapitalist unsurları ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte savaş sonrası çok kutuplu hale gelen küresel yapı krizle birlikte daha da ayrılmış ve büyük güç merkezleri çevresinde rekabet daha da artmıştır. Kapitalizm uzun yürüyüşü bu krizle beraber tekrar şekillenmiş ve küresel sistem yoluna Neoliberalizm ile devam etmiştir.

2.3.4. Küresel Hiyerarşik Bir Sistem Neo-Liberal Paradigma

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan kapitalizmin büyük atılımı ve bu atılım sonucu küresel kapitalist ülkelerde oluşan refah dönemi, dönemin birçok iktisatçısında ve toplumda, ekonomik kriz ve resesyon dönemin kapandığına, Keynesyen politikalar perspektifinde krizlerin engellenebileceğine dair bir güven oluşturmuştu (Turgut, 2019, s. 29). Fakat üretim ve bölüşüm süreçlerine müdahale eden düzenleyici devlet yapısı, küresel sistem paradigmasını okuyamamış, sistemin özgül yapılarından ortaya çıkan aksaklıkları engelleyememiştir.

1973-74 krizleri sonrasında önemli yıpranan küresel iktisadi düzende kar oranlarında ciddi düşüşler meydana gelmiş ve kapitalizme özgü yeni krizler oluşmuştur. Bu dönemde, ABD, Almanya ve Fransa'daki kar oranları kriz öncesi dönemle kıyaslandığında yaklaşık %30 oranında düşmüştür. Buna ek olarak bu dönemde, kapitalist blokta bulunan ülkelerde oluşan, enflasyon ile durgunluğun aynı görüldüğü -stagflasyon- olgusu ortaya çıkmış ve kapitalizm yeni tip bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Bu kriz, ABD'de R Reagan, İngiltere'de M. Thatcher ile özleştirilen neoliberal politikalar ile aşılmaya çalışılmış ve küresel düzen neoliberal politikalar perspektifinden yeniden şekillendirilmiştir (Türel, 2021, s. 41-42).

⁵⁵ İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ve liberal düzene gömülenmiş olan küresel sistem, Keynesyen talep yönetimini, Fordist yapıda endüstrilemiş bir sistemi ve hükümet-işletme-emek arasında korporatist bir yapıyı bünyesinde barındırırken, kriz sonrası olan yeni küresel düzen, daha çok Post-Fordist ve Neoliberalizm temelli bir yapı ile şekillenmiştir (Gökten, 2013, s. 160). Bir anlamda küresel kapitalist sistem krizle beraber özgül unsurlarının küresel hakimiyet adına tekrar değiştirmiş ve dönüştürmüştür.

İktisadi ve politik bir program olan Neoliberalizm, ekonomideki devlet etkinliğin azaltılmasına ve piyasa sistemin serbestliğine dayanan, Keynes'in refah devletine karşı bir iktisadi programdır (Bohle, 2006 , s. 65-66). 1980 sonrası dönemde küresel düzen içerisindeki ağırlığını artıran neoliberal yaklaşım, devletin ekonomideki işlevlerinin sınırlandırılmasına yol açmış ve piyasa ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır.

Tablo 38

Belli Kurumsal Yapılar Çerçevesinden Keynesgil ve Neoliberal Yapının Karşılaştırılması

Keynesgil Altın Çağ		
Amaçlar	İktisat Politikası Araçları	Düzenlen Sorumlu Örgütler
Tam istihdam, Düşük Enflasyon	Talep idaresi (Maliye Politikası)	Hükümetler
İktisadi Büyüme	Gevşek Para Politikası (Düşük Faiz Oranı)	Hükümler, Merkez Bankaları
Ödemler Dengesi	Sabit Kur	IMF, Hükümetler Arası İş birliği
Küresel Ticaretin Özendirilmesi	Gümrük Tarifelerinin Azaltılması	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
İktisadi Gelişme	Kredilere Sağlanan Destek	Dünya Bankası, Hükümetler
Neoliberal çağ		
Amaçlar	İktisat Politikası Araçları	Düzenlen Sorumlu Örgütler
Düşük enflasyon	Para Politikası	Merkez Bankası
İktisadi Büyüme, İstihdam Politikaları	Maliye Politikası	Hükümetler
Makro Ekonomik Birliktelik	Maliye ve Para Politikası	IMF, G7 ve G8
Küresel Ölçekte Finansal İstikrar	Düzenleme Standartları	Uluslararası Ödemeler Bankası, IMF
Küresel Ticaretin Serbestleşmesi	Mikro Ekonomik Yapıyı Düzenleyen Düzenlemeler	Dünya Ticaret Örgütü
Kapitalist Ükelere Kaynak Tahsisi	Rekabeti Kolaylaştıran Mikroekonomik Politikalar	Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD), Hükümetler
Makroekonomik İstikrar	Para ve Maliye Politikasında Yönlendirmeler ve Dış Kaynaklar	Hükümetler, IMF
İktisadi Gelişme Politikaları	İktisadi Gelişme Destekleyen Politikalar ve Borçlar	DB

Kaynak: (Türel, Küresel İktisadi Tarihçe (1980-2009), 2021, s. 55)

Küresel iktisadi yapının yeniden düzenlenme biçimi olarak tanımlanan Neoliberalizm, sistemsal aksaklıkların düzenlememesinde piyasayı esas unsur olarak görmüş ve özelleştirmeleri ve de-regülasyonları bu politika perspektifinden devreye sokmuştur. Finansal sistemin ve üretim ilişkilerinin küreselleştiği bu yeni düzende, refah devletin sistemsal aksaklıkları gidermeye yönelik etkinsizliği görülmüş ve devletlerin tam istihdam ve toplumsal refah yerine ekonomik yapıda etkinliği ve küresel iktisadi düzende rekabet edilebilirliği arttırmak görüşü yerleştirilmiştir (Larner, 2006, s. 199-200).

Neoliberal politikalar perspektifinde oluşturulan yeni düzen de özelleştirmeler ve de-regülasyonlar ile savaş sonrası kısıtlanan sermaye akımlarının önü açılmış ve bir anlamda kapitalist sınıf güç kazanmıştır. Bu anlamda neoliberal doktrinin sermaye brikim stratejisi küreselleşme ve finansallaşma araçlarında kullanarak ulus ötesi şirketlerin küresel sitemdeki varlığını artırmak, değişen ve dönüşen kapitalist sistemin sürekliliğini sağlamak olmuştur (Graaff & Apeldoorn, 2010, s. 408).

Kapitalist sitemin devamlılığını sağlamak adına oluşturulan neoliberal sistemde özelleştirmeler ülkesel ve bölgesel bağlamda çeşitlilik göstermiştir. Bu özelleştirmeler kapsamında, liberalleşme artmış, kamu sektörü daraltılmış ve Merkez Bankasının bağımsızlığı tartışılır hale gelmiştir. Neoliberal görüşe göre enflasyon, ekonomik yapıyı işsizlikten daha fazla etkiler. Bu bağlamda, Enflasyon ve işsizlik gibi iktisadi bunalım unsurlarının ortaya çıkışı, devletin piyasa sistemine müdahalesini bir sonucu olarak ortaya çıkan olgulardır (Gökten, 2013, s. 168).

1980’li yıllarda IMF, Dünya Bankası ve FED gibi küresel iktisadi örgütlerin bir uzlaşım alanı olarak adlandırılan Washington Mutabakatı (WM), bir anlamda Neoliberal paradigmanın en derli toplu ifadesidir. 10 temel politikadan oluşan bu yapı 1980 ve sonrasında Neoliberalizm küresel ölçekte sebep tüm yapısal değişim ve dönüşümlerin özeti konumundadır. Bunlar; (Williamson, 2000, s. 252-253)

1. Mali disiplinin sağlanması ve denk bütçenin oluşturulması. Para ve maliye politikalarının bir disiplin altın ve tek merkezden uygulanması,
2. Kamu harcamaları için öncelikli alanların yeniden belirlenmesi ve devletin stratejik sektörler haricindeki tüm alanlardan çekilmesi. Uzun dönemli harcamalarda düzenlemeye gitmesi,
3. Vergi reformu ve vergi tabanını genişleterek sermaye hareketleri üzerindeki vergilerin engellenmesi,

4. Küresel ölçekteki tüm finansal hareketlerin serbestleşmesi ve faiz oranların piyasaya bırakılması,
5. Dalgalı kur anlayışı ve kambiyo rejiminde tek tipleşme,
6. Dış ticarete serbestleşme ve gümrük tarifleri gibi ticareti engelleyici unsurların tasfiyesi,
7. Doğrudan yabancı yatırımlarının teşviki ve sermaye akımının desteklemesi,
8. Özelleştirmenin yaygınlaştırılması,
9. Piyasa üzerinde baskı oluşturan tüm devlet denetim sistemlerinin tasfiyesini içeren bir de-regülasyon uygulaması,
10. Özel mülkiyet hakkına saygı duyulması.

Yeni düzende devleti bir çözüm aracında ziyade, sistem önündeki bir engel olarak gören, politika önerisi olarak, özelleştirmeyi ve ticari liberalizasyonu destekleyen, ekonomideki devlet denetimini ve müdahalesini en aza indirmek için oluşturulan Washington Mutabakatı, kamu harcamalarının en aza indirilmesini ve döviz kurları ve faiz oranları gibi iktisadi yapını temel unsurları olan olguların piyasaya bırakılması fikrini içermektedir.

Sonuç olarak bakıldığında neoliberal paradigmanın gelişimi çerçevesinde küresel sisteme kurumların önemi artmış, Fordist üretim tarzı, Neoliberal sistemle değişerek Post Fordist üretim tarzına dönüşmüştür. Buna ek olarak Neoliberalizm ile beraber artan küreselleşme dalgası, kapitalizm nüfus sahanı daha da genişletmiştir. Neoliberal düzen sonrası bölgesel kapitalizmin etki alanı çok kutuplu düzendeki güç dengelerini değiştirerek kolektivist bloğu derinden etkilemiştir. Çok kutuplu düzenin neoliberal paradigma ile değişim ve dönüşümü küresel düzende yeni kapitalist açılımlara zemin hazırlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KAPİTALİZMİN YOLCULUĞUNDA; KRİZ VE PANDEMİ

3.1. ÇOK KUTUPLU DÜNYANIN YIKILIŞI

XX. yüzyılın sonları küresel iktisadi ve siyasi düzen içinde, oldukça önemli dönüm noktalarını içinde barındıran bir dönemdir. Yüzyılın sonunda yaşanan değişim ve dönüşümler küresel ekonomik düzene yeniden şekil vermiş ve yeni bir düzenin başlangıcına zemin hazırlamıştır. Bu değişim ve dönüşümlerin belki de en önemli kolektivist blokta gerçekleşmiştir. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve takip eden süreçte 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması küresel düzen içerisindeki Çok Kutuplu Dünya da güç değiştirmiş ve kapitalizm uzun yürüyüşünü özgül yapıları itibariyle etkilemiştir.

Çarlık Rusya'sında doğup gelişen ve 1917 Ekim devrimiyle küresel düzende yerini alan Marksist ideolojiyi perspektifinden bir iktisadi sistemler politikaları oluşturan SSCB, II. Dünya Savaşı sonrasında, Asya, Avrupa ve Afrika'da bir güç hakimiyeti kurmuş ve bu hakimiyetini 1980'leri takip eden neoliberal döneme kadar sürdürmüştür. Merkezi planlamaya dayalı sosyalist iktisadi bir sistemle 70 yılı aşkın bir süre küresel bir güç bloğu olan SSCB, Stalin döneminde başlayan sanayi hamlesi ile 1950'li yıllarda altın çağını yaşamış ve II. Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu düzende küresel bir güç olgusu olarak kolektivist bloğun liderliğini üstlenmiştir (Güler, 2012, s. 94).

1917 ve 1950 arası dönemde küresel ölçekte yayınlan sosyalist sistem, 1960'larla beraber bir takım reform denemeleri ile yeniden şekillenmiş ve yapısal anlamda bir dönüşüm geçirmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde Nikita Kruşçev başkanlığında dönemde başlayan reform hareketi, başta Doğu Avrupa ülkelerindeki sosyalist sistemlerdeki oluşan bir ölçüde merkezi planlamaya dayanan tikanıkları açmak için kullanılmıştır. Fakat Kıta Avrupa'sındaki diğer sosyalist devletlerden daha gevşek bir merkezi planla yapış benimseyen Macaristan, "Özyönetimci Sosyalizm" adı altında diğer kolektivist blok ülkelerinden daha farklı bir politikalar silsilesi uygulayan Yugoslavya dışında, uygulanan reformlar yapısal anlamda pek de faydalı olmamıştır (Quenoy, 2003, s. 335-336).

Uygulanan reform paketleri kolektivist blok içinde bulunana SSCB Ülkelerindeki ekonomik sosyal farklılıklardaki makas açıklığını daha derinleştirmiştir.

Tablo 39
1990'da SSCB Ülkelerindeki İktisadi Durum

Ülkeler	Yüz Ölçümü	Nüfus	GSYİH (Milyon \$)	Kişi başına GSYİH indeksi
SSCB	22.404,0	291.200	1.686.868	100
Azerbaycan	85,6	7.250	30.026	72
Beyaz Rusya	206,6	10.300	65.618	110
Ermenistan	29,8	3.400	16.364	83
Estonya	44,1	1.600	13.832	149
Gürcistan	68,7	5.600	29.521	93
Kazakistan	2.717,3	16.550	98.512	101
Kırgızistan	199,5	4.510	13.151	50
Letonya	63,5	2.720	21.423	137
Litvanya	66,2	3.750	27.322	126
Moldova	33,7	4.460	20.243	79
Özbekistan	446,4	21.100	78.774	65
Tacikistan	142,1	5.400	13.151	42
Türkmenistan	481,1	3.250	11.471	53
Ukrayna	603,7	52.100	257.075	85

Kaynak: (Bulut, 2014, s. 13-14)

Tablo 39'da görüldüğü gibi SSCB içindeki Baltık ülkelerinin kişi başına GSYİH düzeyleri oldukça yüksek bir performans sergilemiş ve SSCB ülkelerindeki adaletsiz kaynak dağılımı yıkılış süreci hızlandırmıştır. Buna ek olarak kaynak dağılımındaki bu adaletsizlik Sovyet sonrası dönemdeki ülkelerin sonraki performanslarını da etkilemiştir. Bu bağlamda Baltık ülkeleri serbest piyasa ekonomine daha hızlı adapte olmuş ve küresel iktisadi düzendeki kurum ve kuruluşlara üyelik süreçlerini daha hızlı tamamlamıştır.

Bu dönemde uygulanılmaya çalışan reform paketleri kapsamında, sosyalist bir iktisadi düzene piyasa mekanizması eklenilmeye çalışılmış ve piyasa ve merkezi planların aynı kullanıldığı “piyasa sosyalizmi” kavramı gündeme getirilmiştir. Bu reform hareketi, 1980'lerin sonuna kolektivist bloğun gündeminde olmuş ve uygulanan sistem, bu yönde dönüştürülmüştür. 1985'de Mihail Gorbaçov'un Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yönetimini eline almasıyla kolektivist blok ve SSCB yepyeni

bir döneme girmiştir. Bu yeni dönem sadece SSCB içinde değil, küresel anlamda da bir takım değişim ve dönüşümler tetiklemiştir (Filitov & Williams, 2011, s. 299).

Bu dönemde ABD ile uzay yarışına giren SSCB, büyük bir kaynak kabına uğramış ve toplumsal anlamda bir takım zorunlu ihtiyaçların karşılanamadığı bir ülke konumuna düşmüştür. Kaynakların büyük bir kısmına savunma sanayiinde aktaran SSCB yönetimi, bu dönemde askerî açıdan küresel düzen içerisinde güçlü bir görünüm arz etse de çağın oldukça geriden kalmıştır. Bu dönemde SSCB'yi içinde bulunduğu iktisadi ve siyasi bunalımda kurtarma amacıyla Gorbaçov hükümeti bir takım reform paketlerini hem SSCB içinde hem de diğer kolektivist blok ülkelerinde uygulamaya koysa da uygulanan politikalar krizi daha derinleştirmiş ve Sovyet Sosyalizmi için bir anlama sonun başlangıcı olmuştur (Güler, 2012, s. 94-95).

Tablo 40
1975-1991 Arası Dönemde SSCB'nin İktisadi Performansı

İktisadi Göstergeler	1975-1980	1981-1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Ulusal Üretim	4.8	3.8	3.9	2.7	5.6	3.2	-2.5	-19
Milli Gelir	4.8	3.1	2.2	1.6	4.2	2.4	-4.0	-15
Sanayi Üretimi (net)	4.5	3.4	4.3	3.2	3.9	1.7	-1.3	-7.8
Tüketim Malları Üretimi	4.5	3.2	4.3	5.7	5.2	5.9	6.1	-
Tarımsal Üretim (net)	1.8	1.0	5.2	-0.7	1.4	1.3	-2.3	-7
Sermaye Yatırımı	3.3	3.7	8.3	5.7	6.6	4.7	0.8	-
Emek Verimliliği	3.7	2.8	2.2	1.1	4.3	2.3	-3.0	-
İstihdam Seviyesi	1.8	0.8	0.7	0.2	-1.2	-1.5	-1.4	-1.7

Kaynak: (Bulut, 2014, s. 11-12)

Tablo 40'da görüleceği gibi Nikita Kruşçev döneminde başlatılan iktisadi reform programı SSCB içinde bazı ülkelerde kısa süreli başarılar göstermiş olsa da genel anlamda SSCB'yi yıkıma götürmüş ve 20. Yüzyılın sonlarında SSCB ekonomik yapısı bir ekonomik çöküşle karşı karşıya kalmıştır.

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve takip eden süreçte 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ile başlayan süreçte SSCB içinde bulunan 15 Cumhuriyetin bağımsızlık ilanı, merkezi planlamaya dayanan sosyalist

iktisadi rejimi sona erdirmiştir. SSCB sonrası dönemde küresel düzende kapitalizm rakipsizleşmiş ve bir anlamda çok kutuplu düzen son bulmuştur.

3.1.1. Geçiş Dönemi ve Etkileri

SSCB'nin yıkımı sonrasında kurulan yeni devletler iktisadi ve kurumsal anlamda birtakım bunalımlar ve resesyonlar yaşamıştır. Rusya'da Boris Yeltsin- Yegor Gaydar tarafından benimsenen ve uygulamaya konulan “şok terapisi” stratejisi gibi reform paketleri, SSCB dağılması ardın ortaya çıkan bunalım dalgasını bir ölçüde yatıştırırsa da sonraki dönemlerde ciddi sıkıtlara zemin hazırlamıştır. Bu geçiş dönemi⁵⁶ Rusya da 9 yıl sürmüş ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'da (GSYİH) gibi birçok iktisadi göstergede ciddi azalışlara neden olmuştur (Güler, 2012, s. 105-106).

SSCB dağılımı sonrası kapitalist düzene eklenme süreci olarak adlandırılan geçiş süreci, SSCB sonrası eski kolektivist blok ülkelerinde bir resesyon dönemini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte söz konusu ülkelerin kriz dönemleri ve kapitalist bloğa eklenme süreçleri farklılık göstermiş ve krizin derinliği ve uzunluğu ve sonuçları açısından özgül birtakım sonuçları da olmuştur.

⁵⁶ Geçiş sürecinin en önemli özelliği dağılsa SSCB ardında doğu ve batıda ki eski kolektivist blok ülkelerinde ortaya çıkan iktisadi duraklamadır. Bu dönemde bu ülkelerde iktisadi göstergelerde büyük sıkıntılar ortaya çıkmış, başta istihdam üretim ve verimlilik gibi alanlarda kendini gösteren bu çöküş saha sonra tüm sistemi etkisi altına alarak uzun dönemde bu ülkeler bir ekonomik kriz dönemlerin sürüklemiştir (Csaba, 2005, s. 139).

Tablo 41
Geçiş Döneminde Ülkelerin Kriz Dönemleri

Ülkeler	Krizin Başlangıç Tarihi	Krizin Bitiş Tarihi	Krizin uzunluğu (Yıl)
Avrupa ülkeleri			
Çek Cumhuriyeti	1990	1992	3
Macaristan	1990	1993	4
Polonya	1990	1991	2
Slovakya	1990	1993	4
Slovenya	1989	1992	4
Arnavutluk	1990	1992	3
Bulgaristan	1990	1997	8
Hırvatistan	1989	1993	5
Makedonya	1989	1995	7
Romanya	1989	1992	4
Baltık ülkeleri			
Estonya	1989	1994	6
Litvanya	1990	1994	5
Letonya	1991	1995	5
SSCB Sonrasında Ortaya Çıkan Bağımsız Ülkeler			
Ermenistan	1990	1993	4
Azerbaycan	1989	1995	7
Beyaz Rusya	1990	1995	6
Gürcistan	1989	1994	6
Kazakistan	1989	1995	7
Kırgızistan	1991	1995	5
Moldova	1990	1999	10
Rusya	1990	1998	9
Tacikistan	1989	1996	8
Türkmenistan	1989	1997	9
Ukrayna	1990	1999	10
Özbekistan	1991	1995	5
Kaynak: (Güler, 2012, s. 106)			

Tablo 41’de görüleceği gibi geçiş dönemi boyunca üretim ve işsizlikte keskin düşüşlerin en az olduğu ülke olan Polonya, kriz dönemi en kısa sürede atlatan ülke olmuştur. 1990 da liberal eğilimli istikrar programlarını uyulamaya başlayan Polonya, kısa süreli kriz döneminin ardında 1992’de tekrar büyüme dönemine girmiştir. Fakat SSCB’den ayrılan Tacikistan, Ukrayna, Moldavya gibi ülkelerdeki ekonomik kırılmalar ve kriz dönemini daha uzatmış ve uzun dönemde depresyon devam etmiştir.

Geçiş dönemiyle birlikte, ortaya çıkan iktisadi bunalımın derinliğinde ülkeler bazın da farklılaşmıştır. Bu dönemde uygulanan iktisadi politikalar perspektifinde kriz derinliği üretim anlamında değişiklik göstermiştir.

Tablo 42

Geçiş Döneminde Ülkelerdeki Krizin Derinliği

Ülkeler	Üretim Azalışı Oranı (1989=100)	Üretimin En Düşük Olduğu Yıl
Avrupa Ülkeleri		
Çek Cumhuriyeti	15.5	1992
Macaristan	18.2	1993
Polonya	13.6	1991
Slovakya	24.5	1993
Slovenya	20.4	1992
Arnavutluk	39.8	1992
Bulgaristan	35.9	1997
Hırvatistan	37.5	1993
Makedonya	45.5	1995
Romanya	26.6	1992
Baltık Ülkeleri		
Estonya	35.5	1994
Litvanya	41.8	1994
Letonya	52.9	1993
SSCB Sonrasında Ortaya Çıkan Bağımsız Ülkeler		
Ermenistan	65.2	1993
Azerbaycan	63.2	1995
Gürcistan	75.6	1995
Kazakistan	40.3	1998
Kırgızistan	51.5	1995
Moldovya	69.3	1999
Rusya	46.5	1998
Tacikistan	74.6	1996
Türkmenistan	49.5	1997
Ukrayna	65.4	1999
Özbekistan	65.7	1995

Kaynak: (Sahay & Fischer, 2000, s. 3)

Tablo 42’de de görüleceği gibi çek cumhuriyet Polonya ve Slovenya gibi Orta Avrupa ülkelerinin kriz döneminde GSYH’nin ortalama olarak %19 azaldığı, Bulgaristan Hırvatistan ve Arnavutluk gibi Doğu Avrupa ülkelerinin ortalama GSYH’nin %32 oranında azaldığı görülmektedir. Buna ek olarak Estonya, Letonya ve Litvanya Baltık Ülkelerinin GSYİH ortalaması %32 oranında azalmıştır. SSCB sonrasında krizden en çok etkilene ülkeler burada da bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler olmuştur bu dönemde bu ülkelerin GSYİH oranları %54 oranında azalmıştır.

SSCB Sonrasında Rusya

SSCB’nin dağılmasının ardında kurulan Rusya Federasyonu 1990 yıllarda kapitalist düzene eklemleme sürecinde, özellikle de iktisadi alan da bir takım değişim

ve dönüşümler geçirmiştir. Bu dönemde Rusya, Geçiş dönemindeki krizinde etkiyle ciddi bir çöküş dönemi yaşamış ve ekonomik anlamda bir darboğaza girmiştir. Her ne kadar bu dönemde resesyondan kurtulmak adına birtakım önlemler alınmış olsa da bunlar yeterli olmamış ve ruble yaklaşık %33 oranında değer kaybetmiştir (Marples, 2011, s. 463-464).

Kapitalist eklemlenme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan mal ve hizmet fiyatlarındaki serbestleşme Rusya bir enflasyon şoku yaşatmıştır. 1992'nin başındaki Rusya'daki enflasyon %2500'leri aşmıştır. Fakat 1997' ye kadar dış ticarete oluşan serbestleşmenin de etkisiyle bu oran %11'lere kadar düşmüştür (Bulut, 2014, s. 14).

1998 yılında gerçekleşen kriz, Rusya için derin bir ekonomik bunalımdan ziyade, geçiş sonrası izlenen stratejilerin ve kapitalist kurumlarının Rusya üzerindeki etkilerinin ciddi anlamda tartışıldığı bir dönemdir. Kapitalist eklemlenme ile beraber hızlı bir liberalizasyon ve özelleştirme sürecine giren Rusya, bu krizle ciddi anlamda sarılmış ve tipolojik anlamda kapitalist argümanlar içeren reform paketlerinden beklenen faydayı görememiştir (Güler, 2012, s. 110). Her ne kadar Rusya, 1998 yılına kadar ekonomik anlamda kırılan bir yapı görünümü sergilese ulus ötesi kurumların krize müdahalesi Rusya'yı bir ölçüde rahatlatmıştır.

1998 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası IMF yardımları ve petrol fiyatlarının küresel bazda artışı Rusya'yı XX. Yüzyılın sonlarına bir toparlanma sürecine sokmuş kırılan bir yapıda olan SSCB sonrası Rusya, iktisadi ve kurumsal açıdan istikrarlı bir görünüm sergilemiştir. 1991-1998 yılları arasında genel olarak kırılan bir iktisadi yapı görünümü sergileyen Rusya 1998 sonrasında istikrarlı bir büyüme dönemine girmiştir. Bu dönemden sonra Rusya, yıllık ortalama %5'lik büyümesiyle en büyük 20 ekonomi arasına girmiş, GSYİH yaklaşık 2,0 trilyon dolar, ortama ihracatı yıllık 529,0 milyar dolar olan ve yıllık ithalatı ortalama 370 milyar olan küresel bir güç haline gelmiştir (Bulut, 2014, s. 14-15)

İktisadi anlamda merkezi planlamaya dayalı sosyalist bir sistemden serbest piyasa ekonominse geçen Rusya, geçiş döneminde birtakım kriz ve resesyon dönemleri geçirmiş olsa da SSCB'den devraldığı güçlü ekonomik ve kurumsal alt yapı sebebiyle bu kriz dönemlerini kısa sürede atlattır.

Tablo 43

2001-2012 Yılları Arasında Rusya'nın Yıllık Dış Ticaret Hacmi

Göstergeler	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
İthalat	103.1	105.8	135.3	183.5	245.4	301.2	352.0	468.0	302.0	495.5	516.2	524.3
İhracat	53.5	60.5	76.0	97.0	125.3	137.8	200.0	267.0	167.0	229.0	305.4	312.6
BDT												
Ülkeleri ile İhracat	15.4	16.4	20.5	29.5	32.6	43.5	52.5	70.0	46.5	60.0	79.5	78.0
BDT												
Ülkeleri ile İthalat	13.2	12.3	13.5	17.5	19.0	25.1	29.8	36.6	21.8	21.8	31.6	41.6
BDT												
Ülkeleri İthalat ve İhracat	28.6	28.7	34.0	37.0	51.6	68.6	82.3	106.6	68.3	81.8	111.1	119.6
Toplamı												

Kaynak: (RF Merkez Bankası), (Bulut, 2014, s. 16)

Tablo 43’de de görüldüğü gibi 1998 sonrasına ekonomik anlamda toparlanma sürecin giren Rusya, 2001-2012 arasındaki 11 yıllık dönemde Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile olan farkı yıllar içerisinde ciddi şekilde açmıştır. 2001 yılındaki fark yaklaşık 2 milyar dolar iken, 2012 yılına gelindiğinde aradaki fark 35 milyar doları geçmiştir. Bu bağlamda Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin Rusya’ya olan bağımlılığı, SSCB sonrasında devam etmiş hatta yıllar içerisinde daha da artmıştır.

Özetle Neoliberal politikaların etkin olduğu yıllarda gerek dünyada gerekse Rusya’da yaşanan krizlerin ana nedeni, önceki dönemde ortaya çıkan ve kapitalist bir form taşıyan krizlere yönelik oluşturulan reform paketleri olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak bakıldığında 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılması ve takip eden süreçte 1991’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) dağılması, kolektivist bloğun hızlı bir şekilde kapitalist sisteme eklenmesi ile sonuçlanmıştır. Bu eklenme süreci sosyalist bloğun etkin olduğu bölgeler kapitalist bir değişim ve dönüşüm dalgasını başlatmıştır. Bu geçiş sürecinin yansıması olarak ortaya çıkan bütüncül liberalizasyon hareketi, blok ülkelerini bir enflasyon dönemine sokmuş ve aylık enflasyon oranları %30’ları bulmuştur. Kapitalist eklenme sonucu ulusötesi kurumların müdahalesi ile para ve maliye politikalarındaki önlemler, krizi bir ölçüde hafifletse de bütçe açığı problemi Rusya’yı uzun dönemde ciddi anlamda etkilemiştir.

Çok kutuplu düzenin kapitalist blok lehine yıkılması küresel düzende önemli değişim ve dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Kapitalizme karşı sosyalist bir dünya sistemi oluşturma fikrinin, SSCB’nin yıkılması ile son bulması, merkezi planlamaya dayalı iktisadi sistemlerin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda 1991

sonrasında neoliberal politikalar bir anlamda tek çare olarak küresel iktisadi sisteme yön vermiştir. Bu tarihten sonra, her ne kadar sistemsal anlamda kapitalizmin küresel yapıdaki etkinliği artmış olsa da özgül yapılarında var olan kriz olgusu devam etmiş ve küresel iktisadi düzen bu sefer bir kriz deneyimi ile karşılaşmıştır.

3.2. BÖLGESEL KRİZİN KÜRESEL DÜZENE ETKİSİ (ASYA KRİZİ)

Güney Doğu Asya ülkeleri, kapitalizme eklemelenme süreci sonrasında yüksek tasarruf oranları ile dikkat çekmişlerdir. Piyasadaki mevcut paranın bankada değerlendirilmesi ve büyük firmaların yatırımlarının banka kredileri ile finans etmesi Güney Doğu Asya kapitalist düzen içinde bir tasarruf bölgesi haline getirmiştir. Bu sebeple, Güney Doğu Asya firmalarının borç-öz sermaye yapıları XX. Yüzyılın sonun da oldukça yüksek seviyelerde seyretmiştir. Borç-öz sermaye oranları oldukça yüksek olan firmalar elde edecekleri kar tutarından daha fazla yatırım yapma imkânı elde etmiş ve Asya bir anlamda kalınma ve büyüme dönemine girmiştir (Wade, 1998, s. 695).

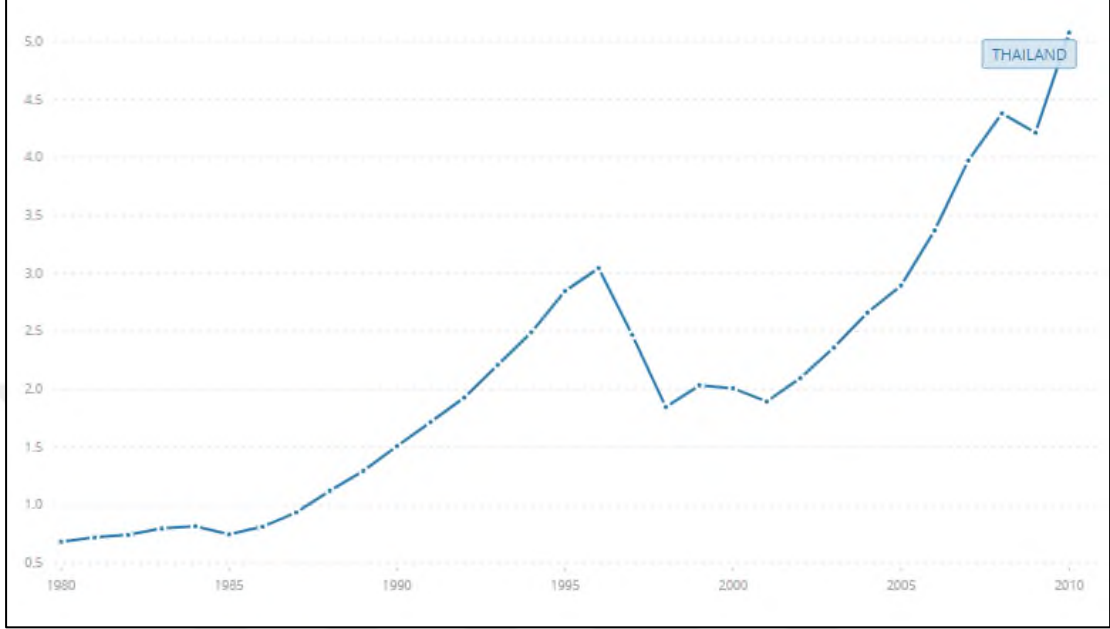
Fakat piyasada oluşan negatif beklenti dalgası ve piyasalarda oluşan güven kaybı Güney Doğu Asya ülkelerindeki büyüme ve kalkınma dönemini bir anlamda yavaşlatmış ve Asya bir anlamda kapitalist bir krizi ve resesyonlar dönemine girmiştir. IMF gibi ulus ötesi kurumların kriz tahmin etmede gecikmesi ve kriz sonrasında uyguladığı politikalar krizi daha derinleştirmiş ve Güney Doğu Asya ülkelerinde başlayan iktisadi bunalım tüm bölgeye yayılmış hatta küresel ölçekte etkileri hissedilmiştir (Radelet, Sachs, Cooper, & Bosworth, 1998, s. 2-3).

3.2.1. Kriz Öncesi Güney Doğu Asya'nın Görünümü

1997'de Tayland Bahtı'nın devalüe olması ile başlayan Asya krizi, bölgesel bir kriz olarak isimlendirilse de etkileri itibariyle küresel bir görünüm sergilemiştir. Taylan, Endonezya ve Güney Kore gibi Güney Asya ülkelerinin sermaye yatırımı ve borç ilişkilerini, ayırmak istemesi krizi daha da derinleştirmiş ve etki sahasını derinleştirmiştir (Sarımaden, 2021, s. 9).

Uluslararası fon akımlarındaki bir değişim sonucu ortaya çıkan Asya kriziyle Güney Doğu Asya ülkelerindeki para birimleri önemli ölçüde değer kaybetmiş ve ülke paraları özellikle dolar karşısında ermiştir. Bu dönemde Asya ülkelerin doğrudan

yabancı yatırımı ülkelerine çekmek için yüksek faiz politikaları uygulaması Asya'yı yabancı yatırım için bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Bu dönemde, şekil 7'de de görüleceği gibi Asya'daki sermaye akışı bu dönemde hız kazanmış ve özellikle Güney Doğu Asya ülkelerine sıcak para akışı gerçekleşmiştir (Prakash, 2001, s. 120-121).

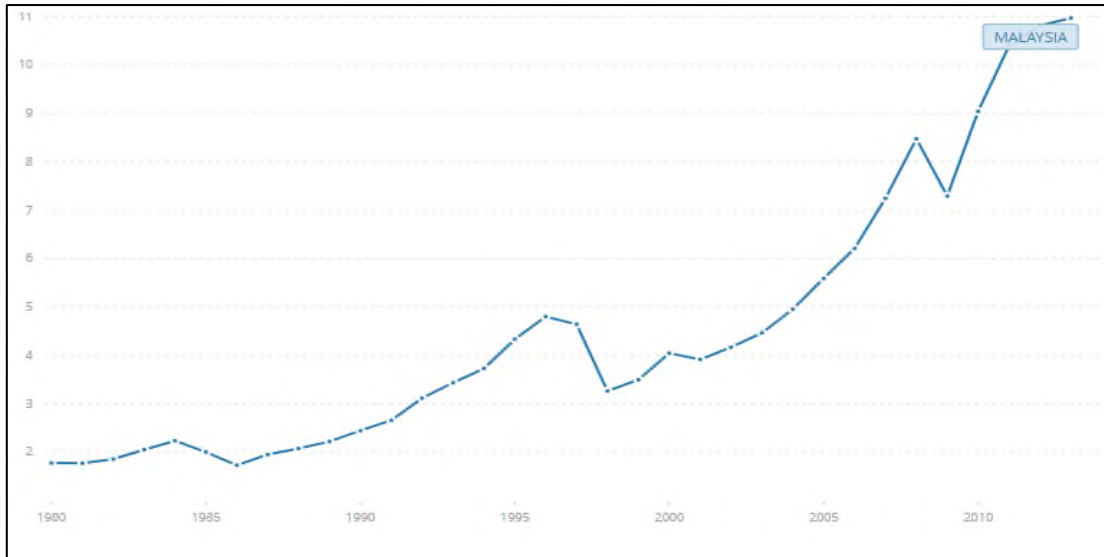

Şekil 7. Tayland- Kişi Başına GSYİH- (1980-2010)

Kaynak: (The World Bank) Tayland- Kişi Başına GSYİH- (1980-2010)

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2010&locations=TH&start=1980&view=chart>

Güney Doğu Asya Ülkelerinde oluşan sermaye akımı 1980-1990 yılları arasında birçok Asya ülkesini bir büyüme dönemine sokmuştur. Özellikle Tayland, Malezya, Filipinler ve Güney Kore gibi Asya ülkeleri Kişi başına kişi başına GSYH'de şekil 7, 8, 9 ve 10'da da görüleceği gibi ciddi ivme kazanmıştır.

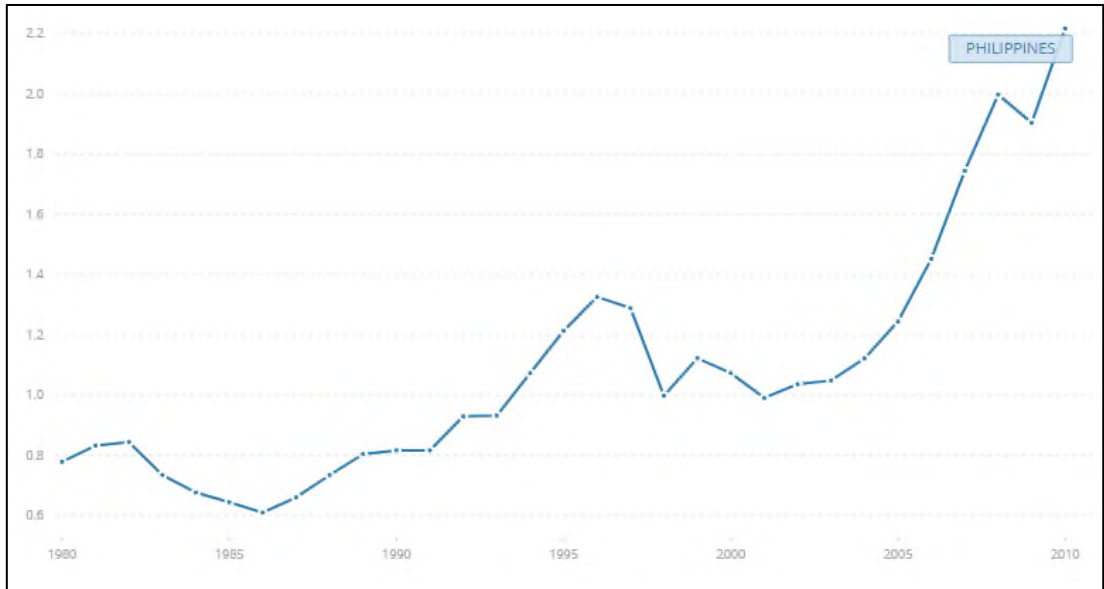

Şekil 8. Malezya- Kişi Başına GSYİH- (1980-2010)

Kaynak:(World Bank) Malezya- Kişi Başına GSYİH- (1980-2010)

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2013&locations=MY&start=1980&view=chart>

Şekil 8’da Malezya’nın 1980-1995 yılları arasındaki yüksek büyüme oranları 1997 krizi ile son bulmuştur. 1996-1997 yılı GSYH büyüme oranı %7,4 olan Malezya, kriz sonrası 1998’deki büyüme oranları ortama %1,5 seviyesine gerilemiştir. Malezya’daki bu olumsuzluk diğer Doğu Asya ülkelerindeki dış borç krizinden daha ziyade yurt içi piyasalarda oluşan dengesiz salamlardan kaynaklanmıştır.

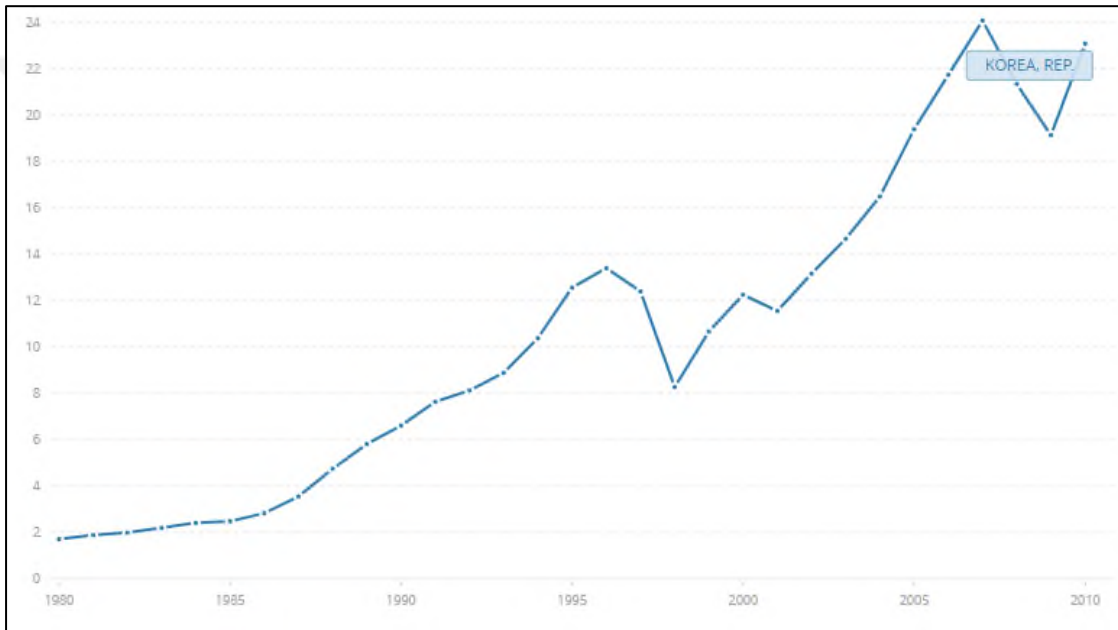

Şekil 9. Filipinler- Kişi Başına GSYİH- (1980-2010)

Kaynak: (World Bank) Grafik 6. Filipinler- Kişi Başına GSYİH- (1980-2010)

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2010&locations=PH&start=1980&view=chart>

Şekil 9’da da görüleceği gibi 1980-1995 arasındaki 15 yıllık dönemde dalgalı bir GSYH görünümü sergileyen Filipinler 1997 yılındaki Asya krizi ile GSYH’de negatif yönlü bir salınım gerçekleştirmiştir. Buna ek olarak 1980-1985 arasına oluşan iktisadi kırılganın en büyük sebebi Filipin diktatörü Ferdinand Marcos’un 1986’da ki bir hükümet darbesiyle iktidardan düşürülmesidir (Sarımaden, 2021, s. 12). Her ne kadar bu beş yıllık dönemde Filipinler’de iktisadi bir kırılganlık yaşanmış olsa da 1995-1997 arasındaki 10 yıllık dönemde GSYH’de büyüme oranları bir istikrar yakalamış ve krize kadar korunmuştur.

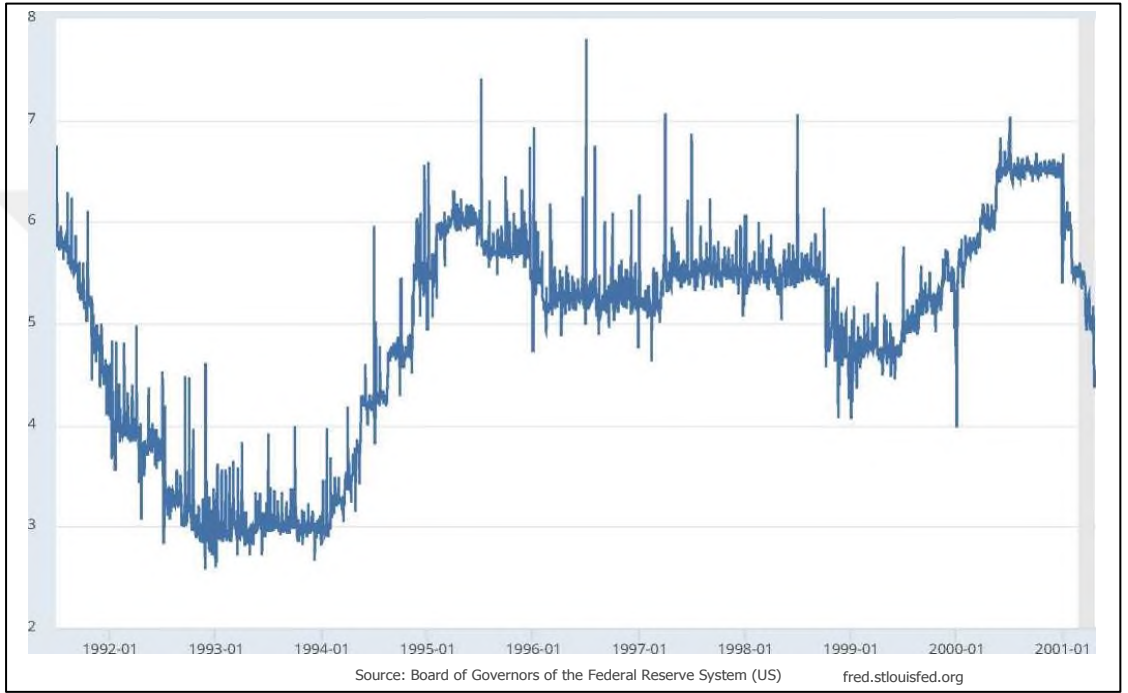

Şekil 10. Güney Kore- Kişi Başına GSYİH- (1980-2010)

Kaynak: (World Bank) Güney Kore- Kişi Başına GSYİH- (1980-2010)
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2010&locations=KR&start=1980&view=chart>

Şekil 10’da da görüleceği gibi 1995-2000 arasında cari açıkta ve dış ticarete oluşan makas açıklığı Güney Kore’yi iktisadi bir resesyona yönlendirmiş ve oluşan iktisadi açıkların kontrol altında tutulmasını zorlaştırmıştır. 1980-1995 arasında ülkede oluşan büyük miktardaki sermayenin ve finans sistemin krizle beraber kontrol edilememesi ve kriz sonrası uygulanan politikaların yanlışlığı Güney Kore’de piyasa sistemini bir darboğaza sokmuştur. 1980-1997 arasındaki dönemde pozitif yönlü bir salın gösteren Güney Kore ekonomisi 1997’de bir kırılganlık yaşamış ve kapnisit bir kriz görünümü çizen Asya Krizini deneyimlemiştir (Lee, 1999, s. 354-355).

Her ne kadar Asya Krizi bölgesel bir bunalım ismini taşısa da etkileri ve sonuçları itibarıyla küresel ve kapitalist bir krizdir. Öyle ki bu kriz küresel ekonomik bir güç olan ABD piyasasını önemli ölçüde etkilemiştir. ABD’de özellikle faiz oranlarında oluşan değişim küresel ekonomik düzende bir takım değişim ve dönüşümlere sebep olmuştur. Bu değişim ve dönüşümler sonucunda kapitalizm tipolojik anlamda yeniden şekillenmiştir.

Şekil 11. 1992-2001 arasında ABD Faiz Oranlarındaki Artış ve Azalışı

Kaynak: (<https://fred.stlouisfed.org/>) Economic Research Federal Reserve Bank of St.Louis 1992-2001 arasında ABD Faiz Oranlarındaki Artış ve Azalışı
<https://fred.stlouisfed.org/series/DFE> (15.05.2022)

1980-1995 arasında Asya’yı cazip bir yatırım merkezi haline getiren durum 1995 sonrasında ABD’de Fed ’in faizleri yükselmesiyle son bulmuştur. ABD’de faiz artırımı sonrasında Asya’nın yatırım cazibesi bir ölçüde kaybolmuş ve üstüne 1997 krizinin de ortaya çıkışıyla Güney Asya bölgesi bir iktisadi darboğaza girmiştir. Kriz sonrası Tayland, Güney Kore ve Endonezya gibi Asya’nın bir anlamda lokomotif ülkelerindeki paranın değer kaybı ve borsanın düşüşü ekonomik kırılganlığı artırmıştır. Rezerv para değerindeki istisnai yükseliş ülkedeki ithalat ve ihracat dengesini bozmuş ve maliyet oranları yükseltmiştir. Buna ek olarak 1996’da doğu Asya’daki ihracata değerlerinin yükseliş krizi daha derinleştirmiştir (Maroney, Naka, & Wansi, 2004, s.

144-145). 1995 sonrasında Asya’da oluşan kırılgan ekonomik yapı ve borç ile finanse edilen iktisadi düzen Güney Asya ekonomilerinin de bir küresel kapitalist bir kriz oluşmasına zemin hazırlamıştır.

3.2.2. Asya Krizinin Oluşumu ve Gelişimi

1980-1995 yılları arasında Güney Asya ülkeleri, Güney Kore, Singapur, Tayland, Endonezya ve Malezya gibi ekonomiler ortalama %8 ile %12 arasında bir büyüme gerçekleştirmiştir. Asya 1997 krizinde önce Güney Kore’de kişi başına GSYH %129 oranında artmıştır. Buna ek olarak, Hong Kong ve Singapur’da GSYH’deki artış oranı güney köredeki gibi yüksek bir seyir izlemiş ve ortalama artış %70’leri bulmuştur. Bu yıllarda gerçekleşen büyüme terdendin deki artış 1997’de bozulmuş ve sermaye akımının etkisiyle büyüyen Asya finansal anlamda bir kapitalist bir krizle karşı karşıya kalmıştır (Demirdizen, 2011, s. 17).

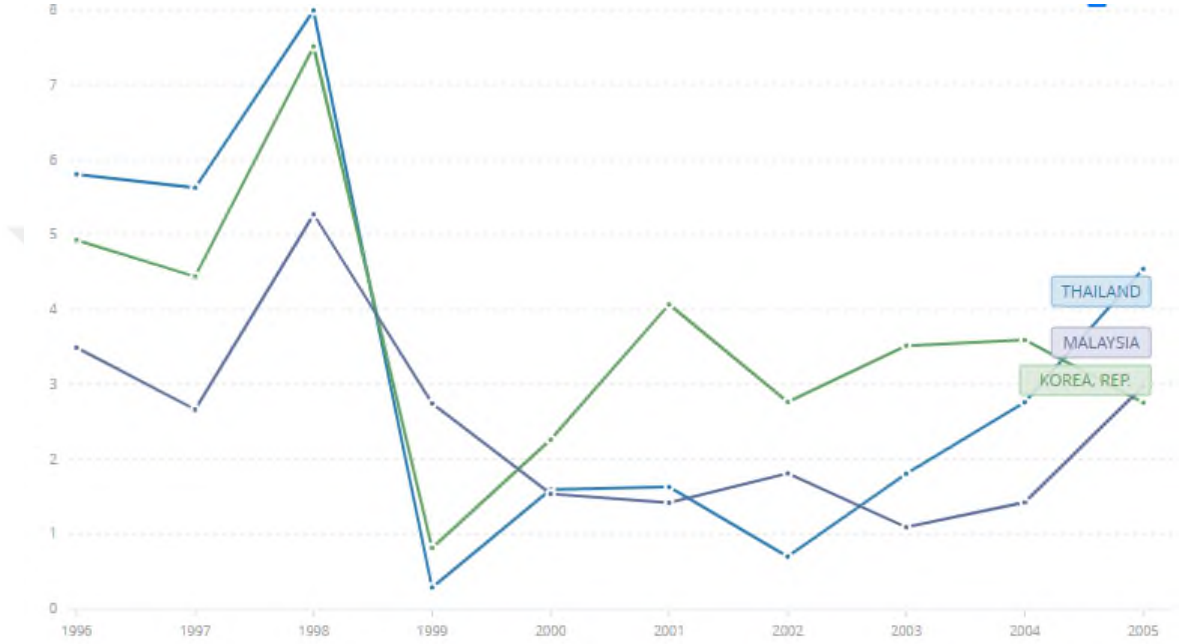
1997 yılının haziran ayında Tayland’ın cari işlemler dengesindeki hızlı artış ve Tayland Bahtı’nın değer kaybedeceği şeklide piyasaların beklentiye girmesi, rezerv paraya olan talebi artırmış ve rezerv para karşısında Güney Asya paraları hızla değer kaybetmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak azalan şirket karları ve firma iflasları krizi finansal ve mali keşiden bir ekonomik krize dönüştürmüştür (Lee, 1999, s. 353). Buna ek olarak Kriz sonrası artan döviz fiyatları ve piyasadaki daha artacağı beklentisi Güney Asya’da ulusal paraya olan güveni sarsmış ve finansal sistemde spekülasyon hareketlenmeler bu dönemde hızlanmıştır.

1997’de kasım ayında Tayland’da başlayan ve Güney Kore’nin dahil olması ile daha derinleşen kriz, Güney Asya’daki kapitalist ekonomilerden hızlı sermaye çıkışına neden olmuş ve bu ülkelerdeki hisse senetlerinde ve borsada hızlı bir düşüş olmuştur. Faiz oranlarındaki istisnai artış dış borçlanmada maliyet yükselmesiyle sonuçlanmış ve Güney Asya ülkelerinin dış ticareti bu bağlamda etkilenmiştir (Kim, 2000, s. 493).

Asya krizi etkileri ve sonuçları itibariyle Makroekonomik bir görünüm sergilese de IMF gibi bir takım ulusötesi kurumlar Asya krizini mikroekonomik bir kriz olarak değerlendirmiş ve politika uygulamalarını bu çerçevede gerçekleştirmiştir. IMF’e göre Asya krizi devlet politikalarındaki hatalardan değil özel sektörün riskli yatırımları sonucunda ortaya çıkan, aşırı yatırım kaynaklı bir krizdir (Wade, 1998, s. 700). Fakat IMF yanlış teşhisi ve uyguladığı sıkı para ve maliye politikaları krizi daha

derinleştirmiştir. Yapısal reform konusunda ilgili devletlere yapılan basılar ve yerli sermayenin ülke içinde kalması için önerilen faiz artışı, krizin etkilerini artırmış ve mali yapıda çıkan resesyon, iktisadi bir bunalıma dönüşmüştür.

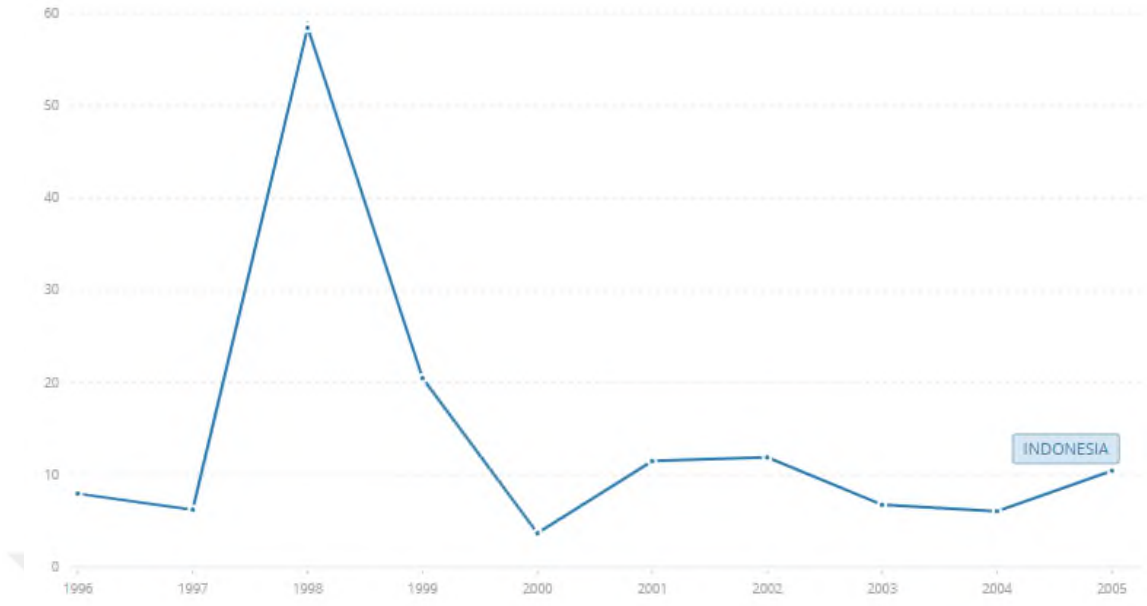
Buna ek olarak bu ülkelerde krizin etkisiyle bozulan iktisadi yapının bir sonucu olarak enflasyon ve tüketici fiyatları 1997’de Tayland, Malezya, Güney Kore’de ve özellikle Endonezya’da şekil 12 ve 13’de de görüleceği gibi önemli ölçüde yükselmiştir.

Şekil 12. Tayland, Malezya ve Güney Kore’de Enflasyon ve Tüketici Fiyatları (%) (1996-2005)

Kaynak: (World Bank) Tayland, Malezya ve Güney Kore’de Enflasyon ve Tüketici Fiyatları (%) (1996-2005)

<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2005&locations=TH-KR-MY&start=1996>

Şekil 13. Endonezya’da Enflasyon ve Tüketici Fiyatları (%) (1996-2005)

Kaynak: (World Bank) Endonezya’da Enflasyon ve Tüketici Fiyatları (%) (1996-2005)

<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2005&locations=ID&start=1996>

Her ne kadar Güney Doğu Asya krizinin etkisi küresel ekonomik ölçekte 1929 ve 1973 krizleri kadar hissedilmese de kriz önce Asya’yı daha sonra Rusya’yı ve Latin Amerika’yı etkisi altına almış ve kriz sonrasında yaklaşık 400 milyar dolar sermaye gelişmiş kapitalist ülkelerden geri çekilmiştir. Sermayenin gelişmiş ve gelişmekte olan piyasalardan kaçışı hammadde fiyatlarını önemli ölçüde düşürmüştür. Bu dönemde demir, pamuk ve petrol fiyatlarında yaklaşık %40’a yakın bir düşüş gözlenmiştir (Turan, 2000, s. 30).

3.2.3. Asya Krizinin Sonuçları

1997 yılında ortaya çıkan Asya krizi Güney Asya ülkeleri başta olmak üzere küresel kapitalist sistemi iktisadi anlamda büyük ölçüde etkilemiştir. Taylan Bahtı’nın devalüe olması ile başlayan ve daha sonra diğer Güney Asya ülkeleri Güney Kore, Endonezya, Filipinler, Malezya ve Singapur’a sıçrayan Asya krizi, 1997-1998 yıllarında söz konusu ülkelerde yüksek miktarda dış borçlara düşük büyüme oranlarına hatta bazı dönemlerde küçülmelere neden olmuştur.

Asya krizinin ardında 1980-1996 yılları arasındaki Asya mucizesi sona ermiş ve iktisadi resesyonun sonucu olarak bölgedeki ülkelerde işsizlik ve yoksulluk büyük ölçüde artmıştır. Küresel finansal düzene büyük ölçüde bağlı olan Asya ülkeleri, kriz sonucu oluşan dış şoklardan korunmak için bu dönemde büyük yüksek miktarda döviz rezervine ihtiyaç duymuş, fakat 1997-1998 yıldıranda Fed'in faiz artırımı politikası rezerv paranın ABD içinde kalmasına yol açmış ve kriz daha da derinleşmiştir. Finans-kapitalde oluşan kriz dalgası, dış ticaret finansmanın öneli ölçüde etkilemiştir. Finansman sıkıntısı çeken Asya ülkelerinde ithalat ve ihracatta büyük düşüşler olmuş ve büyük firmalara düşük faizle verilen büyük kredilerin ger ödeminde zorluklar ortaya çıkmıştır. Bunu sonucu olarak oluşan kriz dalgası bankacılık sektöründe etkilemiştir (Lee & Rhee, 2012, s. 57-58).

Her ne kadar IMF gibi ulusötesi kurumlar, Asya krizi sonrasında bir takım destek paketleri ile Güney Asya ülkelerindeki iktisadi resesyona müdahalede bulunmuş olsalar da krizin geç teşhis ve uygulanan reform ve destek paketlerindeki aksaklıklar ve yanlışlıklar politika bazında faydayı vermemiştir. Gerek kriz yönetiminde gerekse uygulanan para ve maliyeye politikaları sonucunda, Güney Asya ülkelerindeki kriz büyümüş ve kriz sonucunda oluşan iktisadi yıkımın eksisi küresel düzen de hissedilmiştir (Sarımaden, 2021, s. 22).

3.3. BİTMEYEN KRİZ (2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİ)

1980'lerden itibaren küresel kapitalist sistem, gelişmiş ülkelerde istikrarın genellikle korunduğu, makro ekonomik göstergelerde sert salınımların ve oynaklığın azaldığı ve kriz depresyon durumlarının başarıyla yönetilebildiği bir görünüm çizmiştir. Bu yıllarda, ekonomik kriz kavramı sadece gelişmekte olan ülkelerde ve yeni piyasa ekonomilerine özgü bir kavram olarak kabul edilmiş ve 1929 depresyonun geçmişte kaldığının ve küresel düzenin bir daha böyle bir kriz ile karşılaşmayacağı görüşü hakimdi. Fakat 2008 küresel ekonomik krizi bir diğer adıyla "Kuzey Atlantik Finansal Krizi" bu düşünceyi yıkmış ve gelişimi kapitalist ülkelerinde makroekonomik dengesizlikler ve istikrarsızlıklar yaşayabileceğini göstermiştir (Türel, 2021, s. 420-421).

ABD'de Mortgage sektöründe ortaya çıkan ve etkileri ve sonuçları itibarıyla tarihin en büyük kapitalist krizlerinde biri olan 2008 krizi, ABD'de öncelikle başat

sektörler olan finans, sigorta, inşaat ve madencilik sektörü gibi yapıları negatif anlamda etkilemiş ve bu sektörlerin büyüme hızlarının yavaşlatmıştır. Buna ek olarak krizle beraber ortaya çıkan sektörel bazdaki büyüme durağanlığı, reel sektörü de etkilemiş ve bu dönemde yaşanan faiz oranlarındaki salımlar piyasalarda güvensizlik ve daralmalar yol açmıştır (Hephaktan & Çınar, 2015, s. 163-164).

2008 krizi ile beraber finansal piyasalarda işlemlerin durma noktasına gelmesi, şirketlerde oluşan ödeme güçlüğü ve iflaslar ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan bankacılık sistemindeki çöküş dalgası, küresel piyasaları bu dönemde ciddi anlamda tehdit etmiştir. ABD’de başta Fed olmak üzere bir takım düzenleme otoritelerinin bir takım sistematik riskleri görmemesi ve kriz öncesinde ve sonrasında gerekli tedbirleri almaması, uluslararası mali piyasalarda iflasları, makroekonomik dalgalanmaları ve finansal çöküşleri beraberinde getirmiştir (Shukur, 2010, s. 23-24). Küresel mali ve finansal piyasalarda yaşanan gelişmeler karşında, başta ABD ve Avrupa olmak gelişmiş kapitalist ülkelerin Merkez Bankaları ve karar mekanizmaları birçok tedbir almış ve parasal hacim ölçeğin trilyon dolarlara ulaşan kurtarma paketleri açıklamışlardır.

Tablo 44
2008 Krizi ile İflas Eden Kuruluşları Kurtarma Operasyonları

Ülke	Reform Tarihi	Reform Kapsamında Uygulanan Politikalar	Operasyon Bedeli
İngiltere	7 Şubat	Northern Rock'un ulusallaştırması	88 Milyar (£)
ABD	14 Mart	Fed sübvansiyonlarından sonra Bear Stearns'in ticari bir banka tarafından alımı	200 Milyar (\$)
ABD	15 Eylül	Lehman Brothers'in iflasını bildirmesi	-
ABD	17 Eylül	American International Group (AIG) ulusallaştırılması	87 Milyar (\$)
İngiltere	18 Eylül	Lloyds Bank'ın HBOS Bank'ı satın alması	12 Milyar (£)
Benelux	29 Eylül	Fortis kurutma paketinin açıklanması	16 Milyar (\$)
ABD	29 Eylül	Citi Bank'ın Washoiva'ı satın alması	12 Milyar (\$)
Almanya	29 Eylül	Hypo gayrimenkul kurtarma paketinin açıklanması	71 Milyar (\$)
İzlanda	29 Eylül	Glitnir kurtarma paketinin açıklanması	850 Milyon (\$)
İngiltere	29 Eylül	Bradford & Bingley kurtarma paketlerinin açıklanması	32,5 Milyar (\$)
Belçika	30 Eylül	Dexia kurtarma paketinin açıklanması	9,2 Milyar (\$)
İrlanda	30 Eylül	İrlanda bankaları kurtarma paketinin açıklanması	572 Milyon (\$)
İzlanda	7 Ekim	Landsbankinn Bank'ın ulusallaştırılması	-
İzlanda	9 Ekim	Kaupthing Bank'ın ulusallaştırılması	864 Milyon (\$)
İngiltere	12 Ekim	Royal Bank of Scotland, Barclays, HBOS ve Llyods TSB için kurtarma paketlerinin açıklanması	60,5 Milyar (\$)
İsviçre	16 Ekim	UBS Bank için kurtarma paketinin açıklanması	59,2 Milyar (\$)
Hollanda	19 Ekim	ING sermaye yardım paketinin açıklanması	10 Milyar (€)
Fransa	20 Ekim	Fransa hükümetince altı büyük banka için yarım paketinin açıklanması	20.5 Milyar (€)
Avusturya	4 Kasım	Kommunal kredit ve Constantine Privatbank ulusallaştırılmış, 5 Avusturya banaksına 1 Euro karşılığında satılması	-
ABD	24 Kasım	Citigroup bank'ın sermaye desteği alması	40 Milyar (\$)
İrlanda	22 Aralık	Anglo Irish Bank'ın ulusallaştırması ve 3 büyük bankaya fon aktarımı yapılması	7.68 Milyar (\$)

Kaynak: (Erdönmez, 2009, s. 68) ve (Sarımaden, 2021, s. 52)

Krizi küresel ölçekte yayılmaya başlamasıyla beraber, söz konusu ülkelerde borsa çöküşleri yaşanmış, ulusal paralar değer kaybetmiş, risk primlerinde istisnai yükselmeler oluşmuş ve dış sermaye hareketleri durağanlık ortaya çıkmıştır.

3.3.1. Krizin Ortaya Çıkışı ve Nedenleri

Başlangıçta Mortgage kredi kriz olarak ortaya çıkan 2008 krizi, takip eden dönemde bir likitte krizine dönüşmüş ve para akışındaki aksaklıklar piyasalarda bir güven problemine zemin hazırlamıştır. Krizin küresel yapıda olması etkilerini ABD ile sınırlı bırakmamış, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok kapitalist ülkeyi de etkisi altına almıştır. Krizle beraber birçok mali ve finans kuruluşları iflasın eşiğine gelmiş ve küresel ekonomik düzen ciddi aksaklıklar oluşmuştur (Shukur, 2010, s. 26-27).

2008 küresel finans krizin etkileri ve nedenleri üzerine çalışma yapan James H. Stock ve Mark W. Watson ABD'nin ve küresel piyasaların krizden uzun süre çıkamaması 3 nedene bağlamıştır (Stock & Watson, 2012, s. 129-130). Bunlar;

1. ABD'de 2008 yılında başlayan iktisadi resesyonun, tarihsel süreç içerisinde yaşanan en büyük depresyon olması ve kara mekanizmalarının tarihsel tecrübelerle dayanarak uygulaması gereken politikalarda geç kalması.
2. Başlangıçta Finansal sektördeki karışıklık ve piyasalardaki belirsizlikten kaynaklanan krizin, petrol fiyatlarındaki yükseliş ve ile derinleşmesi ve kredi denetleme yapısındaki bozulma.
3. Krizin tahmin edilenden daha yavaş toparlanma yapısı ve ekonomik şokların piyasada devamı ve bunu sonucu olarak istihdamda ve üretimdeki düşüş.

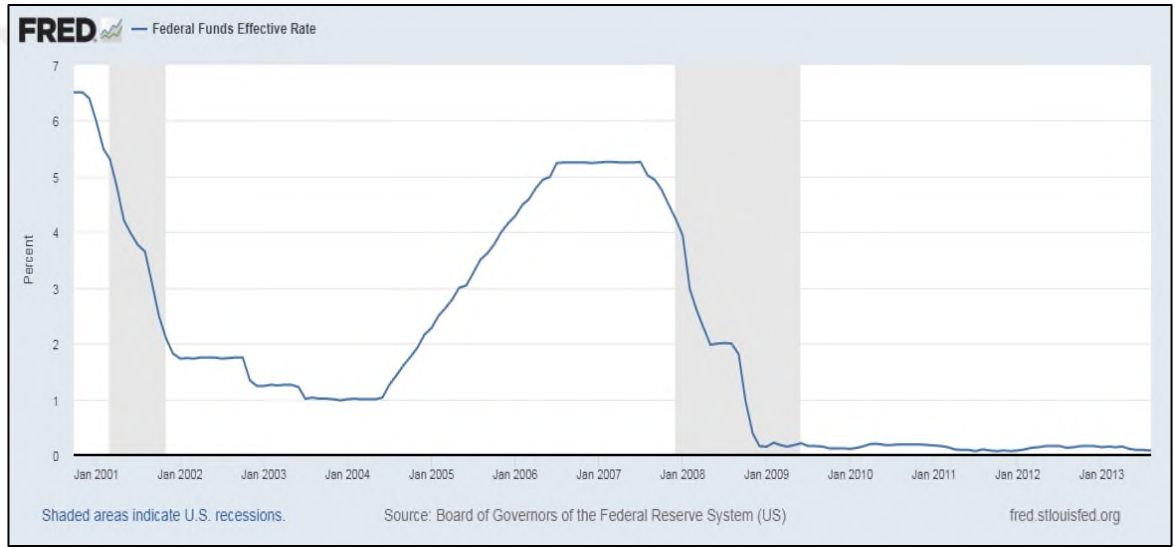
2008 küresel finansal krizinin nedenlerini; Konut fiyatlarındaki istisnai artış, likidite bolluğu ve Mortgage kredi yapılarının bozulması ve faiz yapısının bozulması olmak üç başlık altında toplamak mümkündür.

3.3.2. Faiz Yapısının Bozulması

Kapitalizmin uzun yürüyüşü tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde, gelişmiş pek çok ülkede ve özellikle ABD'de kapitalist dönüşümün bir sonucu olarak mali ve finansal alanda bir değişim ve dönüşüm dönemleri yaşanmıştır. Kapitalist örgütlenme gereği, sistem içerisinde bu yapılar, birbirleri ile sürekli faaliyet göstermişler ve özellikle finansal piyasalar birçok yatırım aracının oluşmasına zemin hazırlamışlardır. 2008 kriziyle birlikte kendi özgül yapıları içinde sürekli değişen ve dönüşen bu yapılarda bir aksaklıklar meydana gelmiş ve zaten örgütleniş biçimi olarak karmaşık

olan yapılar bütünü krizle beraber daha da karmaşıklaşmış ve takip ve analiz zorlaşmıştır (Akday, 2011, s. 5-6-7).

2008 krizine kadar finansal yapıyla beraber değişen ve dönüşen faiz sistemi kriz ile bozulmuş ve kriz oluşumunda, gelişiminde ve yayılımında başat bir rol oynamıştır. Krizle öncesinde bankalar da ve sistem içinde diğer finans kuruluşların da ortaya çıkan denetimsel aksaklıklar ve bu aksaklıkların bir sonucu olarak kredi derecelendirme kuruluşlarına verilen yanlış beyanlar krizi oluşumunu tetiklemiş ve finansal piyasalar oluşabilecek bir resesyona zemin hazırlamıştır. Finansal yapıda ortaya çıkan bir kriz öncesinde ve sonrası faiz yapısında istisnai salınlara neden olmuş ve finansal ve mali yapının temel argümanı olan faiz yapısı bozulmuştur (Shukur, 2010, s. 30).

Şekil 14. 2001-2013 Yıllarında ABD Faiz Oranlarındaki Salınımlar

Kaynak: (<https://fred.stlouisfed.org/>, 2022) 2001-2013 Yıllarında ABD Faiz Oranlarındaki Salınımlar <https://fred.stlouisfed.org/series/FEDFUNDS>

Şekli 14’de de görüleceği gibi Asya kriz sonrası yükselen faiz oranları 2000’lerin başında tekrar yükselmiş 2007’ yılında yani krizin hemen öncesinde en yüksek seviyelerini görmüştür. Faiz oranlarında bu sert salınım dalgası kriz ABD’de faiz bozulmaya başladığı ve krizin faiz yapısı temelli bir finansal kriz olarak oluşacağını göstermektedir.

3.3.3. Konut Fiyatlarındaki İstisnai Artış

1980 sonrası oluşan küresel refahın bir sonuç olarak 2000’li yılların başında gelişmiş bir ekonomiye sahip kapitalist ülkelerce izlenen faz politikasında, faiz oranı düşük düşüt tutulmuş ve verilen kredi miktarı yükselmiş ve kredi müşterileri hemen hemen tüm kolaylıkla ulaşabilmektedir. Oluşan bu durum konut sektöründe bir hareketlenmeye sebep olmuş ve sektörel bazda arz talep dengesi bozulmuştur.

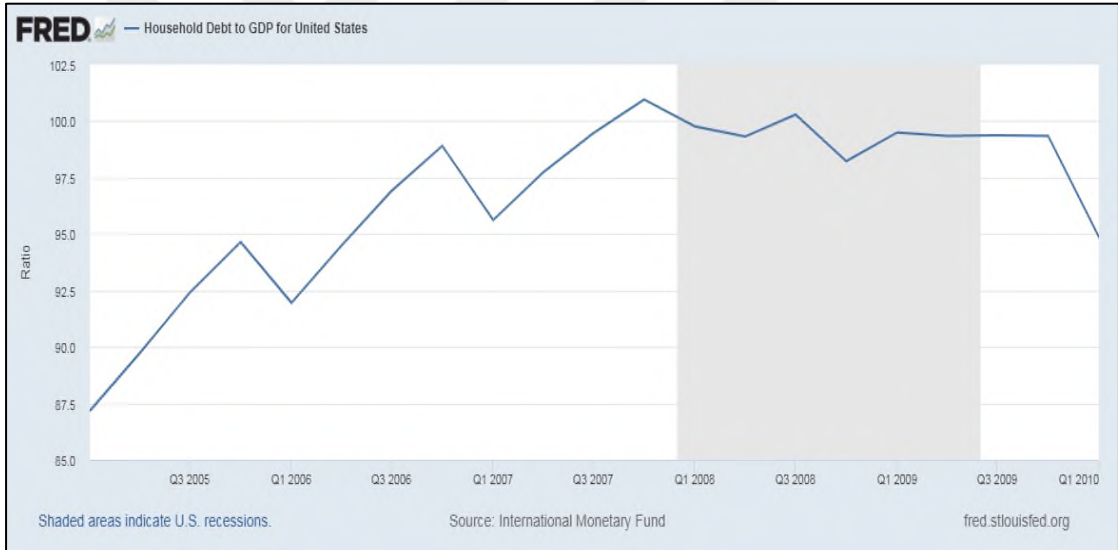
Şekil 15. 1990-2010 Yılları Arasında ABD’de Konut Fiyat Endeksindeki Değişim

Şekil 15’de de görüleceği gibi 2008 yılına kadar uygulana faiz politikalarının bir sonuç olarak konut fiyatları endeksinde sürekli bir yükseliş oluşmuş ve 2008 yılına gelindiğinde aratan konut sayısı ve kredilerin geri ödemesindeki aksaklıklar, sektörel bir balon oluşmasıyla sonuçlanmıştır.

ABD’de 1990-2008 arasında hızla büyüyen gayrimenkul piyasasında, ortalama bir gelir ile alınamayacak konutların inşa edilmesi ve bunlar için rahat kredi imkanlarının oluşması, Mortgage sistemini cazip hale getirmiş ve bu sayede düşük gelir grubuna sahip birçok kişi bu konutlardan satın almışlardır. Düşük faiz ve kolay kredi alımı gibi sistematik nedenlerden dolayı oluşan istisnai konut talebi, konut fiyatlarının yükselmesine neden olmuş ve bu dönemde ABD’de Mortgage piyasasının hacmi büyüyerek yaklaşık 10 trilyon dolara ulaşmıştır (Shukur, 2010, s. 31).

3.3.4. Likidite Bolluğu ve Mortgage Kredi Yapılarının Bozulması

2008 küresel ekonomik krizinin oluşmasındaki en önemli nedenlerden birisi de faiz oranlarındaki düşüşün bir sonucu olan likidede bolluğudur. 1980 dönemi sonrasında oluşan küresel ferah dönemi ABD’de ve birçok kapitalist devlerde 2000-2007 arasında bir likitte bolluğu ortaya çıkarmıştır. Kriz öncesi dönemde oluşan likitte bolluğunun bankalar tarafından karlı yarımaları ile desteklenmemesi ve bankaların risk değerlendirmesini iyi yapamaması düşük gelir gruplarına kredi vermesi ile sonuçlanmış ve bankalar bir geri ödeme sorunu ile karşılaşmıştır. Geri ödemede yaşanan aksaklıklar bankaların konutları haciz etmesiyle sonuçlanmış ve konut piyasasında bir panik havası oluşmuştur. Bankalar ve birçok kredi sağlayıcısı konumunda olan finans kurumları, krediler talep etmesi hane halkı borçlarını şekil 16’da da görüleceği gibi artırmıştır (Crotty, 2009, s. 564-565).

Şekil 16. 2005-2010 Yılları Arasında ABD Gayri Safi Yurt İçi Hasılasında (GSYİH) Hane Halkı Borçları

Kaynak: (<https://fred.stlouisfed.org/>) 2005-2010 Yılları Arasında ABD Gayri Safi Yurt İçi Hasılasında (GSYİH) Hane Halkı Borçları
<https://fred.stlouisfed.org/series/HDTGPDUSQ163N>

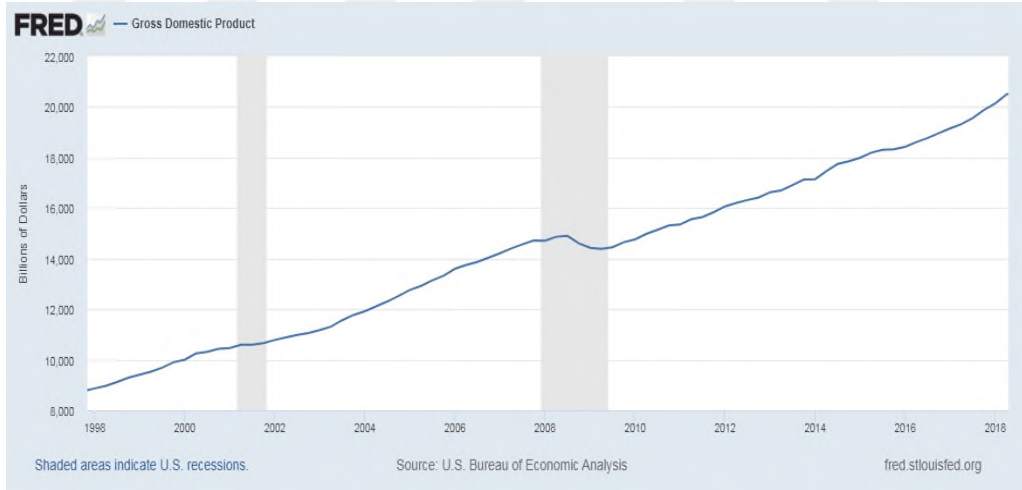
Kredilerde geri ödemesinde oluşan aksaklıklar ve bu dönemde artan hane halkı borçları Mortgage krediler veren finansal kurumların ABD’de, varlığı bedeli oranında satmak amacıyla ikincil piyasalarda satışa sunulmasına neden olmuştur. Bu sayede Finansal kurumlar, dağıtılan Mortgage kredilerden bir faiz gelir sağlamayı hedeflerken diğer yandan kredi dönüşü sonucu likitte darboğazından kurtulmayı hedeflemişlerdir. Fakat söz konusu menkul kıymetlerin bu kotları bir teminat olarak kabulü ve mali

kuruluşların bu teminatları zarar ile devretmesi sonucunda düşünülen politika uygulanamamış ve söz konusu kuruluşlar bir süre sonra iflas etmişlerdir (Shukur, 2010, s. 27-28).

3.3.5. Krizin Sonuçları

2008 Eylül'ün de Lehman Brothers Bank'ın iflası ile başlayan ve daha sonra ki oluşan iflas ve çöküşlerle daha karmaşık hale gelen 2008 küresel ekonomik krizi küresel ekonomik düzende içerisinde ağır sonuçlara ve büyük kayıplara neden olmuştur. Etkileri bakımın tarihsel süreç içerisinde en büyük krizlerden birisi olan 2008 finansal kriziyle başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş kapitalist ülkede finansal kuruluşlar iflas etmiş, hükümetlerce değer milyar dolarları aşan destek paketleri açıklanmış ve borsa sisteminde ciddi aksaklıklar meydana gelmiştir.

2008 krizi her ne kadar Mortgage krizi olarak görülüp adlandırılrsa da etkileri itibarıyla küresel ekonomik düzende ciddi aksaklıklar meydana getirmiş ve tüm iktisadi yapılarda ciddi kırılmalara neden olmuştur.

Şekil 17. ABD 1998-2018 Yılları Arası Gayri Safi Yurtiçi Hasılası

Kaynak: (Economic Research Federal Reserve Bank of St. Louis , 2022) ABD 1998-2018 Yılları Arası Gayri Safi Yurtiçi Hasılası

<https://fred.stlouisfed.org/series/GDP>

Şekil 17’de de görüleceği gibi ABD ekonomisi 2008 küresel finans krizinin etkilerinin hissedilmeye başlandığı yıllarda ve hemen sonrasındaki iki yılda Yılları Arası Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYİH) küçülmüş ve 2008 krizin etkileri tüm iktisadi yapılarda hissedilmiştir.

2008 krizi sonrasında Kıta Avrupa'sında da iktisadi anlamda bunalımlar ve resesyonlar oluşmuştur. Kriz öncesinde Euro bölgesinde faiz oranlarının düşük olması paranın değerini artırmış ve kaldıraçlı işlem miktarı artmıştır. Kriz öncesi dönemde diğer ülkelere yatırım yapan Avrupa ülkelerinin büyüme oranları armış fakat krizle beraber oluşan yatırım riskleri bu ülkeleri bir deflasyon ve stagflasyon krizlerine sürüklemiştir. Euro bölgesinde krizle beraber IMF gibi uluslararası kurumlar tekrar baskın hale gelmiş ve kredi ve destek paketlerin devreye sokulmuştur (Sarımaden, 2021, s. 59-60).

2008 küresel finans krizi sonrasında gelişmiş kapitalist ülkeler bir deflasyon krizi ile karşı karşıya kalırken, gelişmekte olan piyasa sistemine yeni eklemlene ülkeler bir enflasyon krizi ile karşılaşmıştır. Gelişmiş kapitalist ülkeler bu dönemde oluşan deflasyon sorunun çözmek için, geleneksel olmayan farklı para politikalarına başvurmuş ve piyasada bir likidite fazlası oluşmuştur. Küresel ölçekte oluşan likidite fazlalığı, bir süre sonra gelişmekte olan ülkelere kaymış ve bu ülkelerde enflasyonist süreçler ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Fed geleneksel olmayan para politikaları kapsamında birtakım araçlar kullanarak piyasa para sürmüş ve küresel piyasalar da likitte miktarı artmıştır (Şeker & Demirel, 2019, s. 5-6).

Bu kapsamda Fed birinci miktarsal genişleme evresinde, yüksek tutarla varlık alımı sonrasında 2009 yılında faiz oranlarının %6,3 den %5,2 düşürmüş ve ekonomiyi canlandırmıştır. Her ne kadar Fed'in uyguladığı politikaların bir sonucu olarak ekonomide birtakım canlanmalar ve genişlemeler olsa da işsizlik sorunu uzun süre çözülememiştir. İkinci miktarsal genişleme evresinde ise Fed, kısa vadeli hazine varlıklarına yaklaşık 300 milyar dolarlık bir yatırım yapacağını duyurmuş ve bu bağlamda kurtarma paketleri sunmuştur (Sarımaden, 2021, s. 60).

2008 ekonomik krizi, etkileri ve sonuçları itibariyle tüm sanayileşmiş kapitalist ülkeleri ve kapitalist bir yapı benimseyen birçok gelişmekte olan ülkeleri büyük ölçüde etkilemiştir. 2008 finansal krizi bu bağlamda ülkeden ülkeye etkileri itibariyle farklılık göstermiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde finansal balonun patlaması sonucu yaşanan finansal kırılganlık kredi standartlarını düşürmüş ve piyasa sistemindeki doğal döngüsellik bozulmuş ve söz konusu kapitalist ülkelerin mali ve finansal yapıları bir süreliğine kırılgan bir yapıda seyretmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, küresel piyasalarda oluşan istisnai likidite bolluğu enflasyonist bir krize zemin hazırlamış ve söz konusu ülkelerin ithalat ve ihracat dengesi büyük ölçüde sarılmıştır (Rose & Spiegel, 2009, s. 24).

3.4. KAPİTALİZMİN UZUN YÜRÜYÜŞÜNDE ÇİN FAKTÖRÜ

2008 finans kriziyle beraber küresel düzende oluşan değişim ve dönüşüm dalgası küresel güç dengesini önemli ölçüde etkilemiştir. ABD'nin küresel güç dengesindeki gücünü gerileyişi ve Çinin bir güçlü üretim faktörü ile ortaya çıkışı küresel güç dengesinde oluşan değişim ve dönüşüm dalgasının başat faktörünü oluşturmuştur.

1978 yılında kişi başına gelirden en düşük gelir düzeyine sahip ülkelerden biri olan Çin takip eden yıllarda uyguladığı yapısal reformlar ve kendine özgü bir şekilde gerçekleştirdiği piyasa ekonominde eklenme süreci sonucunda kişi başına gelirini ciddi ölçüde yükselmiş, 2008 küresel finansal krizine rağmen 2011 yılındaki büyüme oranı %9,1 olarak gerçekleşmiştir (Chua, 2007, s. 287).

Çin'in iktisadi, siyasi ve toplumsal alandaki değişim ve dönüşümü ve ülkedeki işgücün büyüklüğü, 21. Yüzyılın başında Çinin doğrudan yabancı yatırımların merkezi haline getirmiştir. Buna ek olarak bu dönemde gerçekleşen sermaye akımı çini teknoloji yoğun mallarda küresel düzende en büyük üretici konumuna getirmiştir (Chua, 2007, s. 288).

Tablo 45
2005 ve 2010 Yılları Arasında ABD ve Çin'deki Doğrudan Yabancı Yatırımlar
(Milyar Dolar)

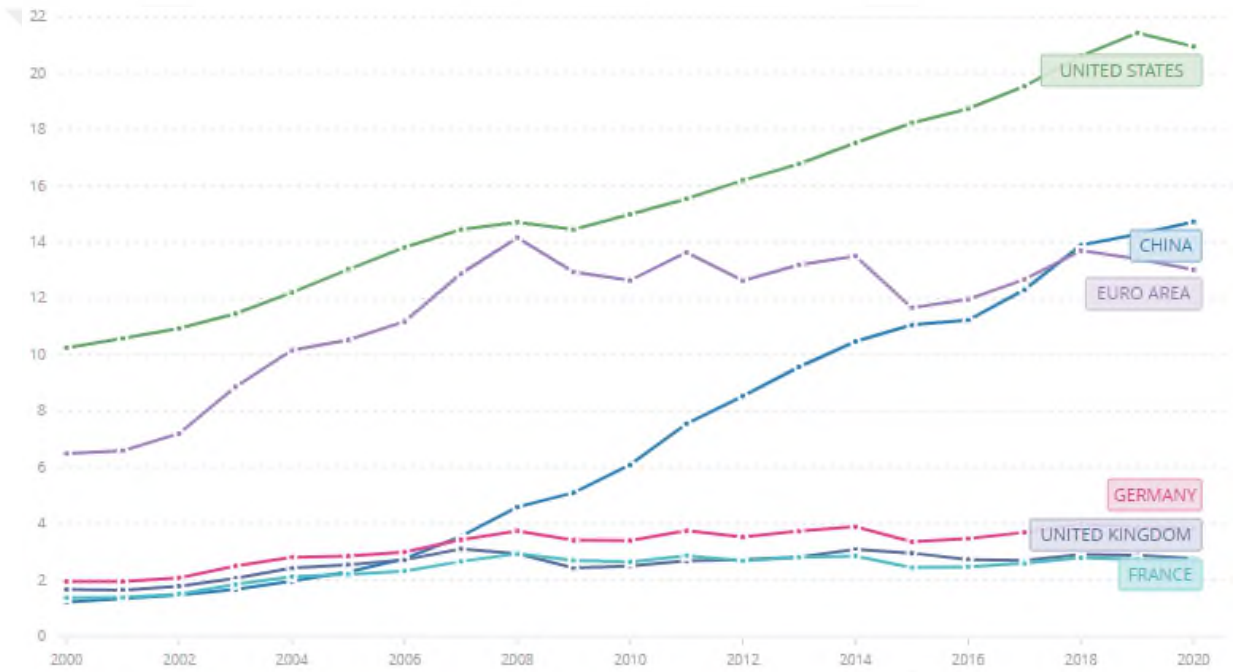
Yıllar	ÇİN		ABD	
	Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş	Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışı	Doğrudan Yabancı Yatırım Giriş	Doğrudan Yabancı Yatırım Çıkışı
2005	72.406	12.261	104.773	15.369
2006	72.715	21.160	237.136	224.220
2007	83.521	22.469	215.952	393.518
2008	108.312	52.150	306.366	308.296
2009	95.000	56.530	152.892	282.686
2010	105.735	68.000	2228.248	328.905

Kaynak: (Gökten, 2010, s. 188)

Tablo 45'de görüleceği gibi 2005 yılında hem Çin'deki hem ABD'deki doğrudan yabancı yatırımlardaki girişler, çıkışlardan yüksek iken, 2007 yılından itibaren ABD doğrudan yabancı yatırımlardaki denge bozulmuş ve çıkış miktarı giriş

miktarını geçmiştir. Bu dönemde Çin doğrudan yabancı yatırımlarda ABD geçmiş ve küresel iktisadi düzende önemli bir üretim üssü konuma gelmiştir.

2000'lerin başında Çin'in yükselişi, ABD'nin küresel düzende oluşturduğu ve uzun süre muhafaza ettiği iktisadi ve politik dominasyonu kırmıştır. Fakat küresel düzen içerisinde oluşan dengeler gereği bu iki ülke iktisadi anlamda birbirlerinin uyarıcıları konumunda olmuş ve küresel piyasa sistemi bu dönemde bu iki ülke etrafında şekillenmiştir. Bu dönemde çinin üretime ihracata dayalı ekonomisi, ABD'nin tüketim talebine bağımlı borçla finanse edilen gayrimenkul kölüklerine bağımlı olması ve ABD'nin küresel güç dengelerini koruma adına yaptığı büyük harcamaları başta Çin olmak üzere Asya ülkelerinin karşılaması bu bağımlılığa ve uyarıcılığa örnek olarak gösterilmektedir (Gökten K. , 2009, s. 386).

Şekil 18. 2000-2020 Yılları Arasında Bazı Seçilmiş Ülkelerdeki GSYİH Oranları⁵⁷ (\$)

Şekil 18'de de görüleceği gibi 2000 sonrası bu bağıllık iki ülke arasında önemli ölçüde artış ve küresel iktisadi düzen ve kapitalizm uzun yürüyüşü bu ülkeler tekelinde şekillenmiştir. Özellikle 2000 sonrasında ABD çinin en büyük pazarı konuma gelmiş, Çin'de ABD'nin küresel düzendeki güç dengeleri korumak adına yaptığı büyük

⁵⁷ Kaynak: (World Bank, 2022) 2000-2020 Yılları Arasında Bazı Seçilmiş Ülkelerdeki GSYİH Oranları <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&locations=CNUS&start=2000&view=chart>

harcamaların finansörü ve kreditorü görevini üslenmiştir. Buna ek olarak özellikle 2015-2020 yılları arasında Çin'in GSYİH Oranlarındaki ciddi yükselişi piyasalardaki ABD dominasyonu büyük ölçüde kırmış ve küresel güç dengelerini önemli ölçüde etkilemiştir.

1991'de kolektivist bloğun dağılması, 2008 krizin küresel iktisadi düzene etkileri, ABD ve Çin'in iktisadi alanda bağımlılığının önemli ölçüde etkilemiştir. 2008 krizine kadar Çin ve ABD arasında uzun kredi ve düşük faiz politikasına dayanan bir varlık balonu sistemi işlerken, 2008 küresel finansa kriziyle birlikte Çin'in üretime ve ihracata dayalı büyüme modeli çökmüştür (Gulick, 2011, s. 20). Özellikle Covid 19 pandemi sürecine kadar yüksek büyüme rakamlarına alışkın olan Çin ve Asya ülkeleri küresel iktisadi alanda oluşan bunalımlar sonucunda yüksek çift haneli büyüme rakamlarından oldukça uzaklaşmıştır. Bu bağlamda 2022 için Çin'in yıllık büyüme tahmini %4'te kalırken Asya bölgesinin büyüme tahmini %5,2 olarak beklenilmektedir (Rebello, 2022).

Her ne kadar Çin küresel güç dengeleri perspektifinden değerlendirildiğinde 2000'lerle beraber önemli bir güç olarak ortaya çıksa da ABD ve kıta Avrupa'sındaki büyük kapitalist devletlere boy ölçüşecek bir yapısal değişim ve dönüşümü kendi özgül yapısında gerçekleştirememiştir. Çin'in küresel güç dengelerinde söz konusu kapitalist devletleri geçebilmesi için Neoliberal düzenin gerektirdiği değişim ve dönüşümleri gerçekleştirmesi, gerekmektedir (Saull, 2012, s. 336). 2008 krizi ve Covid 19 pandemisi ABD merkezli Neoliberal kapitalist bloğun gücünü dönüştürmüş ve bu resesyonlarla beraber Çin kapitalist piyasa ekonomisine eklenme süreci daha da hızlanmıştır.

Sonuç olarak bakıldığında Çin'in ABD dominyonundaki Neoliberal düzeni ele geçirmek ve yönetmek gibi bir eğilimi ve güç potansiyeli yoktur. Her ne kadar yüksek büyüme oranları ile bir dönem dikkat çekse de gelişmişlik ve gelir dağılımı öneli iktisadi ve siyasi göstergeler açısından hala dünya ortamlısında yer almaktadır (Gökten Y. S., 2013, s. 196). Tüketim talebine ve sınırsız emek gücüne(!) dayanan Çin ekonomisi, Covid 19 pandemisi ile ciddi kırılmalar yaşamış ve ucuz emekte yeni alanların keşfi bu kırılma daha da artırmıştır. Bu açıdan bakıldığında Çin'in asıl amacı küresel düzeni domine etmek yerine küresel kapitalist sisteme entegre olmaktır.

Buna ek olarak Hindistan, Brezilya ve Çin gibi küresel düzende yükselen güçlerin G20 ulusötesi kurumlardaki etkinliğinin artmış olması dikkat çekicidir (Hampson & Heinbecker, 2011, s. 299). Covid 19 pandemisi ile beraber ABD'nin

küresel iktisadi ve siyasi düzende tek güç faktörü olmadığının anlaşılması, Çin, Brezilya ve Hindistan gibi uluslararası ekonomilerin önemin küresel düzende artırmış ve Covid 19 pandemisi ile kapitalizmin uzun yürüyüşü bir kez daha bir değişim ve dönüşüm dalgasını deneyimlemiştir.

3.5. COVID 19 PANDEMİSİ VE KAPİTALİZM

Dünya sağlık örgütü (WHO) 2020 ‘nin ilk günlerinde Dünyanın yeni bir salgınla karşı karşıya olduğunu bildirmiştir. Covid 19 olarak adlandırılan yeni tip koronavirüs ilk olarak 2019’un son aylarında Çin’de ortaya çıkmış ve 2020 yılının Nisan ayında küresel ölçekte etkisini göstermiştir. Covid 19 pandemisinden etkilenen ülkeler, virüsün etkilerini azaltmak ve virüsle başa çıkmak için iktisadi ve toplumsal anlamda yoğun bir çaba sarf etmiş ve ülke giriş çıkışlarının kapatmak sosyal mesafe kapsamında karantina uygulamaları gibi küresel iktisadi düzeni önemli ölçüde etkileyen birtakım önlemler almışlardır (Nakiboğlu & Işık, 2020, s. 765-766).

Kapitalist küresel sistem içerisinde krizlerin her zaman çok önemli bir yeri ve rol olmuştur. Küresel mali ve finans sisteminde denetim eksilinin ve istikrarsızlığının bir sonucu olan 2008 krizinin etkilerinin henüz kalmadığı bir ortamda 2020 yılının başlarında küresel düzen yeni bir kriz ile karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar Covid 19 pandemisi sağlık alanında ortaya çıkan bir kriz olarak lanse edilse de etkileri ve sonuçları itibariyle kapitalist küresel sistemle bağlamında ele alınması gerekliliği, Covid 19 küresel krizin etkileri ve şu ana kadarki sonuçlarını değerlendirme önemli bir bakış açısı olarak görülmektedir (Cengiz, 2021, s. 36).

1929 krizden bu yana küresel iktisadi düzende en şiddetli daralmayı yaşayan kapitalist ekonomilerin karşı karşıya kaldığı bu yeni kriz, 1929 ve 2008 küresel krizleri ile karşılaştırıldığında, doğrudan doğruya kapitalist işleyişin özgül yapılarından kaynaklanmasa da etkileri ve sonuçları itibariyle kapitalist bir krizdir. Özellikle gelir dağılımındaki eşitsizliği artması iktisadi anlamdaki istikrarsızlığın istinası bir biçimde yükselişi gibi kapitalizm kronik problemini daha yoğunlaştırmış ve derinletirmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Küresel kapitalist sistemin temel yapıları hızlı bir biçimde değişip dönüşmeye uygun olmasa da Covid 19 pandemisiyle beraber iktisadi, siyasi ve sosyal anlamda hızlı bir değişim ve dönüşüm dönme girmiştir (Webber, 2020).

Tarihsel süreç içinde gerçekleşen krizler sonucu değişine ve dönüşen kapitalizm ve küresel düzen Covid 19 salgını ile de önemli değişim ve dönüşümlere uğramıştır. 1929 ve 2008 küresel krizlerine benzer biçimde kapitalist istemde ortaya çıkan kriz kısa sürede küresel bir hale gelmiş, küreselleşme ve sistemdeki güçlü entegrasyon neticesinde daha da derinleşmiştir. Covid 19 pandemisi ile başlayan tartışmaların temel noktası, kapitalist küresel sistemin nasıl bir değişim ve dönüşüm geçireceği ve yeni oluşan sistemin ne yöne evrileceği olmuştur. Pandemi sürresince ulus-devletlerin, ortaya çıkan problemleri çözmedeki başarıları, özel sektörün hâkim olduğu kapitalist devletlerin başarısızlığı, sistemin değişim ve dönüşümünün ne yönde olacağı konusunda ip uçları verse de küresel düzen içindeki kapitalist argümanlar net bir sonucu varmayı zorlaştırmaktadır.

3.5.1. Covid 19 Salgınının Oluşturduğu Sosyo-Ekonomik Görünüm

Covid 19 pandemisi, en büyük etkisini sağlık alanında göstermiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) verilerine göre 20 Mayıs 2022 tarihi itibarıyla Dünya genelindeki toplam vaka sayısı 523 milyon vefat edenlerin sayısı ise 6.23 milyondur. Covid 19 pandemisi neden olduğu küresel etkiler sadece sağlık alanıyla sınırlı kalmamış sosyo-ekonomik açıdan da küresel düzen ciddi anlamda etkilenmiştir. Covid 19 salgının başında küresel ölçekte yaklaşık 124 milyon kişinin yoksulluğa sürüklendiği tahmin edilirken, 2022 sonunda bu sayının katlanarak artacağı ve Covid 19 pandemisi nedeniyle krizin daha da derinleşeceği belirtilmektedir (Cengiz, 2021, s. 37). 2021 ve 2022 yılına ait verilere göre salgının iktisadi anlamdaki gidişatına bağlı olarak yaklaşık 143 ila 183 milyon kişinin Covid 19 pandemisi nedeniyle yoksullaşacağı tahmin edilmektedir (World Bank, 2021).

Salgın süreci boyunca ve özellikle 2020 yılında küresel iktisadi düzen içeriden birçok olumsuzluk meydana gelmiştir. Bu olumsuzlukların başında, üretimdeki aksamalar, istihdamdaki istikrarsızlık ve işsizliğin istisnai artışı başı çekmiştir.

Tablo 46
Covid-19 Sürecinde Çalışma Saati Kayıpları (2020)

Bölgeler	2019'da Kaybedilen Çalışma Saati Yüzdesi (%)					Kaybedilen Tam Zamanlı İş Kaybı Sayısı (Haftalık 48 Saatlik Çalışma Cinsinden) (Milyon)				
	2020/1	2020/2	2020/3	2020/4	2020	2020/1	2020/2	2020/3	2020/4	2020
Afrika	2.3	16.1	8.0	4.5	7.7	9	60	30	17	29
Kıta Amerika'sı	3.2	27.6	14.9	8.9	13.7	12	105	55	34	50
Orta Doğu	3.3	18.8	9.4	4.7	9.0	2	10	5	2	5
Asya ve Pasifik	6.5	16.9	5.4	2.8	7.9	115	295	95	50	140
Avrupa ve Asya	3.9	17.2	6.8	8.9	9.2	13	55	22	29	30
Dünya	5.2	18.2	7.2	4.6	8.8	150	525	205	130	255

Kaynak: (Cengiz, 2021, s. 39)

Tablo 47
Pandemi Süreciyle Beraber İstihdam, İşgücü ve İşsizlikte Yaşanan Değişimler
(2019'a Göre)

	İstihdam		İşgücü		İşsizlik	
	Milyon	Oran	Milyon	Oran	Milyon	Oran
Düşük Gelirli Ülkeler	-0.9	-2.2	0.4	-2.0	1.3	0.5
Alt-Orta Gelirli Ülkeler	-47	-3.2	-35	-2.7	11	1.2
Yüksek Orta Gelirli Ülkeler	-48	-2.6	-40	-2.3	8	0.7
Yüksek Gelirli Ülkeler	-18	-2.0	-6	-0.9	12	2.0
Afrika	-4	-2.1	-2.1	-2.0	1.9	0.4
Kuzey Afrika Ülkeleri	-2.3	-2.1	-1.8	-1.9	0.5	1.0
Sahra-Altı Afrika Ülkeleri	-1.7	-2.2	-0.3	-2.1	1.4	0.3
Amerika	-38	-5.4	-25	-3.8	13	3.1
Latin Amerika ve Karayipler	-28	-6.3	-23	-5.4	4.9	2.3
Kuzey Amerika Ülkeleri	-10	-4.0	-2.1	-1.2	8	4.5
Arap Ülkeleri	-1.1	-2.0	-0.1	-1.2	1	1.8
Asya ve Pasifik Ülkeleri	-62	-2.5	-48	-2.1	14	0.8
Doğu Asya Ülkeleri	-17	-1.5	-13	-1.3	3.3	0.4
Güney Doğu Asya ve Pasifik Ülkeleri	-7	-2.2	-4.7	-1.8	2.1	0.6
Güney Asya Ülkeleri	-38	-3.5	-30	-3.0	9	1.5
Avrupa ve Orta Asya Ülkeleri	-9	-1.4	-6	-1.0	2.7	0.7
Kuzey, Güney ve Batı Avrupa Ülkeleri	-3.6	-1.1	-2.4	-0.8	1.2	0.6
Doğu Avrupa Ülkeleri	-3.2	-1.2	-1.9	-0.6	1.3	1.0
Orta ve Batı Asya Ülkeleri	-2.3	-2.4	-2.1	-2.3	0.2	0.6
Dünya	-114	-2.7	-81	-2.2	33	1.1

Kaynak: (ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition Updated estimates and analysis, 2021, s. 22)

Tablo 46’da da görüleceği gibi 2020 yılında Covid 19’unda etkisiyle küresel çalışma saatlerinde yaklaşık %8,8’lik bir azalma oluşmuştur. Küresel ölçekte çalışma saatlerinde yaşanan azalış özellikle Amerika Kıtasında (13,7) ve Avrupa ve Asya’da (9,2) ile başı çekmiştir. Buna ek olarak Covid 19 Pandemisinin neden olduğu çalışma saatlerindeki kayıp 2008 küresel krizinin neden kayıptan yaklaşık 4 kat fazla olması, krizin küresel iktisadi düzene ne ölçüde etkilediği daha net bir şekilde bizlere göstermiştir.

Tablo 47’de de görüleceği üzere Covid 19 pandemisi ile istihdam işgücü ve işsizlikte önemli değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. 2020 yılında küresel istidamdaki kayıp, pandemi ile beraber 114 milyona yükselirken, iş gücüne katılım oranı yaklaşık %2,2 azalmış ve toplamda %58, 7 gerilemiştir. Buna ek olarak küresel işsizlik bu dönemde %1,1 artarak %6,5 yükselmiş ve işsiz sayısı sadece bu dönemde yaklaşık 33 milyon artmıştır (Cengiz, 2021, s. 39-40).

Covid 19 Pandemisiyle beraber küresel ölçekte birçok alanda sosyo-ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır (Cengiz, 2021, s. 40). Bunlar;

Covid 19 salgını cinsiyet eşitsizliği açısından ele alındığında kadınlar üzerinde bazı olumsuz etkilere nede olmuştur. Kadınlar pandemi öncesinde erkeler ile kıyaslandığında 3 kat daha fazla ücretsiz bakım hizmet yapmaktayken pandemi ile beraber oluşan kapanmalar neticesinde bu makas açıklığı daha artmıştır.

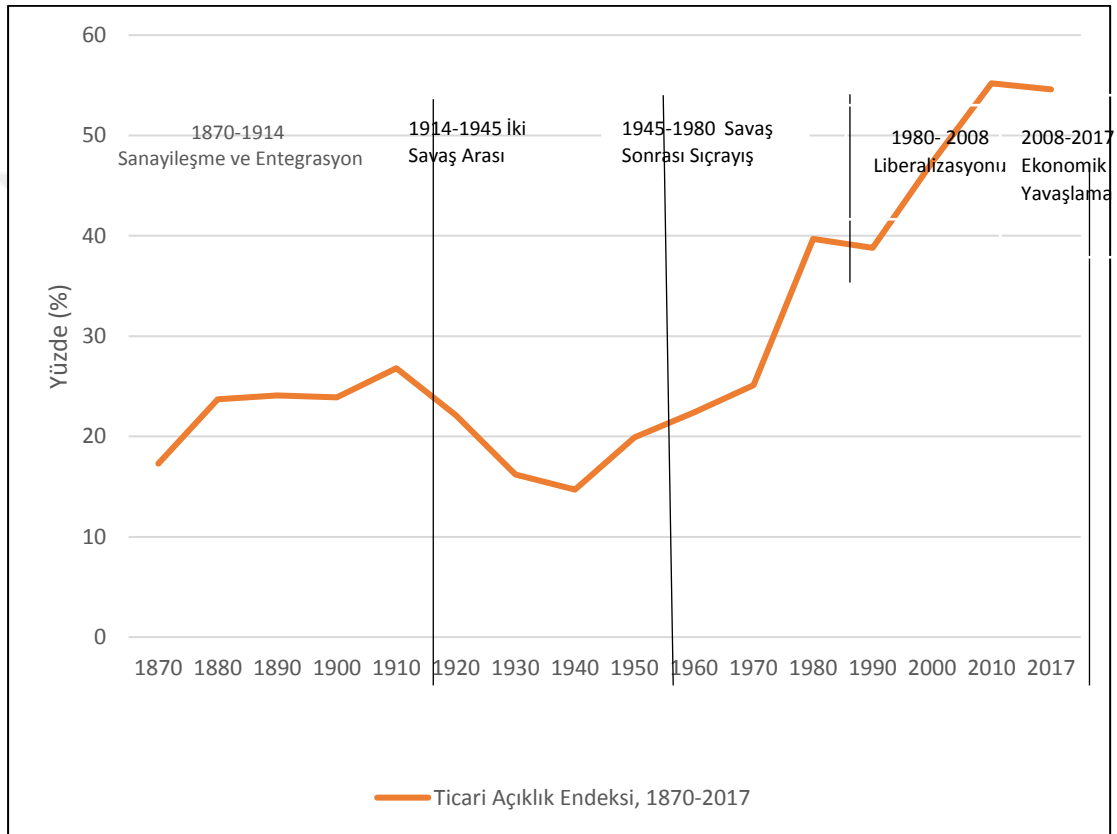
Covid 19 sonrası alınan önlemler Yaklaşık 1,2 milyar öğrenciyi etkilemiş ve eğitim ve öğrenim küresel ölçekte sekteye uğramıştır.

Bu dönemde küresel olarak işsizleri sadece %20’sinin işsizlik ödeneği kapsamında yer alması, sigorta sistemin ve sendikaların önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

3.5.2. Covid 19 ve Küreselleşmenin Geleceği

1970-1980 arası dönemde küresel kapitalizmle iç içe geçen Neoliberalizm kavramı, Ronald Reagan ve Margaret Thatcher döneminde ki piyasa sistemine geçiş ile 21. Yüzyıldaki formu ile arasında önemli farklar bulunmaktadır. Ronald Reagan ve Margaret Thatcher tarafında benimsetilen sistemde küreselleşme ideolojisi de-regülasyon, özelleştirme ve sosyal koruma gibi kavramların dönüşümünü içerirken, 21. Yüzyıl küresel kapitalist sistemi bu iktisadi ve siyasi yönelimi kendi özgül yapıları

içerisinde önemli ölçüde dönüştürmüştür. 21. Yüzyıl küresel kapitalizmi daha çok finansallaşmanın yükseldiği, küresel ticari sistemde rekabet yerin rekabetçiliğın arandığı, iktisadi büyüme üzerinde kar motivasyonun yükselişe geçtiği bir yapıda oluşturulmuştur. Bu bağlamda 21. Yüzyıl küresel kapitalizmi Covid 19 pandemi krizine etkili politikalarla karşılık verebilme kapasitesini azaltmıştır. Çünkü Covid 19 Pandemi krizi 21. Yüzyıl küresel kapitalizminin özgül yapılarında var olan derin zayıfladıkları ortaya çıkararak küresel sistemdeki çoğu unsuru yıkılışını hızlandırmıştır (Sell, 2020, s. 150).

Şekil 19. Ticari Açıklık Endeksi (1870-2017)

Kaynak: (Irwin, 2020) ve (Cengiz, 2021, s. 44)

Şekil 19’da tarihsel süreç içerisinde küreselleşme aşamalarında da görüleceği gibi, 1870-1914 arasındaki ilk dönemde buharlı gemiler ve diğer ticari gelişimlerle ucuz mal dolaşımı sağlanmış ve ticari entegrasyon bu dönemde artırılmıştır. Birinci ve İkinci dünya Savaşları arasındaki dönemde (1914-1945), küreselleşme 1917 Bolşevik ihtilali, 1918, İspanyol Gribi ve 1929 Büyük Depresyonu gibi nedenlerle yavaşlatmıştır (Irwin, 2020).

II. Dünya savaşının bitimi ve 1980’lere kadar olan üçüncü küreselleşme döneminde, ABD önderliğinde oluşturulan ulus ötesi kurumlar küresel iktisadi

düzendeki ekonomik iş birliğini artırmış ve serbestleşme ile beraber kapitalizmin altın çağı başlamıştır. 1980'lerin başında 2008 krizine kadar olan dördüncü bölümünde küreselleşme büyük ölçüde yayılmış, kolektivist bloğun dağılması ve bloktaki ülkelerin piyasa sistemine eklemlene sürecine başlaması bu küreleşme dalgasını daha da artırmıştır. 2008 krizine kadar olan dönemde hızlı bir atış ivmesi gösteren küreselleşme, krizle beraber 1929'dan bu yana ilk defa daralma dönemine girmiştir. Kriz sonrası dönemde kısa süreli toparlanmalar olsa da küresel yavaşlama (slowbalisation) olarak adlandırılan küresel iktisadi durgunluk küreselleşmenin son dönemi oluşturmuştur (Cengiz, 2021, s. 44-45). 2008 krizi sonrasında küresel dünya düzenin daha korumacı ve ulus-devletlerin sistem içerisinde daha fazla rol alacağını ön gören görüşlerin, Covid 19 kriziyle geçerliliği daha da artmıştır.

Sonuç olarak bakıldığında neoliberal düzenin krize karşı devresel politikalar üretmedeki başarısızlığı, daha otokrat ve milliyetçiliğin yükseleceği bir küresel sisteme kayışa zemin hazırlamıştır. Buna ek olarak ABD ve AB gibi küresel kapitalist devletler ve kurumların krize karşı uygulamış olduğu politikaların gelişi güzel oluşu 1980 sonrası oluşan batı imajını bir ölçüde yıkmıştır.

3.5.3. Covid 19 ve Yeni Küresel Düzen

Covid 19 sağlık alanında ortaya çıkan bir kriz olarak gözüксе de tarihsel süreç içeriden her krizin beraberinde getirdiği değişim ve dönüşüm dinamikleri Covid 19 pandemisi içinde söz konusu olmuştur. Bu krizle beraber devletlerin küresel düzendeki rolleri, küreselleşmenin geleceği, dünya düzendeki liderlik mücadelesi ve ulusötesi kurumların politikaları ciddi anlamda değişmiş ve dönüşmüştür (McNamara & Newman, 2020, s. 60).

Tarihsel süreçlerde büyük ölçekli krizler, küresel sistem içerisinde radikal değişim ve dönüşümlere yol açmaktır. 1929 Büyük Buhranla beraber ortaya çıkan milliyetçilik ve faşizm olguları II. Dünya Savaşı tetiklerken ABD'yi küresel güç haline getirmiş, 2008 küresel finans krizi ise popülist politikaların yükselmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda 21. Yüzyılın ikinci küresel krizi olan Covid 19 pandemisi neoliberal küresel düzen içerisinde bir takım değişim ve dönüşüm dinamiklerini tetiklemiş ve Neoliberalizm geleceğine ilişkin karışık sonuçları beraberinde getirmiştir. Bir yanda ABD'nin küresel düzendeki göreceli düşüşüne paralel olarak, liberal düzende

oluşan erozyonun faşizmin yeniden yükselişini tetiklemesi, diğer yanda esneklik ve yenilme gücüne sahip liberal düzenin tekrar ivme kazanmasın muhtemelliği, Covid 19 krizi ile oluşan karşı sonuçlardır. Bu iki karşıt sonuç bu krizle beraber farklı coğrafyalarda kendini bir ölçüde göstermiştir (Fukuyama, 2020, s. 26-27-28).

Covid 19 süreciyle Dünya siyasetinde artan gerilim özellikle küresel düzende oluşacak mücadelenin ABD ve Çin arasında gerçekleşeceği ihtimalini güçlendirmektedir. Salgının başladığı dönemde, dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın Covid-19'u, bir 'Çin Virüsü' olarak nitelendirmesi ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 'nın salgında Çin'i sorumlu tutması ve salgın ile alakalı verileri geç vermekle suçlaması bu gerilimi özetler niteliktedir. Buna ek olarak Brexit krizi ile uğraşan AB'nin kriz için uyguladığı politikalardaki başarısızlığı ve krizin etkilerin azaltma konusunda devlet müdahalelerinin ulusötesi kurumların politikalarından daha başarılı olması ulusötesi kurumların sorgulanmasına neden olmuştur (Bhusal, 2020, s. 739).

Sonuç olarak bakıldığında tarihsel süreç içerisinde radikal değişim ve dönüşümler genellikle beklenmedik durumlarla beraber ortaya çıkmıştır. İktisadi bunalım ve krizler, savaşlar ve salgın gibi nedenler sebep olduğu değişim dönüşümleri toplumları ve toplumsal yapıları tarihsel süreç içerisinde farklı rotalara sokmuştur. 2019'un sonunda başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid 19 salgınında sözü edilen değişim ve dönüşümlere neden olmuş ve diğer tarihsel kırılma noktalarında olduğu gibi etkileri itibariyle küresel sorunlara yol açmıştır. Covid 19 salgını, tarihsel süreç içerisinde yaşanan diğer salgın hastalıklar ve savaşlardan daha az ölüme neden olmasına rağmen küreselleşmenin artışı gibi nedenler bu krizi diğer krizlere oranla daha da derinleştirmiştir.

Covid 19 krizi yeni küresel sistemin özgül yapılarında var olan birçok dinamiğin dönüşümünü tetiklemiştir. Kapitalizmin temel argümanı olan küreselleşme, salgın kapsamında alınan önlemler neticesinde ciddi bir daralmaya uğramıştır. Küresel ekonomilerin içi içe geçtiği bu sistemde, tedarik zincirlerinde yaşanan kopmalar küresel iktisadi sistemi olumsuz etkilemiştir.

Covid 19 krizinin küresel dünya düzeninde oluşturduğu değişim ve dönüşüm dalgasının ortaya çıkardığı diğer önemli bir husus ise; devletin, krizi anlarında iktisadi sistemdeki aksaklıkların düzenlemesinde ve küresel koordinasyonun sağlamsında ki öneminin ortaya çıkması olmuştur. Bu dönemde özellikle gelişmiş batı ülkelerinde sağlık sisteminin özel sektörün elinde olması ve sistemin çökmesi toplumsa anlamda devletin rolünü liberal ülkelerde tekrar sorgulanmasına neden olmuştur. Bu dönemde

bazı ÷lkelerde şirketlere mali destek verilmesi, batmakta olan şirketlerin kamulaştırılması ve devlet kaynakları aracılığıyla aksayan finansal mekanizmaların işletilmesi gibi önemlerde devlet devreye girmiş ve krizin etkileri bir ölçüde azaltılmıştır.

Devletin krizin etkilerin azalmada kilit faktör olarak gör÷lmesi beraberinde birçok tartışmayı da getirmiştir. 2008 krizi sonrasında küresel sistemde oluşan pop÷list yapı Covid 19 krizi ile beraber yaygınlık kazanmış ve Çin'in krizle mücadelede başarılı olması liberal devlet anlayışının sorgulanmasına neden olmuştur. Buna ek olarak ABD ve Avrupa eksenli ulus ötesi kurumların krizle beraber kapsayıcılıktan uzaklaşması bu kurumların örgütsel yapılarında bir reformu gerekli kılmıştır.

SONUÇ

Tarihsel süreçte, geçmişten günümüze kapitalizm kavramı ve kapitalizm süreci içerisindeki problemleri bilim insanlarınca ele alınmaktadır. Kapitalizm bir iktisadi politik sistem olarak nereden geldi ve nereye gitmekte olduğu düşüncesi araştırmaların hareket noktası olarak önem kazanmaktadır. Kapitalizmin temelinde klasik iktisat teorinin Homo Economicus olarak tanımladığı makineleşmiş ve tek tipleşmiş bir insan yer almaktadır. Tüketici açısından fayda, üretici açıdan kar maksimizasyonuna odaklanmıştır. Yani kapitalist sistem içindeki toplum yapısı, sadece iktisadi çıkar düşüncesiyle hareket etmiş olanlar ölçüsünde çok fazla kazanma arzusu taşıyan ve daima rasyonel düşünen bireylerden ortaya çıkarmıştır. Kapitalist sistem sermayenin sonsuz birikimini amaçlayan iktisadi faaliyetleri amaç edinmiştir. Bu birikimi gerçekleştirebilmek adına sürekli yatırıma yönelmişlerdir. Bu bağlamda bir takım yoğun ilişkiler gerçekleştirip bu faaliyetleri yürütebilmek için gerekli olan karışık bir sürecin içinde kendilerini bulmuşlardır.

Kapitalizmi daha sağlıklı değerlendirebilmek için tarihsel süreç diliminde 1700'lü yıllara gitmek gerekmektedir. Çünkü bu yüzyıl iktisadi, siyasi ve toplumsal yapıları bünyesinde barındıran oldukça önemli bir süreç olmuştur. Bu dönem sağlıklı bir şekilde değerlendirilebildiği takdirde 1700'lerin bizlere sunmuş olduğu bilgi setiyle kapitalizmin temel yapısını anlamak mümkün olacaktır. Bu süreç içerisinde yer alan feodalizm, fiyat devrimi merkantilizm ve burjuva sınıfı gibi birçok kavram ve kavramsallaştırma anlaşılabilirse kapitalizmin nerende gelindiğini ve neye gittiğini, değerlendirebilecek bir anlayış ve yöntem elde edilip, dönemimiz bilimsel çalışmaları ve sonrasındaki bilimsel çalışmaları daha sağlıklı bir şekilde değerlendirme imkânı sunması açısından da dikkat çekici olacaktır. Çünkü 1700'lü yıllar endüstri devriminin düşünsel tabanını ortaya çıkaran, yani kapitalizmin gelişinin habercisi olan bir dünya ve bilgi birikimini taşımaktadır.

Kapitalizme geçişin en önemli konu başlıkların bir tanesi feodalizm kavramı olmuştur. Her zaman yoğun tartışma içeriğine sahip olan; kapitalizmin doğuşu ve bunu başlatan feodalizmin ortaya çıkışı olgunlaşması ve gerilemesi ile ilgili olan konu başlıkları olmuştur. Çalışmalar soncunda tarihi süreçte feodalizmin orta çağı açıklayan

siyasi, iktisadi ve sosyal düzenin tanımlanması ve anlamlandırılmasında oldukça önemli olduğu kanısına ulaşılmıştır.

18. yüzyıla gelindiğinde yaşanan birtakım gelişimler artık kapitalizmden feodalizm üzerindeki zaferini kesinleştirmiştir. Ama bu değişim ve dönüşüm daha yeni, daha farklı temel tartışma konularına yol açmıştır ve feodal sistem zaman dilimi içerisinde zayıflayarak, parçalanarak, daha fazla kazanma arzusu düşüncesinin hâkim olması, serflerin aşırı sömürülmesi gibi kendi iç dinamikleri ve uzun mesafeli ticaret, kentleşme ve pazar ilişkilerinin gelişmesi şeklindeki dış dinamiklerle bu dönüşümü gerçekleştirmiştir.

Kapitalizme geçiş süreci üç başlık altın toplanabilmektedir. Bunlar manifaktür, kentleşme ve emeğin proleterleşerek toprağın ticarileşme yani metalaşmasıdır. Bu üç kavram incelendiğinde kapitalist dönüşüm süreçlerini açıklama da oldukça yardımcı olduğu görülecektir. Çünkü bu süreçler dünya servetinin nasıl paylaşıldığının ve sınıfsal bir toplum olarak burjuvazinin nasıl ortaya çıktığı ve bu süreçle ilişkilendirilen merkantilizm ve fizyokrasi iktisadi düşüncelerine bizlere yönlendirecektir. Çünkü kapitalist sistem kendinden önce çalışan teorilere göre kurumsallaşmasına tarihsel süreç içindeki olay ve değişimlerin yönlendirdiği teorik kurallarla şekillenmiştir. Yani sistem Batı Avrupa'daki yaşanan iktisadi siyasal gelişmelerle bağlantılı bir şekilde günümüzdeki yapısına kavuşmuştur.

Merkantilizmle birlikte ilk şekli ortaya çıkan ve kapitalist bir yapı taşıyan oluşum, tarihsel süreç içinde sistemsel bir politikalar bütünü takip etmiştir. Fizyokrasi düşüncesindeki bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler öğretisi liberalizmi en önemli edimlerinden birisi olarak karşımıza çıkmıştır. Böylece fizyokratik düşüncenin kapitalist uygulamayı yönlendireceği yönündeki sorumluluğu üzerine almış olduğu görülmektedir. Hemen sonrasında yaşana fiyat devrimi ise, beklenmedik fiyat artışlarıyla enflasyona sebep olarak toplumsal dinsel, siyasal, mali, demografik birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Güney Amerika'daki İspanyol sömürge imparatorluğunda Avrupa'ya akan tonlarca gümüşün fiyat devrime sebep olduğu ifade edilmiştir. Yani kapitalist dönüşümün, ön koşullarına yavaş yavaş oluştuğu ve kapitalimizi iyide iyiye hız kazandığı görülmüştür. 16. yüzyılda görülen ticari kapitalizmin sanayi devrime dönüşümüne oldukça önemli bir kavram karşımıza çıkmamaktadır ki bu da ilerleyen süreçte liberal devletlerin şımarık çocuğu olarak

tanımlanacak burjuva olmaktadır. Burjuvazi kasaba ya da kent kökenli olup kira ve mülk sahibini iktisadi unsurların yanı sıra geçimlerini ya ticaret ya da finans sektörüyle sağlayan kişilerden medyana gelmiş olan toplumsal sınıftır.

19. Yüzyıla gelindiğinde ise, emeğin ve piyasanın metalaşmasının daha hızlandığı görülmektedir. Böylece 19. Yüzyılın ortalarına doğru tarihsel bir olgu olarak tanımlanan burjuvazi dünya tarihi içerisinde bilinir hale getirmiştir. Böylece iktisadi, siyasi ve sosyal yapılardaki değişim ve dönüşümler beraberinde dünya tarihine yeni farklılıklar kazdırmıştır. Bu süreçte sermaye birikimi ve sanayileşme birlikteliği belirgin bir hale gelerek burjuvazi, ticarileşme, küresel bağlamda dış ticaret, ulaşım gibi yapıları etkileyerek kapitalizmin küreselleşmesine yardımcı olmuştur. Tabi bu süreçte bir toplumda, devlette ya da sınıf temelli grup ya da grupların hızlı ve temelden dönüşümü olarak tanımlanan toplumsal devrimler dikkat çekecektir. Devrimler modern dünya açısından sık görülmeyen ama önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve tarihsel süreçte yaşanan olaylar incelendiğinde toplumsal devrimlerin oluşumu ve gelişiminin çoğunlukla sınıf temelli olduğu ve belli noktalara bu sınıf aracılığıyla taşınmış olduğudur. Bu bağlamda 18. Yüzyılın devrimler yüzyılı olarak ifade edilmiştir. Amerikan, Fransız ve Sanayi, devrimleri yaşanan devrimler olarak tarihte yerlerini almışlardır.

Tabi bütün bu yaşananlar, emeğin dönüşümünde, iktisadi büyümede ve bunları etkileyen diğer unsurların (teknoloji gelişme, sermaye birikimi işgücü) nitelik ve niceliği şeklinde ifade edilmiştir. Bu sürecin en önemli örgütsel yapısı olarak fabrika kavramı karşımıza çıkmaktadır. Çünkü sanayi devrimi sermaye birikimi süreciyle eş anlamlı tutulan ve bu süreçte sanayi devrimi sırasında fabrikalaşmanın oluşumdaki en önemli itici ve dinamik gücün kendini sürekli yenileyen ve üreten sermaye birikimi olduğu gerçeğidir. Bütün bunlar tarihte yeniden üretimin artmasına, kesintisiz üretim sürecine geçişe, sermaye birikimini artırmaya, kentleşmeye, ulaşım maliyetlerindeki düşüşe ve yeniden üretimin hız kazması şeklinde kendini göstermiştir. Bu yüzyıl sermaye birikimin önemli bir şeklide geliştirdiği fabrikaların hızla yayıldığı toplumsal ve sınıfsal alanda önemli değişikliklerin ve dönüşümlerin ev sahipliği yapıldığı bir yüzyıl olmuştur. Bu değişikliklerin ve dönüşümlerin yanı sıra kapitalist düzen ve sürecin hâkim olmadığı zaman dilimlerinden ise siyasi ve iktisadi yapılar tarihsel süreçte birtakım krizler ve buhranlarla karşı karşıya kalmışlardır. Kapitalizme ve sanayileşme süreçleri ülkelerde belirli süreler refah dönemleri ve iktisadi büyüme

adına kazançlar sağlasa da beraberinde süreklilik gösteren krizlerin yol açtığı olgular, iktisat tarihi çalışmalarına yeni konu başlıkları sunmuştur.

1873-1929 krizi, 1973 OPEC krizi, 1991 SSCB dağılması ve çok kutuplu dünyanın yıkılışı 20 yüzyılın sonundaki Asya krizi, 2008 küresel finans kriz ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi gibi krizlerle, iktisadi düzen içerisinde birçok olumsuzluk oluşmuştur. Özellikle üretim daralması, istihdamdaki istikrasızlık ve işsizlik dikkat çeken konu başlıkları olmuştur. Yaşanan krizler iktisadi sorunlarla beraber 21. Yüzyıl küresel kapitalizmin özgül yapısında var olan kırılganlıkları gündem getirerek küresel sistemdeki birçok kavramın başkalaşmasına neden olmuştur. Krizlerle birlikte devletlerin küresel düzlemdeki rolleri küreselleşmenin geleceği dünya düzenindeki liderlik mücadelesi ve ulusötesi kurumların politikalarını önemli ölçüde değiştirmiş ve dönüştürmüştür.

Tarihsel süreç dikkate alındığı radikal değişim ve dönüşümleri genellikle beklendik durumlar karşımıza çıktığı, iktisadi bunalım, krizler, savaşlar ve salgın gibi konu başlıklarının sebep olduğu değişim ve dönüşümlerinin toplumsal yapıları tarihsel süreç içerisinde farklı yönlerle kaydırmış olduğu görülmektedir.

Yaşana bu süreçler bizlere kapitalizmin tarihsel süreçte sürekli krizlerle karşı karşıya kaldığını krizlerin kendi bünyesinde yarattığını ve bu krizlerden beslenerek ya da farklılaşarak çıkmaya çalışan bir iktisadi politik sistem şeklinde kendini korumaya çalıştığını ifade etmektedir. Çalışma içerisindeki tarihsel süreçte yer alan krizler incelendiğinde kapitalizmin içine düştüğü bu sıkıntılı süreçten kendini yeniden üretmeyi başararak yoluna devam ettiğidir. Kapitalist dönüşüm süreci, gelecekte yaşayacağı krizlerden tekrar yeniden kendini üretmek için çıkış yapıp yamayacağı sorusu bilim insanlarınca araştırma konusu yapılmış olup bu soruya cevap vermenin çok da kolay olmadığı görülmektedir. Görülen krizler dünya ekonomik sistemin ilk kriz değildir. Bu iktisadi politik sistem devam ettiği sürece kapitalizmin son kriz olmayacağı da görülecektir. Dünya için önemli olan yaşanan değişim ve dönüşüm süreçlerini biraz daha anlaşılır kılabilecek açıklamalarda bulunabilmelidir. Yapılan çalışmalarda kapitalist süreçte ortaya çıkan krizlerin çıkış sebepleri iyi algılanmalı ve geçmişte uygulana yanlış iktisadi politikalarında üzerinde durulmalıdır. Ayrıca kapitalist süreçteki değişim ve dönüşüm süreçlerin sadece kapitalist sistemin bünyesinde

kaynaklanmayıp ÷lkelerin makro iktisadi göstergelerindeki gidişatında birlikte değeriendirilmesinin gerekliliğı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akbay, O. S. (2011). Küresel Finansal Krizin Kökenleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimler Metinleri*(2), 1-13.
- Alkan, A., & Duru, B. (2002). 20. Yüzyıl Kenti. G. Sjöberg içinde, *20. Yüzyıl Kenti* (s. 37-54). Ankara: İmge Yayınevi.
- Amin, S. (1977). *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*. Stanford: Monthly Review Press.
- Arendt, H. (1973). *The Origins of Totalitarianism*. London: Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Aydemir, C., & Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 136-158.
- Ayhan, A. D. (2008). Kur rejimlerinin makroekonomik değişkenlerin oynaklığına etkisi: Türkiye örneği. *Doktora Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ballinger, C. (2008). Mercantilism and the Rise of the West: Towards a Geography of Mercantilism. *SSRN Electronic Journal*, 1-36.
- Başer, N. E. (2011). I. Sanayi Devriminde Teknolojik Gelişmenin Rolü . *Doktora Tezi*. T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler, İzmir.1
- Beales, H. L. (1934). The "Great Depression" in Industry and Trade. *The Economic History Review*, 5(1), 65-75.
- Beaud, M. (2002). *A History of Capitalism, 1500-2000*. New York: Monthly Review Pres.
- Beaud, M. (2016). *Kapitalizmin Tarihi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bell, D. A. (2008). Class, Ronsconsciousness, and the Fall of the Bourgeois Revolution. *Critical Review*, 16(3), 323-351.
- Berg, M. (1994). *The Age Of Manufactures, 1700–1820*. London: Routledge.
- Bernholz, P., & Kugler, P. (2007). The Price Revolution in the 16th Century: Empirical Results from a Structural Vectorautoregression Model. *Center of Business and Economics (WWZ), University of Basel*.
- Beveridge, W. H. (1966). *Prices and Wages in England From the Twelfth to the Nineteenth Century*. New York: A. M. Kelley.
- Bhusal, M. K. (2020). The World After COVID-19: An Opportunity For a New Beginning. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 10(5), 735-741.
- Black, J. (2009). *Europe Since the Seventies (Reaktion Books - Contemporary Worlds)*. London: Reaktion Books.

- Bohle, D. (2006). Neoliberal hegemony, transnational capital and the terms of the EU's eastward expansion. *Capital & Class* , 57-86.
- Braudel, F. (2017). *Maddi Uygarlık-Dünyanın Zamanı*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: İmge Kitabevi.
- Brewer, A. (2001). *Marxist Theories of Imperialism A Critical Survey* . London : Taylor & Francis e-Library.
- Broadberry, S. (2021). Britain, the Industrial Revolution, and Modern Economic Growth. K. F. Stephen Broadberry içinde, *The Cambridge Economic History of the Modern World, Volume 1: 1700 to 1870* (s. 21-45). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bulut, R. (2014). SSCB'nin Dağılması ve Rusya Federasyonu'nda Serbest Piyasaya Geçiş. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 7-19.
- Cengiz, O. (2021). Capitalism, Globalization, and the New World Order After Covid-19. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* , 7(2), 35-57. doi:10.25272/j.2149-8539.2021.7.2.03
- Chacholiades, M. (1990). *International Economics*. New York: McGraw-Hill.
- Chua, A. (2007). *Day of Empire: How Hyperpowers Rise to Global Dominance--and Why They Fall*. Doubleday.
- Coleman, D. C. (1956). Labour in the English Economy of the Seventeenth Century. *The Economic History Review*, 8(3), 280-285.
- Comninel, G. C. (2000). English Feudalism and The Origins of Capitalism. *The Journal of Peasant Studies*, 1-53.
- Cooper, R. N., Dornbusch, R., & Robert E, H. (1982). The Gold Standard: Historical Facts and Future Prospects. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1-56.
- Crotty, J. (2009). Structural causes of the global financial crisis: a critical assessment of the 'new financial architecture'. *Cambridge Journal of Economics*, 33(4), 563-580.
- Crouzet, F. (1972). *Capital Formation in the Industrial Revolution; (Debates in Economic History)* . Londra: Methuen.
- Csaba, L. (2005). Regulation and Public Sector Development: A PostTransition Perspective. *Post-Communist Economies*, 17(2), 137-152. doi:https://doi.org/10.1080/14631370500104810
- Çeven, M. (2019). Doğu'da ve Batı'da Orta Çağ Meslek Örgütlenmelerinin Benzerlikleri ve Farklılıkları Üzerine. *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı.

- Daunton, M. (1995). *Progress and Poverty: An Economic and Social History of Britain, 1700–1850*. Oxford: Oxford University Press.
- Deane, P. (1979). *The First Industrial Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Demir, K. A. (2020). Coğrafi Keşiflerin Ekonomi ve Kamu Yönetimi Sistemine Katkıları: Merkantilizm ve Kameralizm. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(1), 118-135.
- Demirdizen, C. (2011). 1929 Krizi ve 2008 Küresel Ekonomik Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Yüksek Lisans*. Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dobb, M. (1946). *Studies in the Development of Capitalism*. London: Routledge Kegan.
- Dobb, M. (1950). *Studies In The Development Of Capitalism*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Dobb, M. (1981). *Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*. (M. Selik, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Doğruer, E. (2009). Merkantilizm, Farklı Merkantilist Anlayış Ve Uygulamaları Etkileyen Unsurların Ülkeler Bazında Analizi (Fransa: Jean Baptiste Colbert Ve İngiltere: Sir Josiah Child'ın Görüşleri Temelinde Bir Karşılaştırma). *Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dowd, D. F. (2006). *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı*. (C. Gerçek, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Duman, E. (2011). Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı İle 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması. *Yüksek Lisans*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı.
- Eaton, J. (1966). *Political Economy*. London: International Publishers.
- Economic Research - Federal Reserve Board*. (tarih yok). <https://fred.stlouisfed.org/> : <https://fred.stlouisfed.org/series/USSTHPI> adresinden alındı
- Economic Research Federal Reserve Bank of St. Louis* . (2022, Mayıs 17). <https://fred.stlouisfed.org/>: <https://fred.stlouisfed.org/series/GDP> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Engels, F. (2005). *Condition of the Working Class in England*. (K. Florence, Çev.) London: Public domain in the USA.
- Enver, S. Ç. (2019). 1929 Ekonomik Buhranı ve Türkiye'ye Olan Etkisi . *Yüksek Lisans*. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmaniye.
- Epstein, S. R. (2007). Rodney Hilton, Marxism and the Transition from Feudalism to Capitalism. *Past & Present*, 248–269.
- Erdönmez, P. A. (2009). Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi. *Bankacılar Dergisi*(68), 85-101.

- Eren, A. A. (2011). Sır Willham Petty: Merkantilist Bir Düşünür mü? *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 22(79), 45-70.
- Feinstein, C. (1994). *Capital Accumulation and the Industrial Revolution. The Industrial Revolution In Britain I.* (J. v. Hoppit, Dü.) New York: Oxford University Press.
- Feis, H. (1930). *Europe, the World's Banker 1870-1914. An Account of European Foreign Investment and the Connection of World Finance with Diplomacy Before the War.* London: Council on Foreign Relations.
- Filitov, A., & Williams, R. (2011). The End of the Cold War and the Dissolution of the USSR. *Journal of Modern European History*, 9(3), 298-307.
- Fisher, D. (1989). The Price Revolution: A Monetary Interpretation. *The Journal of Economic History*, 1989.
- Fukuyama, F. (2020). The Pandemic and Political Order. *Foreign Affairs*, 99(4), 26-32.
- Fülberth, G. (2018). *Kapitalizmin Kısa Tarihi.* (S. Usta, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Galbraith, J. K. (2009). *The Great Crash of 1929.* New York: Mariner Books;Houghton Mifflin.
- Gay, E. F. (1932). The Great Depression. *Council on Foreign Relations*, 10(4), 529-540.
- Gençoğlu, A. Y. (2013). Ticari Kapitalizmden Sanayi Kapitalizmine: Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 79-94.
- Gill, S. (1992). The Emerging World Order and European Chance: The Political Economy of European Union. *Socialist Register*, 28, 157-196.
- Gill, S. (2008). *Power and Resistance in the New World Order: 2nd edition .* , London: Palgrave Macmillan.
- Gökten, K. (2009). Çin ekonomisi'nde dönüşüm ve kapitalist dünya sistemine eklenme süreci(1978-....). *Doktora Tezi.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökten, Y. S. (2010). Hegemonya ilişkilerinin tarihsel dönüşümü: 1870-2010. *Doktora Tezi.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökten, Y. S. (2013). *Hegemonya İlişkilerinin Dünyü, Bugünü Ve Geleceği.* Ankara: Notabene Yayınları.
- Graaff, N. d., & Apeldoorn, B. v. (2010). Varieties of US Post-Cold War Imperialism: Anatomy of a Failed Hegemonic Project and the Future of US Geopolitics. *Critical Sociology*, 37(4), 403-427.
- Greene, J. P. (2000). The American Revolution. *The American Historical Review*, 105(1), 93-102.

- Gregory, P., & Stuart, R. (1985). *Comparative Economic Systems*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Gulick, J. (2011). The Long Twentieth Century and Barriers to China's Hegemonic Accession. *American Sociological Association*, 18(1), 4-38.
- Güler, E. (2012). Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Rusya: Nasıl Bir Kapitalizm? *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 93-120.
- Gündüz, A. (2020). Ortaçağ'da Avrupa Feodal Kenti ve Osmanlı Kenti. *Izmir Democracy University Social Sciences Journal*, 42-57.
- Güran, T. (2017). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Der Kitabevi.
- Hampson, F. O., & Heinbecker, P. (2011). The "New" Multilateralism of the Twenty-First Century. *Global Governance*, 17(3), 299-310.
- Haney, L. H. (1920). *History of economic thought; a critical account of the origin and development of the economic theories of the leading thinkers in the leading nations*. New York: Macmillan.
- Hawtrey, R. G. (1919). The Gold Standard. *The Economic Journal*, 29(116), 428-442.
- Heckscher, E. F. (1936). Revisions in Economic History: V. Mercantilism. *The Economic History Review*(Vol. 7), 44-54.
- Heckscher, E. F. (2007). *Mercantilism* (Cilt VOLUME 1). New York: London and New York.
- Hephaktan, E., & Çınar, S. (2015). Mali Krizler Ve Son Mali Krizin (2008) Reel Sektöre Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(30), 155-168.
- Hobsbawm, E. (2018). *Sanayi ve İmparatorluk*. (A. Ersoy, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (2019). *Devrim Çağı(1789-1848)*. Ankara : Dost Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (2019). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914 - 1991 Aşırıliklar Çağı*. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2020). *İmparatorluk Çağı*. (V. Aslan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Horn, J. (1991). The Revolution as Discourse. *History of European Ideas*, 13(5), 623-632.
- <https://fred.stlouisfed.org/>. (tarih yok). Economic Research Federal Reserve Bank of St.Louis: <https://fred.stlouisfed.org/series/HDTGPDUSQ163N> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- <https://fred.stlouisfed.org/> . (tarih yok). Economic Research Federal Reserve Bank of St.Louis: <https://fred.stlouisfed.org/series/DFF> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

- <https://fred.stlouisfed.org/>. (2022, Mayıs 17). Economic Research Federal Reserve Bank of St. Louis: <https://fred.stlouisfed.org/series/FEDFUNDS> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Hunt, E. K., & Lautzenheiser, M. (2019). *İktisadi Düşünce Tarihi Eleştirel Bir Perspektif*. (V. U. Aslan, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hunt, E., & Lautzenheiser, M. (2011). *History of Economic Thought*. New York: M.E. Sharpe.
- ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition Updated estimates and analysis*. (2021, Ocak 25). International Labour Organization: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Irwin, D. (2020, Mayıs 5). *The Pandemic Adds Momentum to the Deglobalisation Trend*. Mayıs 20, 2022 tarihinde VOXEU: <https://voxeu.org/article/pandemic-adds-momentum-deglobalisation-trend> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Islahi, A. A. (2006). The Emergence of Mercantilism as a Reaction against Muslim Power: Some of the Evidences from History. *Munich Personal RePEc Archive, Islamic Economics Research Center*, 1-11.
- Jean Beuve, E. B. (2016). Mercantilism and Bureaucratic Modernization in Early Eighteenth-Century France. *Economic History Society*, 1-32.
- Jr. Moore, B. (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. New York: Penguin University Books.
- Karadeniz, A. G. (2019). Küreselleşmenin Araçları: IMF ve Dünya Bankası Neden Kuruldular, Politikaları Nasıl Değişti, Küreselleşmeyi Nasıl Etkilediler? *Yüksek Lisans*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı.
- Kaymaz, C. (2012). Devrim Nedir? Devrim Kavramına Tarihsel Bir Bakış. *Yüksek Lisans Tezi*. T.C. Trakya üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne..
- Keleş, R. (2005). Kent ve Kültür Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 9-18.
- Kennedy, P. (1988). *Rise and Fall of The Great Powers*. London: Unwin Hyman Limited.
- Kenwood, G., & Lougheed, A. (1999). *Growth of the International Economy 1820-2000*. New York: Routledge.
- Keynes, J. M. (2012). *A Tract on Monetary Reform*. New York: Cambridge University Press.
- Kiernan, V. G. (1975). *Marxism and Imperialism*. London: St. Martin's Press.
- Kim, U. H. (2000). Financial Crisis in South Korea: Failure of the Government-Led Development Paradigm. *Asian Survey*, 40(3), 492-507.

- Kindleberger, C. P. (1986). *The World in Depression, 1929-1939 (Revised Edition)*. California: University of California Press.
- Klein, M. (2001). The Stock Market Crash of 1929: A Review Article. *The Business History Review*, 75(2), 325-351.
- Koçak, E. (2019). Merkantilist Politikalar Çerçevesinde Fransa İktisadının Doğu Akdeniz'deki Rekabetinin Tarihi Süreci. *Yüksek Lisans Tezi*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı .
- Köymen, E. (2009, Haziran). Emperyalizm Kapitalizmin Doğasında mıdır? *Yüksek Lisans Tezi*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu
- Krieger, G. J. (2021). Why the British Lost the American Revolution. *The Saber and Scroll Journal*, 9(4), 41-52.
- Larner, W. (2006). Neoliberalism: Policy, Ideology, Governmentality. M. d. Goede içinde, *International Political Economy and Poststructural Politics* (s. 199-218). Palgrave Press.
- Lee, H., & Rhee, C. (2012). Lessons from the 1997 and the 2008 Crises in Korea. *Asian Economic Policy Review*, 7(1), 47-64.
- Lee, H.-H. (1999). Korea's 1997 Financial Crisis: Causes, Consequences and Prospects. *Agenda: A Journal of Policy Analysis and Reform*, 6(4), 351-363.
- Lenin, V. (1999). *Imperialism: The Highest Stage Of Capitalism*. Sydney: Resistance Books.
- Lobell, S. E. (1999). Second Image Reversed Politics: Britain's Choice of Freer Trade or Imperial Preferences, 1903-1906, 1917-1923, 1930-1932. *International Studies Quarterly*, 43(4), 671-693.
- Maddison, A. (2006). *The World Economy*. OECD.
- Magnusson, L. (2015). *The Political Economy of Mercantilism*. New York,: Routledge Taylor & Francis Group.
- Marczewski, J. (1961). Some Aspects of the Economic Growth of France, 1660-1958 . *The University of Chicago Press*, 369-386.
- Maroney, N., Naka, A., & Wansi, T. (2004). Changing Risk, Return, and Leverage: The 1997 Asian Financial Crisis. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 143-166.
- Marples, D. R. (2011). Revisiting the Collapse of the USSR. *Canadian Slavonic Paper*, 2(4), 461-473.
- Marx, K. (2021). *Das Kapital Band I Kritik der Politischen Ökonomie*. (N. S. Mehmet Selik, Çev.) İstanbul : Yordam Kitap.
- Mathias, P. (1983). *The First Industrial Nation The Economic History of Britain 1700–1914*. New York: Taylor & Francis Group.

- McNamara, K. R., & Newman, A. L. (2020). The Big Reveal: COVID-19 and Globalization's Great Transformations. *International Organization*, 74(51), 59-77. doi:<https://doi.org/10.1017/S0020818320000387>
- McNeill, W. H. (1949). Berkshire Encyclopedia of. W. H. McNeill, & D. C. Jerry H. Bentley (Dü.) içinde, *berkshire encyclopedia of world history*. Massachusetts : Berkshire Publishing Group.
- Messick, R. E. (2005). *What Governments Can Do To Facilitate the Enforcement of Contracts*. Cairo, Egypt: Public Sector Group, World Bank.
- Morton, A. D. (2003). Social Forces in the Struggle over Hegemony: NeoGramscian Perspectives in International Political. *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture*, 15(2), 153-179.
- Motomura, A. (1994). The Best and Worst of Currencies: Seigniorage and Currency Policy in Spain, 1597-1650. *The Journal of Economic History*, 1(54), 104-127.
- Nakiboğlu, A., & Işık, S. (2020). Kovid-19 Salgınının Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye'de İşletme Sahipleri Üzerinde Bir Araştırma. *Turkish Studies*, 15(4), 765-789. doi:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43368>
- Neale, R. (1985). *Writing Marxist History : British Society, Economy & Culture Since 1700* . Londra: Basil Blackwell Ltd.
- Owen, R., & Pamuk, Ş. (1999). *A History of Middle East Economies in the Twentieth Century*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Örs, A. S. (2013). Kameralizm ve Osmanlı Devletine Etkileri (1808-1876). *Yüksek Lisans Tezi* . Afyonkarahisar: T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Özçelik, Ö. (2013). 1873-1896 Depresyonu ve Osmanlı Devleti Ekonomisi Üzerindeki Etkisi. *Doktora Tezi*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Özensoy, A. U. (2019). 15 ve 16. Yüzyıllarda Sömürgecilik Hareketleri, Fiyat Devrimi ve Sömürgecilik İdeolojisi. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 819-834.
- Özkan, M. (2020). *Kamu Yönetimi Ansiklopedisi* (Cilt 2). (Y. M. Işıkçı, E. Alacadağlı, & E. Akçagündüz, Dü) Ankara: Akademisyen Eğitim Danışmanlık Yayıncılık Hizmetleri A.Ş.
- Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Perugini, C., Hölscher, J., & Collie, S. (2016). Inequality, credit and financial crises. *Cambridge Journal of Economics*, 40(1), 227-257.
- Peukert, H. (2012). *Handbook Of The History Of Economic Thought: Insights On The Founders Of Modern Economics*. (J. G. Backhaus, Dü.) New York: Springer.

- Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation The Political and Economic Origins of Our Time* . Boston, Massachusetts: Beacon Press .
- Prakash, A. (2001). The East Asian Crisis and the Globalization Discourse. *Review of International Political Economy*, 8(1), 119-146.
- Quenoy, P. D. (2003). The Role of Foreign Affairs in the Fall of Nikita Khrushchev in October 1964. *The International History Review*, 25(2), 334-356.
- Radelet, S., Sachs, J. D., Cooper, R. N., & Bosworth, B. P. (1998). The East Asian Financial Crisis: Diagnosis, Remedies, Prospects. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1998(1), 1-90.
- Rebello, J. (2022, Mayıs 19). *The World Bank Organization*. <https://www.worldbank.org/> : <https://www.worldbank.org/tr/news/press-release/2022/01/11/global-recovery-economics-debt-commodity-inequality> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Romano, B. M. (2003). *European History*. New York: Wiley Publishing.
- Rose, A. K., & Spiegel, M. M. (2009). Cross-Country Causes and Consequences of the 2008 Crisis: Early Warning. *Japan and the World Economy*, 1-55.
- Rosenberg, H. (1943). Political and Social Consequences of the Great Depression of 1873-1896 in Central Europe. *The Economic History Review*, 13(1), 58-73.
- Rostow, W. W. (1978). *The World Economy: History and Prospect*. Michigan: University of Texas Press .
- Sahay, R., & Fischer, S. (2000). Economies in Transition: Taking Stock Finance&Development. *IMF ELibrary* , 1-5.
- Sarımaden, H. (2021). 2008 Küresel Krizi ve 1997 Asya Krizi Karşılaştırmalı Analizi. *Yüksek Lisans Tezi*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul..
- Saul, S. B. (1969). *The Myth of the Great Depression, 1873–1896*. London: Palgrave Macmillan London.
- Saull, R. (2012). Rethinking Hegemony: Uneven Development, Historical Blocs, and the World Economic. *International Studies Quarterly*, 56(2), 323-338.
- Savaş, V. F. (2007). *İktisatın Tarihi*. Ankara : Siyasal Kitabevi.
- Schmitt, B. E. (1959). The First World War, 1914-1918. *American Philosophical Society*, 103(3), 321-331.
- Selgin, G. (1997). *Less Than Zero The Case for a Falling Price Level in a Growing Economy*. London : The Institute of Economic Affairs.
- Sell, S. K. (2020). What COVID-19 Reveals About Twenty-First Century Capitalism: Adversity and Opportunity. *Development*, 63, 150–156. doi:<https://doi.org/10.1057/s41301-020-00263-z>

- Shapiro, S. (1967). *Capital and the Cotton Industry in the Industrial Revolution*. New York: Cornell University Press.
- Shukur, E. (2010). 2008 Küresel Krizinin Türk Ekonomisine Etkileri ve Krizi Önlemek Amacıyla Uygulanan Maliye Politikaları. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Sieyes, E. (1951). "Ayrıcalıklar üzerine deneme" ve "Tiers etat nedirt" in bibliyografyası. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1).
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler*. (S. E. Türközü, Çev.) İstanbul : İmge Kitabevi Yayınları .
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (2012). Disentangling the Channels of the 2007–09 Recession. *Brookings Papers on Economic Activity*, 81-156.
- Stromberg, R. N. (1988). The Philosophes and the French Revolution: Reflections on Some Recent Research. *Society for History Education*, 21(3), 321-339.
- Sunar, L. (2004). Emperyalizmi anlamak: Teorik yaklaşımlar. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul : Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sweezy, P. M. (1986). PressFeudalism-to-Capitalism Revisited. *Science & Society*, 81-84.
- Sweezy, P. M., & Dobb, M. (1950). The Transition from Feudalism to Capitalism. *Science & Society*, 134-167.
- Syrett, D. (1979). The American Revolution. *Armed Forces & Society*, 334-344.
- Şeker, H., & Demirel, B. (2019). 2008 Finansal Krizi Sonrası Para Politikası Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Politik Ekonomik Kuram*, 3(1), 1-18.
- Tareke, S. G. (2021). From the end of History to the end of Neo-Liberalism: From Fukuyama to Fukuyama. *African Journal of Political Science and International Relations*, 15(4), 139-141.
- Tezgel, O. (2013, Ocak). Manüfaktürün Ortaya Çıkışı ve Fabrika Üretimine Geçişte Manüfaktürün Rolü: Emek Süreci Bağlamında Bir Değerlendirme. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 4(1), 98-114.
- The World Bank. (tarih yok). <https://www.worldbank.org/:https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2010&locations=TH&start=1980&view=chart> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Tunç, A. (2016). Dünya Petrol Krizleri: G-7 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Yüksek Lisans Tezi*. Diyarbakır : T.C. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı.
- Turan, N. (2000). Asya Krizinin Türk ve Dünya Mali Piyasaları Üzerindeki Etkisi . *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Para ve Banka Bilim Dalı.

- Turgut, A. E. (2019). Türkiye'de Neoliberalizm ve Sosyal Devletin Dönüşümü. *Yüksek Lisans*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Ana Bilim Dalı İktisat Politikası Bilim Dalı.
- Türel, O. (2017). *Küresel Tarihçe 1945-79*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Türel, O. (2021). *Küresel İktisadi Tarihçe (1980-2009)*. İstanbul : Yordam Kitap .
- Ülgen, G. (2000). Merkantilizm'den Liberalizm'e Geçiş ve Piyasa Ekonomisi. *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, 85-99.
- Ülgen, G. (2000). Merkantilizm'den Liberalizm'e Geçiş ve Piyasa Ekonomisi. *İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, 85-99.
- VanGrasstek, C. (2013). *The History and Future of The World Trade Organization*. Geneva: World Trade Organization.
- Vries, J. D. (1994). The Industrial Revolution and the Industrious Revolution. *The Journal of Economic History*, 54(2), 259-270.
- Wade, R. (1998). From 'miracle' to 'cronyism': Explaining the Great Asian Slump. *Cambridge Journal of Economics*(22), 693-706.
- Wallerstein, I. (1976). From Feudalism to Capitalism: Transition or Transitions. *Social Forces*, 273-283.
- Webber, D. (2020, October 28). *Capitalism and the coronavirus crisis: the coming transformation(s)*. Mayıs 19, 2022 tarihinde <https://theconversation.com/https://theconversation.com/capitalism-and-the-coronavirus-crisis-the-coming-transformation-s-149027> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Wellenreuther, H. (1981). Labor in the Era of the American Revolution: A Discussion of Recent Concepts and Theories. *Labor History*, 22(4), 573-600.
- Wells, O. V. (1937). The Depression of 1873-79. *Agricultural History*, 11(3), 237-251.
- Williams, E. N. (1970). *The Ancien Regime in Europe Government and Society in the Major Sates 1648-1789*. New York: Harper & Row, Publishers .
- Williamson, J. (2000). What Should the World Bank Think about the Washington Consensus? *The World Bank Research Observer*, 15(2), 251-264.
- Wood, D. (2004). *Medieval Economic Thought*. Edinburgh: Cambridge University Press.
- Wood, E. M. (2002). *The Origin of Capitalism A Longer View*. New York: Monthly Review Press.
- World Bank. (tarih yok). <https://www.worldbank.org/https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2013&locations=MY&start=1980&view=chart> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

- World Bank. (tarih yok). <https://www.worldbank.org/>:
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2010&locations=PH&start=1980&view=chart> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- World Bank. (tarih yok). <https://www.worldbank.org/>:
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2010&locations=KR&start=1980&view=chart> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- World Bank. (tarih yok). <https://www.worldbank.org/>:
<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2005&locations=TH-KR-MY&start=1996> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- World Bank. (tarih yok). <https://www.worldbank.org/>:
<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2005&locations=TH-KR-MY&start=1996> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- World Bank. (tarih yok). <https://www.worldbank.org/>:
<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2005&locations=ID&start=1996> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- World Bank. (2021). Turkey Economic Monitor, April 2021 : Navigating the Waves. adresinden alındı
- World Bank. (2022, Mayıs 19). <https://www.worldbank.org/>:
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&locations=CN-US&start=2000&view=chart> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Yayla, Y. (2019, Ocak). Feodalizmden Kapitalizmw Geçiş: Robert Brenner ve Siyasal Birikim. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 107-119. doi: 10.25287/ohuiibf.506831
- Zubritski, Mitropolski, & Kerov. (2011). *İlkel Topluluk - Köleci Toplum - Feodal Toplum*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

